

Moja karijera na putu do heroja

- Nacionalni izvještaj -

Oktober, 2020. godine

Ova publikacija je nastala uz finansijsku podršku Evropske unije i Ministarstva javne uprave Crne Gore. Njen sadržaj je isključiva odgovornost autora i ne odražava nužno stavove donatora ili njihovih partnera.

Predgovor

Istraživanje je sprovedeno u okviru regionalnog projekta “Moja karijera na putu do heroja”, čiji je cilj povećanje kapaciteta organizacija civilnog društva i podrške kako bi postali efikasni, odgovorni i nezavisni akteri, sposobni da se konstruktivno angažuju sa vladama u utvrđenom tematskom prioritetu inovativnog rješenja za zapošljavanje mladih u Strategiji zapadnog Balkana za 2018. godinu. Lokalne organizacije civilnog društva će unaprijediti kapacitete za umrežavanje, spajanje resursa i ekspertize kako bi se razvio i pilotirao održivi inovativni model zapošljivosti mladih, fokusiran na obrazovanje za 4.0. digitalnu revoluciju (digitalne, preduzetničke i prenosive vještine), poštujući „one-stop-shop“ metodologiju i međusektorsku saradnju.

Projekat sprovodi Centar za omladinski rad – CZOR (Srbija) u saradnji sa organizacijama: Forum mladi i neformalna edukacija- Forum MNE (Crna Gora), Centar za edukaciju mladih- CEM (BiH), TOKA (Kosovo), Youth for social change- YSC (Albania), uz finansijsku podršku Evropske Unije i Ministarstva javne uprave Crne Gore.

U Crnoj Gori, istraživanje je sprovela nevladina organizacija Forum MNE u saradnji sa agencijom za istraživanje DeFacto Consultancy, u cilju identifikovanja potreba NEET populacije, njihovih socijalnih i profesionalnih kompetencija potrebnih za omogućavanje 4.0 industrijske revolucije, kao i identifikovanja postojećih programa zapošljavanja mladih, te procjene percepcije i zahtjeva ključnih aktera u procesu tržišne inkluzije mladih.

Sadržaj

Istraživački metodi	5
Anketno istraživanje	5
Dubinski intervjui	6
NEET populacija	7
IT, mala i srednja preduzeća.....	23
Organizacije civilnog društva.....	39
Predstavnici državne i lokalne administracije.....	54
Sinteza nalaza i preporuke	63
Annex.....	68
IT, mala i srednja preduzeća.....	68
Organizacije civilnog društva	69

Uvod

Nezaposlenost mladih problem je sa kojim se suočava cijeli svijet. Prema podacima navedenim u izvještaju UNDP *Nezaposlenost mladih u Crnoj Gori*¹, oko 75 miliona mladih ljudi u svijetu je nezaposleno, dok je 290 miliona onih koji ne rade, ne traže posao i nijesu u obrazovnom sistemu, a koji pripadaju NEET² populaciji. Prema podacima Monstat-a objavljenim za 2019. godinu, u Crnoj Gori stopa nezaposlenosti mladih uzrasta od 15 do 29 godina iznosila je 38.7%. Problem nezaposlenosti je dodatno naglašen ukoliko se posmatra u uporednoj perspektivi – prosječna stopa nezaposlenosti mladih na nivou EU iznosi 15.2%, a stope se kreću u rasponu od 6.1% (Island) i 6.2% (Njemačka) do 39.9% (Grčka). Imajući u vidu navedeno, Crna Gora se nalazi u vrhu država regiona kada je riječ o nezaposlenosti mladih, međutim stopa nezaposlenosti je duplo veća u odnosu na prosjek Evropske unije. Otklanjanje barijera za pristup te populacije tržištu rada, kao i smanjenje stope nezaposlenosti prepoznati su kao prioriteta Crne Gore, što potvrđuje i aktuelna Strategija za mlade koja je na snazi do 2021. godine.

Uzimajući u obzir da je Strategijom razvoja informacionog društva Crne Gore do 2020. IT oblast definisana kao jedan od najvažnijih sektora za ekonomski razvoj i prosperitet države, istraživanjem smo nastojali da uradimo procjenu zahtjeva koje imaju IT kompanije, a takođe i mala i srednja preduzeća. Takođe, cilj je podići svijest društvene zajednice o neophodnosti kolektivnog djelovanja u rješavanju ovog problema. Stoga su u istraživanje, pored IT, malih i srednjih preduzeća, bili uključeni i predstavnici organizacija civilnog sektora i državnih institucija kako bi ispitali mogućnost i kapacitete za kreiranje i implementaciju inovativnog „one stop shop“ modela.

U cilju davanja odgovora na pomenuta pitanja, kreiran je i ovaj izvještaj sastavljen od 6 poglavlja, a koje je koncipiran u skladu sa tokom upitnika. U prvom poglavlju naveden je metod istraživanja koji sadrži istraživačka pitanja i aktivnosti sprovedene u cilju prikupljanja relevantnih podataka. U drugom poglavlju predstavljena je opšta percepcija NEET populacije o svom položaju, razlozima nezaposlenosti i izostanka participacije u formalnim i neformalnim programima obrazovanja, kao i o vještinama koje bi im pomogle da se bolje pozicioniraju na tržištu rada. Treće poglavlje adresira vještine značajne za poslovanje IT, malih i srednjih preduzeća, spremnost učešća u inovativnim modelima zapošljavanja, te način regrutovanja novih zaposlenih. Četvrto poglavlje se bavi kapacitetima organizacija civilnog društva za pružanje obuka NEET populaciji u pogledu određenih tehničkih i „mekih“ vještina, njihovim dosadašnjim iskustvom u radu sa NEET populacijom, te ulogom civilnog društva u podsticanju zapošljavanja mladih.

Peto poglavlje je posvećeno stavovima predstavnika državnih institucija u pogledu njihovog dosadašnjeg iskustva u implementiranju projekata koji uključuju i NEET populaciju, planiranih aktivnosti, kao i neposrednog rada sa tom grupom mladih. U šestom poglavlju predstavljeni su ključni rezultati istraživanja, a u posljednjem poglavlju ovog izvještaja predstavljen je Aneks, odnosno spisak IT, malih i srednjih preduzeća, kao i organizacija civilnog sektora koji su učestvovali u istraživanju i popunili upitnik.

¹ Milorad Katnić, *(Ne)zaposlenost mladih u Crnoj Gori*, Podgorica, UNDP, 2017, str. 17

² NEET (engl. *Not in Employment, Education or Training*) predstavlja populaciju mladih starosne dobi od 17 do 30 godina koji nisu zaposleni, ne obrazuju se, niti se usavršavaju.

Istraživački metodi

U cilju prikupljanja što pouzdanijih rezultata, projektni tim je primijenio kombinaciju kvantitativnih i kvalitativnih istraživačkih metoda – anketno istraživanje i dubinske intervjuje. Dok su kroz anketno istraživanje analizirani stavovi mladih koji pripadaju NEET populaciji, te stavovi predstavnika IT kompanija, malih i srednjih preduzeća i organizacija civilnog društva, dubinski intervjui su korišćeni kao metod komunikacije sa predstavnicima državne i lokalne administracije.

Anketno istraživanje

Kao što je već ranije navedeno, kroz anketno istraživanje analizirani su odgovori tri zasebne ciljne grupe: mladih koji pripadaju NEET populaciji, predstavnika IT kompanija i malih i srednjih preduzeća, te predstavnika organizacija civilnog društva.

U saradnji sa predstavnicima NVO Forum MNE i ostalih nacionalnih timova koji učestvuju na projektu, za svaku od ovih grupa kreiran je po jedan specifičan upitnik:

- *Upitnik posvećen NEET populaciji – 40 pitanja, 156 varijabli*
- *Upitnik posvećen IT kompanijama i malim i srednjim preduzećima – 31 pitanje, 165 varijabli*
- *Upitnik posvećen organizacijama civilnog društva (OCD) – 31 pitanje, 165 varijabli*

Iako su pitanja bila usmjerena ka tri različite kategorije ispitanika, centralni dio sva tri upitnika je veoma sličan – naime, posvećen je određenim tehničkim i tzv. „mekim“ vještinama koje su prepoznate kao neophodne na tržištu rada koje ide u susret 4.0 digitalnoj revoluciji. U analizirane vještine spadaju:

- *Kompjuterske vještine*
- *Poznavanje dizajnerskih alata*
- *Veb dizajn*
- *Alati za programiranje*
- *Vještine vezane za front end programiranje*
- *Vještine vezane za back end programiranje*
- *„Meke“ vještine*

Naravno, date vještine su posmatrane iz tri različita ugla.

Tako, mlade iz NEET populacije smo pitali u kojoj mjeri posjeduju date vještine te da li su spremni da se posvete njihovom usavršavanju, predstavnike biznis sektora koliko su gore navedene vještine bitne za njihovo poslovanje i kolika je mogućnost da zaposle mlade ljude bez radnog iskustva koji posjeduju date vještine, a sa predstavnicima organizacija civilnog društva razgovarali smo o tome koliki su njihovi kapaciteti da mladima pruže obuke vezane za usavršavanje tehničkih i mekih vještina.

Nadalje, dodatna vrijednost istraživanja ogleda se i u tome što je jezgro upitnika istovjetno u svim državama u kojima se projekat sprovodi, čime je omogućena komparacija rezultata.

Prikupljanje podataka je sprovedeno korišćenjem tri tehnike: *face-to-face* intervjuja korišćenjem *Computer Assisted Personal Interviewing (CAPI)* tehnike³, telefonskim intervjuisanjem

³ Usljed COVID-19 epidemije najrjeđe korišćena tehnika prikupljanja podataka

sprovedenim *Computer Assisted Telephone Interviewing (CATI)*⁴ tehnikom i slanjem linkova za upitnik online putem, tj. *Computer Assisted Web Interviewing (CAWI)* tehnikom⁵.

U pogledu NEET osoba, s obzirom na teškoće u pronalaženju date populacije, korišćena je tzv. *snow ball sampling* tehnika koja podrazumijeva da subjekti već uključeni u istraživanje među svojim poznanicima pronalaze osobe odgovarajućih karakteristika i preporučuju ih za anketu. Na taj način, širenjem inicijalnog kruga, širi se i broj osoba koje učestvuju u istraživanju.

Kada je riječ o biznis sektoru i organizacijama civilnog društva, projektni tim je subjektima koji odgovaraju traženim karakteristikama u prvom talasu poslao mail koji je sadržao zvanični dopis sa detaljima projekta, te link putem kojeg se anketa može popuniti. U drugom talasu kontaktiranja, ciljani subjekti su više puta pozivani telefonskim putem u cilju popunjavanja ankete.

Prikupljeno je 131 odgovora osoba iz NEET populacije, 42 odgovora organizacija civilnog društva i 31 odgovor IT kompanija i malih i srednjih preduzeća.

Svi prikupljeni materijali su anonimizirani u cilju zaštite identiteta učesnika, a njihovi stavovi izraženi kroz istraživanje vezani su sa odgovarajućom kodnom oznakom. Kodovi N1-N131 označavaju NEET osobe, pa tako npr. kod N82 označava 82. osobu koja je popunila upitnik. Kodovima O1-O42 označeni su predstavnici organizacija civilnog društva, a kodovi B1-B31 predstavljaju oznake za biznis sektor.

Podaci su prikupljeni u periodu od 16. septembra do 4. oktobra.

Dubinski intervjui

Uporedo sa prvom fazom projekta sprovedeni su i intervjui sa predstavnicima državne i lokalne administracije u cilju prikupljanja informacija o njihovim stavovima u pogledu NEET populacije i mogućnosti njihovog uključivanja na tržište rada. Pored toga, sa državnim i lokalnim službenicima smo razgovarali i o tome koje projekte usmjerene na zapošljavanje NEET osoba oni implementiraju, koliko su upoznati sa inovativnim modelima zapošljavanja mladih poput *one stop shop* modela i u kojoj mjeri smatraju da je takav model zapošljavanja mladih primjenjiv u Crnoj Gori.

I u pogledu nalaza dobijenih kroz intervjue izvršena je anonimizacija, te su sagovornici označeni kodovima IDQ1-IDQ5.

Intervjui su sprovedeni sa predstavnicima sljedećih institucija:

- *Ministarstvo rada i socijalnog staranja*
- *Ministarstvo sporta i mladih (Direktorat za mlade)*
- *Zavod za zapošljavanje Crne Gore*
- *Ministarstvo nauke*
- *Kancelarija za mlade Glavnog grada Podgorica*

Intervjui su sprovedeni u periodu od 22. septembra do 9. oktobra.

⁴ Korišćena dominantno u pogledu NEET populacije

⁵ Korišćena dominantno u pogledu NEET populacije i predstavnika biznis sektora

NEET populacija

U ovom poglavlju predstavimo podatke dobijene kroz upitnik posvećen NEET populaciji. Sa mladima ovih karakteristika razgovarali smo o mogućnostima njihovog zapošljavanja, vještinama koje posjeduju a koje im mogu pomoći da se pozicioniraju na tržištu rada, te o njihovim iskustvima vezanim za upotrebu aktivnih mjera zapošljavanja koje su dostupne na tržištu rada.

Na početku poglavlja, predstavimo osnovne demografske karakteristike anketirane NEET populacije.

- **Pol:** Anketu je popunilo 37.7% muškaraca i 62.3% žena

- **Starost:** Prosječna starost ispitanika iznosi 25 godina

- **Starosne grupe:** % ispitanika koji pripada svakoj od starosnih grupa

17-21 godina	16.2%
22-26 godina	46.9%
27-30 godina	36.9%

- **Regija:** % ispitanika po regiji

Sjever Crne Gore	23.9%
Centralni dio (bez Podgorice)	26.1%
Podgorica	41.5%
Jug Crne Gore	8.5%

- **Nivo obrazovanja:** % ispitanika u skladu sa najvišim postignutim stepenom obrazovanja

Osnovna škola	0.8%
Srednja škola (trogodišnja)	8.5%
Srednja škola (četvorogodišnja)	49.2%
Viša škola	3.8%
Fakultet	37.7%
Magisterij/doktorat	0.8%

- **Mjesto stanovanja:** % ispitanika s obzirom na tip naselja u kojem žive

Grad	54.6%
Prigradsko naselje	31.2%
Selo	14.2%

- **Sa kime žive:** % ispitanika s obzirom na to sa kime žive

Sa roditeljima	66.9%
Živi sam/a	9.2%
Živi sa cimerom/kom	3.1%
Živi sa partnerom/kom	20.8%

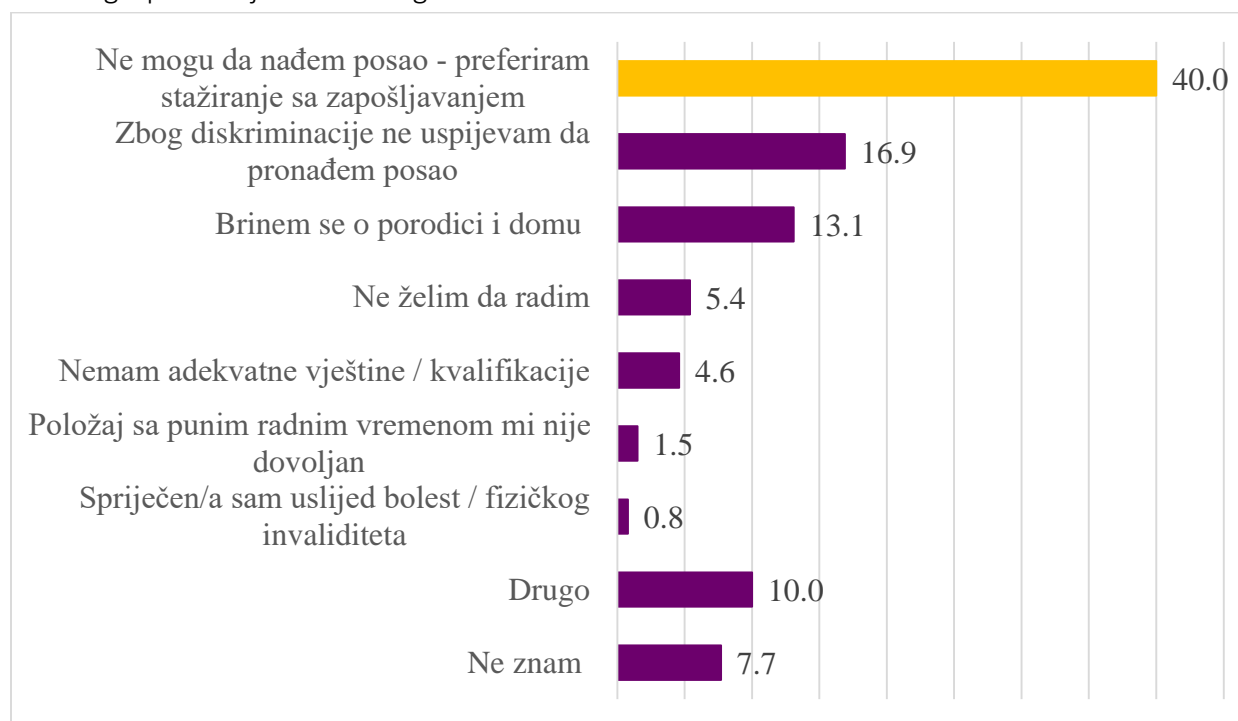
- **Da li imaju djecu:** % ispitanika s obzirom na to da li imaju djecu

Da	13.8%
Ne	86.2%

Analizu NEET populacije i njihovih potreba počeli smo postavljajući pitanje zbog čega su nezaposleni. Većina ispitanika, njih 40.0%, je rekla da je to zato što ne mogu da pronađu odgovarajući posao ili bi radije stažirali uz mogućnost zapošljavanja. Značajan dio ispitanika, 16.9%, odgovorio je da ne može naći posao zbog diskriminacije. Dodatno, 13.1% sagovornika navodi da ne rade jer brinu o porodici. U skladu sa pretpostavkom projektnog tima, ovu kategoriju sačinjavaju djevojke.

Samo 5.4% je reklo da ne želi da radi, što implicira da problem nezaposlenosti mladih nije u njihovoj nespremnosti za rad, već u nečem drugom. Štaviše, samo 4.6% vjeruje da je razlog njihove nezaposlenosti taj što im nedostaju odgovarajuće vještine ili kvalifikacije. Stoga, može se zaključiti da mladi svoju nezaposlenost prije oslikavaju kao rezultat određenih objektivnih faktora, npr. sistemskih nedostataka tržišta rada, nego kao rezultat sopstvenih nedostataka u pogledu motivacije, iskustava i kvalifikacija. Ovaj nalaz ćemo u nastavku izvještaja komparirati sa stavovima ostalih grupa sa kojima smo razgovarali.

Grafik 1: Ako ste nezaposleni, molimo Vas da navedete glavni razlog?

Ispitanici koji su odabrali odgovor “Drugo” pojasnili su da nisu bili u stanju da nađu adekvatan posao. Nadalje, neki od njih su pojasnili da se radi i o manjku društvenog kapitala, tj. nedostatku “veza”. Jedan od ispitanika je naveo lijenost kao razlog, dok je nekolicina navela da je epidemija izazvana uslijed pojave COVID-19 uticala na to da izgube posao.

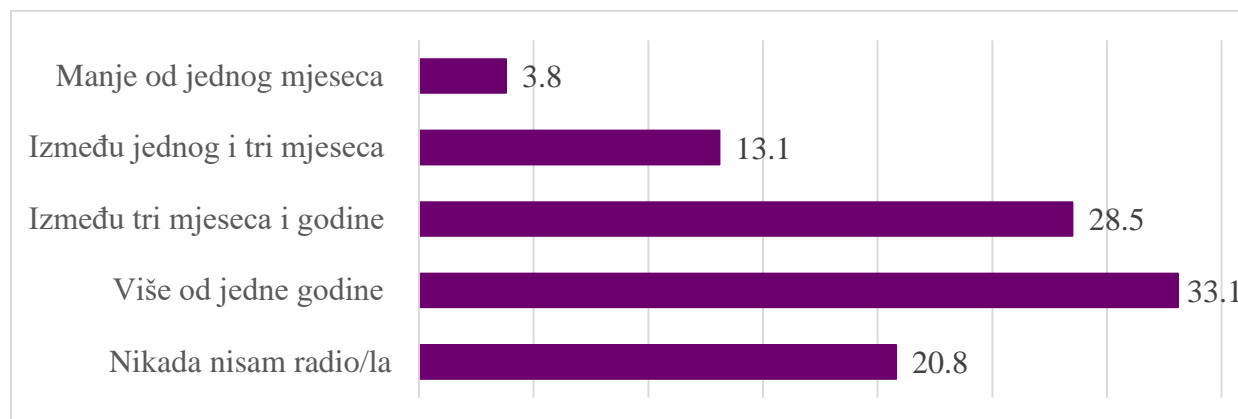
Takođe, ispitanici su istakli i činjenicu da nisu u stanju da steknu relevantno radno iskustvo koje bi im moglo pomoći u traženju posla:

“Osoba sa mojim kvalifikacijama se ne traži na tržištu rada a čak i ako se traže, oni traže nekoga sa radnim iskustvom koje ne mogu da steknem jer se uvijek kao uslov traži već ranije radno iskustvo” (N47)

Iz ovoga možemo zaključiti da ipak postoji određena dihotomija kada su razlozi za nezaposlenost u pitanju – sa jedne strane imamo *interne, subjektivne* razloge koji utiču na mladu nezaposlenu

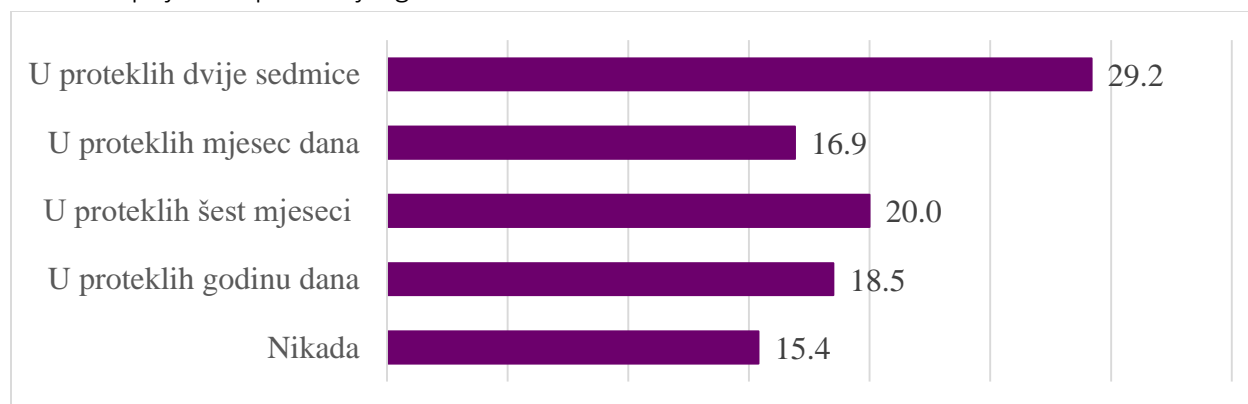
osobu poput njihovih sposobnosti, obrazovanja ili motivacije, dok sa druge strane nailazimo na *eksterne, objektivne* razloge koji se tiču ograničenja koje nameće tržište rada i manjak radnih mjesta.

Dugotrajnost statusa nezaposlenosti NEET osoba je svakako jedan od faktora koji može uticati i na njihovo buduće zaposlenje – naime, što je duže osoba nezaposlena, to su manje šanse da će u budućnosti naći posao. Iz tog razloga tražili smo od ispitanika da kažu koliko su dugo nezaposleni. Preko 50.0% ispitanika je nezaposleno duže od jedne godine ili nikada nisu radili, što ukazuje na potencijalni rizik od toga da ostanu u stanju trajne nezaposlenosti. Nadalje, 28.5% je nezaposleno između tri mjeseca i godinu dana, a tek 3.8% manje od jednog mjeseca. Interesantno je primijetiti da djevojke iz našeg uzorka u prosjeku duže traže zaposlenje, ali razlike ipak nisu statistički relevantne.

Grafik 2: Ako ste nezaposleni, molimo Vas da navedete koliko dugo?

Ispitanike smo pitali i kada su posljednji put aplicirali za posao. Većina ispitanika, 29,2%, je u vrijeme anketiranja odgovorila da se prijavila u poslednje dvije nedjelje. Drugi najčešći odgovor je bio „u posljednjih 6 mjeseci“ koji je označilo 20.0% ispitanika. Sa druge strane, čak 15,4% ispitanika je navelo da se nikada nije prijavilo za posao. Upravo je aktivacija ovih osoba ključna, prije svega kroz sticanje mekih vještina vezanih za apliciranje za posao i vještine prezentovanja. Njihovo savladavanje bi moglo poslužiti kao baza za dalju nadgradnju i napredovanje u pogledu složenijih, tehničkih vještina. Oni koji su na pitanje predstavljeno na grafiku 1 odgovorili da ne mogu da pronađu odgovarajući posao, češće su navodili da su se prijavili za posao u poslednje dvije nedjelje ili mjesec dana. Istovremeno, oni koji su rekli da ne žele da rade tvrde da se nikada nisu prijavili, niti su se prijavili u poslednjih godinu dana.

Grafik 3: Kada ste poslednji put aplicirali za posao?

Nadovezujući se na temu apliciranja za posao, ispitanici su imali priliku da označe sve načine na koje su se prijavili za posao. Pitanje je postavljeno kao tzv. *multiple choice* pitanje ili pitanje sa mogućnošću višestrukog izbora. Stoga, ne treba da čudi da je ukupni zbir odgovora veći od 100%.

Grafik 4: Na koji način tražite posao? (moguće više odgovora)

Najčešći način prijavljivanja za posao za mlade bio je preko prijatelja ili porodice – ovaj način koristilo je dvije trećine ispitanika. Dominacija upravo ovog načina prijave na posao može dati podsticaja za stavove kako je za pronalaženje posla potrebno poznanstvo, te uticati na NEET populaciju da se dodatno pasivizira, te uopšte i ne pokuša da nađe zaposlenje. Polovina ispitanika koristila je „redovan“ način, tj. usluge Zavoda za zapošljavanje (ZZCG). Najmanje korišćeni kanali za traženje posla su obrazovne institucije (3,8%), aktivnosti ili programi neformalnog obrazovanja (4,6%) i političke veze (4,6%). Ukratko, mladi ljudi favorizuju korišćenje svog socijalnog kapitala u potrazi za poslom, zatim usluga ZZCG-a ili online platformi.

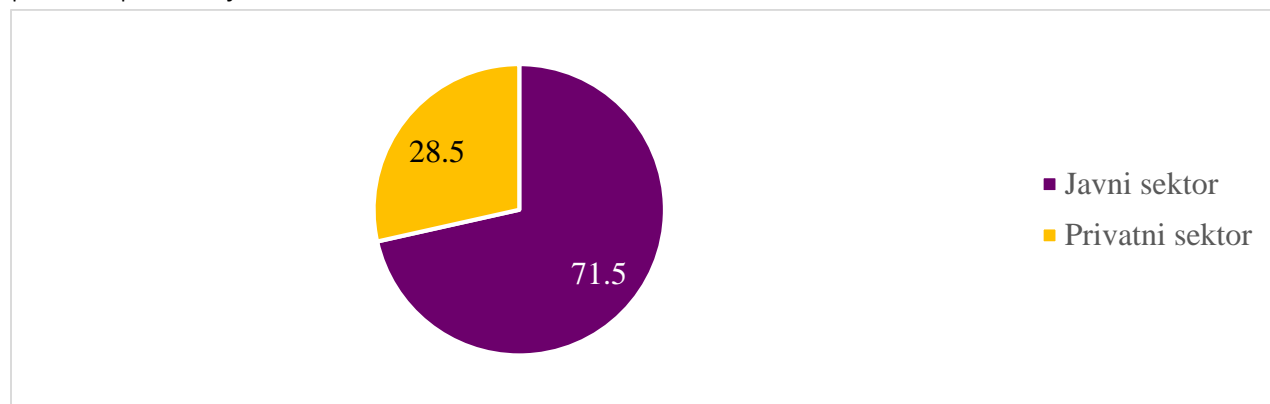
Kako bi saznali nešto više o spremnosti mladih NEET osoba da steknu dodatne vještine i iskustva, pitali smo i kakav je njihov opšti odnos prema programima neformalnog obrazovanja. Relativna većina ispitanika, 30.0%, je već učestvovala u takvim programima. Ipak, zabrinjava činjenica da ostatak ispitanika iz nekog razloga nije bio u stanju da učestvuje u ovakvim programima – 23.1% navodi finansijske razloge, 13.1% nije bilo u stanju da pronade date programe, 12.3% nije bilo zainteresovano za učešće, a 9.2% nije imalo vremena. Stoga, *one stop shop* model se može pozicionirati kao dobar način za podsticanje mladih – ne samo za sticanje novih vještina, već i za informisanje o prilikama koje se na tržištu pružaju. I u pogledu ovog pitanja ne postoje statistički

značajne razlike između djevojaka i momaka koji su učestvovali u istraživanju, iako su djevojke nešto češće tvrdile da su učestvovala u datim programima.

Grafik 5: Kakav je vaš stav prema neformalnim programima obrazovanja? (obuke, kursevi itd.)

Nadalje, sa ispitanicima smo razgovarali i o tome gdje bi najviše voljeli da rade. Dominantna većina od 71.5% je istakla državni sektor kao preferirano radno mjesto, što i ne čudi s obzirom na činjenicu da se radno mjesto u javnom sektoru često poistovjećuje sa sigurnošću posla i povoljnijim uslovima rada. Ipak, s obzirom da je javni sektor u Crnoj Gori konstantno kritikovan zbog svoje glomaznosti i neefikasnosti, teško je vjerovati da može da apsorbuje veći broj zaposlenih, pogotovo u uslovima ekonomske krize koja prati epidemiju COVID-19. Stoga, savladavanje novih vještina može značiti puno za povećanje vlastite konkurentnosti na tržištu.

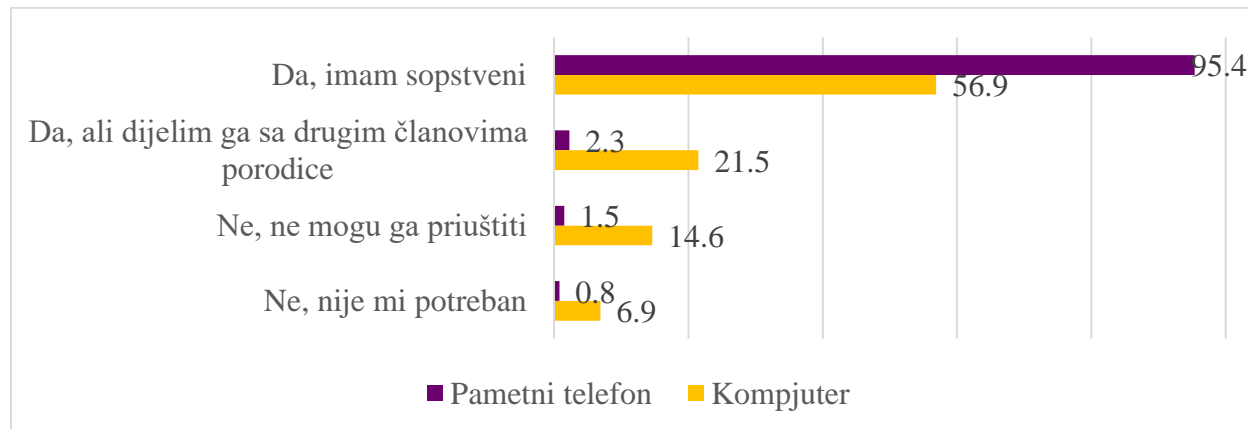

Grafik 6: Gdje biste više voljeli da radite?

Prije sekcije posvećene tehničkim i „mekim“ vještinama, željeli smo da saznamo u kojoj se mjeri ispitanici služe digitalnim alatima. Tako npr., posjedovanje pametnog telefona i/ili kompjutera se u današnje vrijeme smatra gotovo nužnošću ukoliko osoba želi da profesionalno funkcioniše u digitalnoj eri. Važno je napomenuti da većina neformalnih obrazovnih programa u procesu online apliciranja zahtjeva dostavljanje dokumenata putem online formi ili putem e-maila koji iziskuju internet konekciju. U slučaju da mlada osoba ne posjeduje neki od gore navedenih alata, to bi predstavljalo veliku prepreku, ne samo u apliciranju za date neformalne obrazovne programe već i za saznavanje o njihovom postojanju.

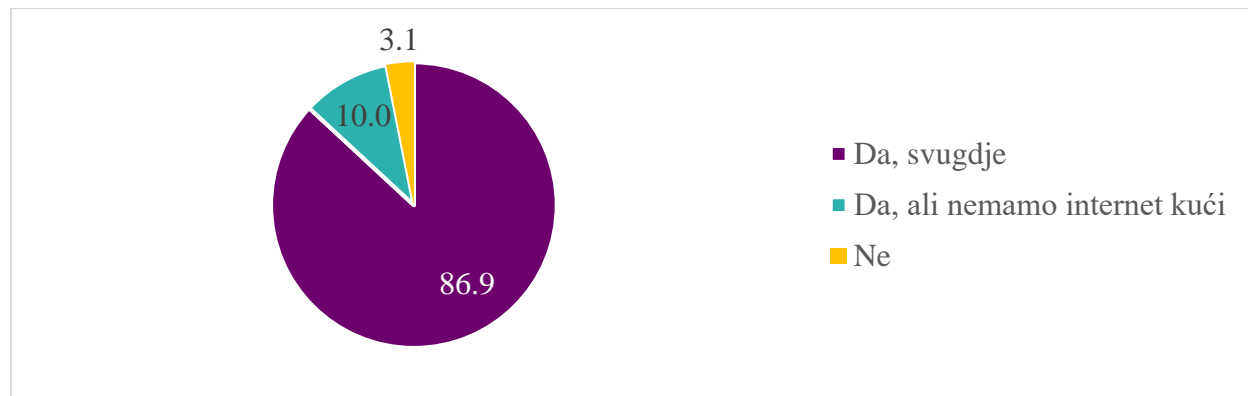
Stoga, mlade iz NEET populacije smo pitali da li posjeduju pametni telefon ili kompjuter, internet konekciju i e-mail adresu.

Gotovo svaki ispitanik tvrdi da ima sopstveni pametni telefon, dok u pogledu kompjutera istu tvrdnju saopštava preko pola ispitanika. Ovakva distribucija odgovora je i logična, budući da računar ipak predstavlja skuplju opremu u odnosu na prosječan telefon. Nadalje, petina ispitanika svoj kompjuter dijeli sa drugim članovima porodice. Zabrinjava podatak da svaka peta osoba ne može sebi da priušti kompjuter ili da čak smatra da mu/joj kompjuter nije potreban. To puno govori i o nerazumijevanju savremenog tržišta rada gdje je znanje vezano za računarske vještine neophodno bez obzira na poslovnu djelatnost.

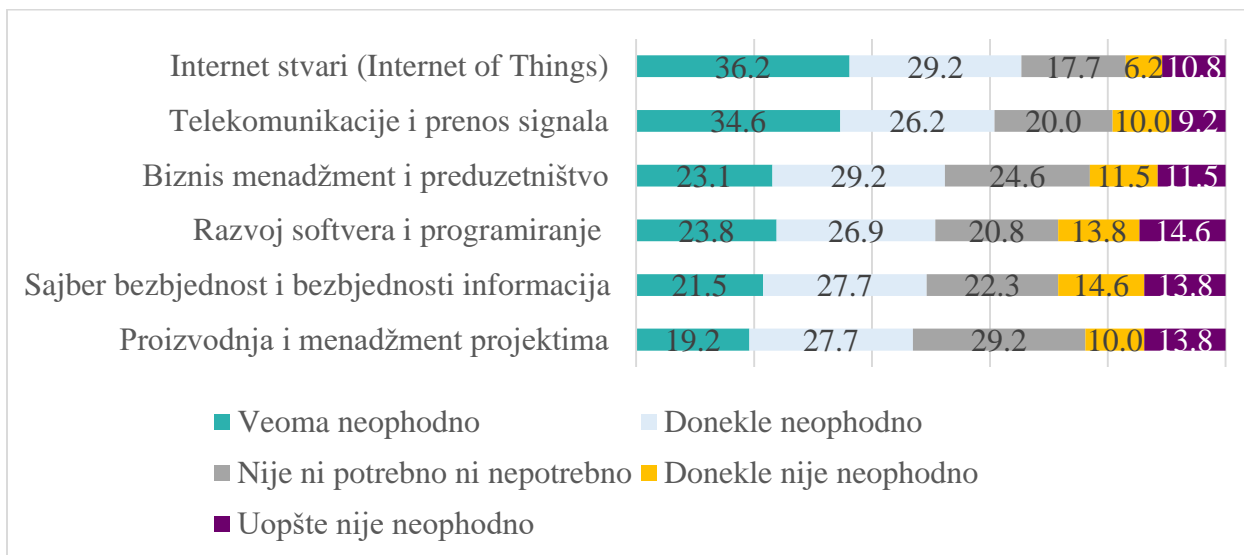
Grafik 7: Da li imate pametni telefon/kompjuter?

Nadalje, mlade iz NEET populacije smo pitali i da li koriste internet. Čak 86.9% njih tvrdi da ga koriste u svim prilikama, svaki deseti tvrdi da ga koristi ali da kući nema nezavisnu internet konekciju, dok 3.1% ispitanika ne koristi internet. Mlade smo pitali i da li imaju sopstvenu e-mail adresu, a gotovo svi (96.2%) su odgovorili da je imaju.

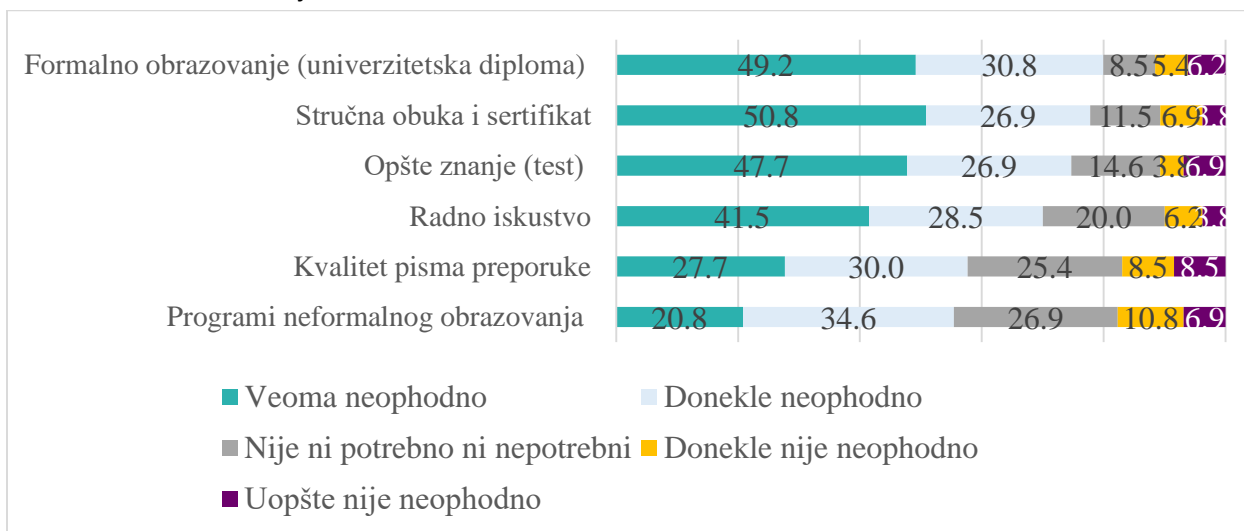
Grafik 8: Da li imate svakodnevno pristup internetu?

NEET osobe smatraju da će im obuke vezane za Internet stvari (*Internet of Things – IOT*) biti najneophodnije kako bi se zaposlili u budućnosti – sa ovim je kumulativno saglasno 65.4% ispitanika (36.2% smatra da će znanje iz ove materije biti veoma neophodno, a dodatnih 29.2% da će biti donekle neophodno). Nadalje, mladi ističu obuke vezane za telekomunikacije i prenos signala (60.8%) i biznis menadžment i preduzetništvo (52.3%).

Grafik 9: Za koje programe ili obuke smatrate da su Vam neophodni kako bi se zaposlili u budućnosti?

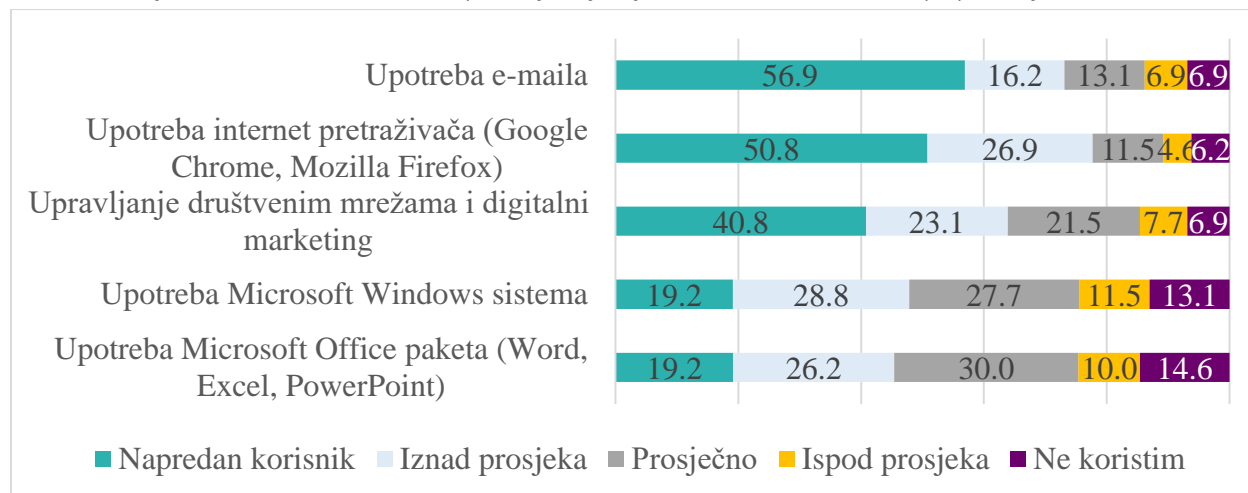
Kada su upitani da predvide koje će kriterijume morati da ispunjavaju kako bi se zaposlili, mladi su u najvećem broju slučajeva istakli formalno obrazovanje, tj. univerzitetsku diplomu – ovu stavku neophodnom smatra 80.0% ispitanika, 49.2% kao veoma neophodnu a dodatnih 30.8% kao donekle neophodnu. Stručnu obuku i sertifikate neophodnim smatra 77.7%, dok mladi najmanje pažnje pridaju kvalitetu pisma preporuke (kumulativno 57.7%) i programima neformalnog obrazovanja (55.4%). U narednim djelovima izvještaja vidjećemo da predstavnici organizacija civilnog sektora i biznis entiteta znatno veći značaj daju upravo vještinama stečenim kroz neformalno obrazovanje.

Grafik 10: Po Vašem mišljenju, koje kriterijume ćete morati zadovoljavati u budućnosti kako bi se zaposlili?

Dio upitnika posvećen konkretnim vještinama počeli smo od *kompjuterskih vještina*. Naime, zamolili smo ispitanike da ocijene svoje trenutno znanje datih vještina. Najveći broj NEET osoba sebe smatra naprednim korisnicima u pogledu upotrebe e-maila, njih 56.9%. Ipak, taj procenat bi trebao biti veći budući da se većina zvanične biznis komunikacije u današnje vrijeme odvija putem e-maila. Slijedi upotreba internet pretraživača gdje 50.8% mladih sebe opisuje kao napredne korisnike. Vrijedi primijetiti da tek petina smatra da Microsoft Office paket koristi na naprednom

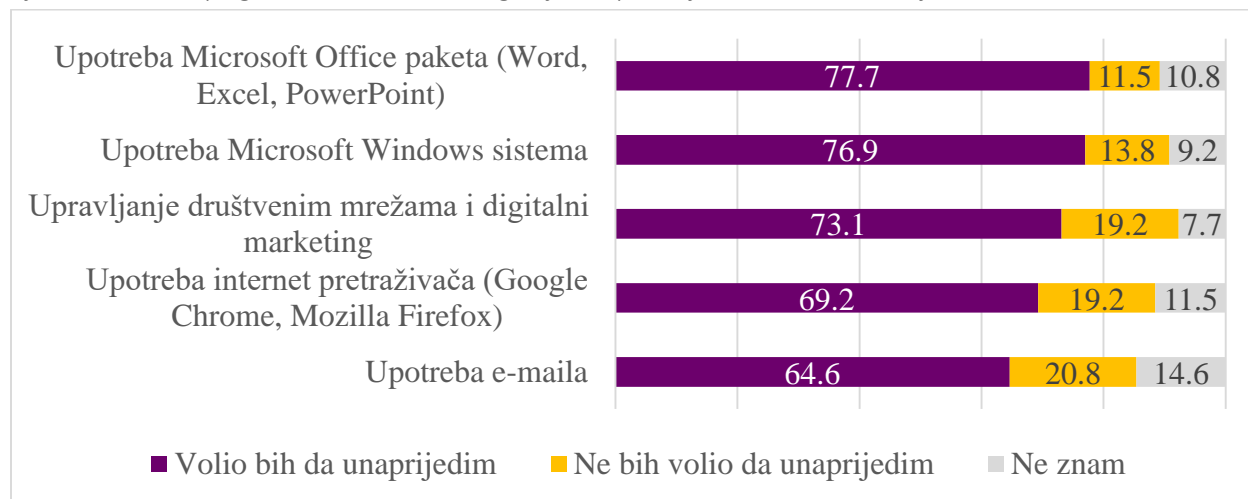
nivou, dok kumulativno gotovo četvrtina ovaj paket koristi na nivou ispod prosjeka ili ga uopšte ne koristi. Uzevši u obzir da su vještine korišćenja programa poput Word-a, Excela i PowerPointa gotovo neophodne za većinu poslova koja su danas dostupna na tržištu, ovo je oblast u kojoj bi svakako valjalo raditi na dodatnom poboljšanju vještina mladih iz NEET populacije.

Grafik 11: Molimo ocijenite svoje trenutno znanje kompjuterskih vještina koje su navedene u tabeli:

Takođe, vrijedno je zapaziti da se u nastavku poglavlja radi o samoprijavljenom poznavanju datih vještina, tj. njihov nivo poznavanja nije provjeravan na praktičnom primjeru. Uzevši u obzir ranija iskustva projektnog tima sa istraživanjima kada su korišćeni slični tipovi pitanja, to može značiti i da je stvarni nivo posjedovanja vještina niži od prijavljenog.

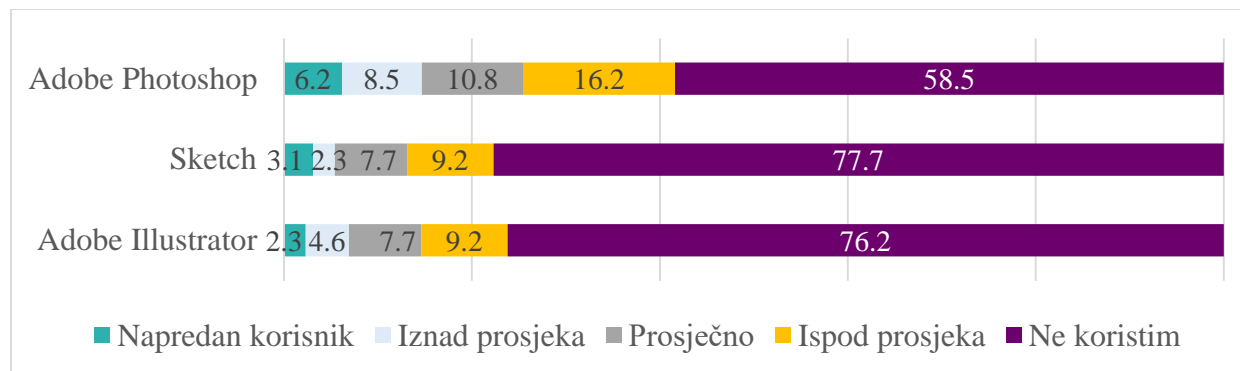
To primjećuju i sami mladi, tako da je nivo spremnosti za sticanje konkretnih kompjuterskih vještina obrnuto srazmjeran njihovom poznavanju. Tako npr., iako gotovo 2/3 ili više ispitanika za svaku od datih vještina ispoljava spremnost za dalje usavršavanje, najzainteresovaniji su za savladavanje vještina vezanih za upotrebu Microsoft Office paketa – čak 77.7% tvrdi da bi voljelo da unaprijedi date vještine. Interesantno je zapaziti da su djevojke spremnije da nauče ove vještine, dok u pogledu starosnih kategorija ne postoje statistički značajne razlike.

Grafik 12: Molimo ocijenite spremnost za sticanje specifičnih vještina koje su navedene u tabeli:

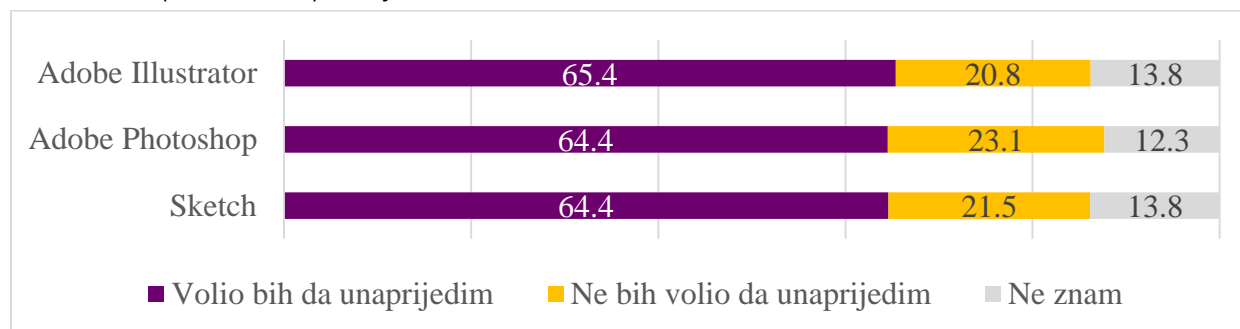
U pogledu poznavanja *dizajnerskih alata* situacija je već značajno nepovoljnija, što i ne treba da čudi budući da se radi o usko stručnom znanju. Tako, 25.5% ispitanika tvrdi da Adobe Photoshop

koristi na prosječnom ili naprednijem nivou, dok su brojke za Sketch i Adobe Illustrator kumulativno niže od 15%.

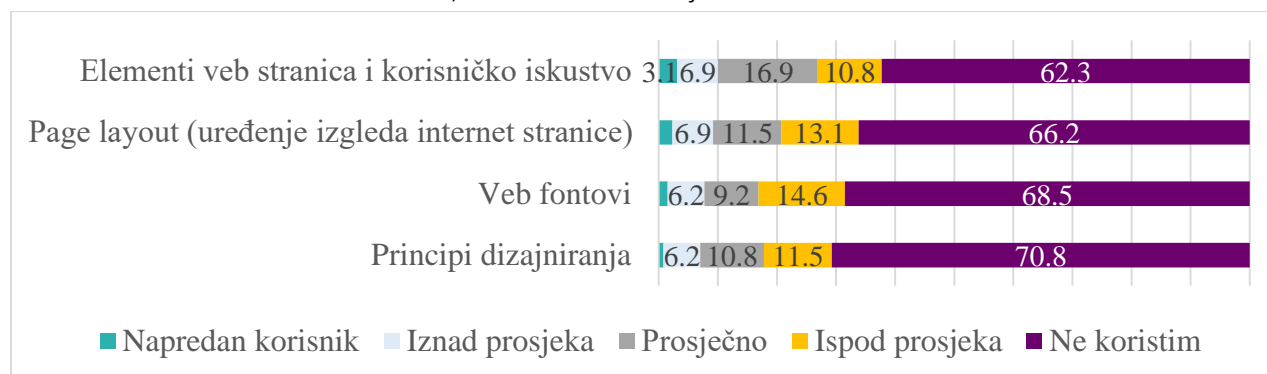
Grafik 13: Molimo ocijenite svoje trenutno znanje dizajnerskih alata koji su navedeni u tabeli:

Kada je o unaprjeđenju postojećih vještina riječ, gotovo 2/3 ispitanika u pogledu sva tri programa naglašavaju da bi bili voljni da povećaju svoj nivo znanja. Statistički značajne razlike u pogledu pola ili starosti ispitanika ne postoje.

Grafik 14: Molimo ocijenite spremnost za sticanje specifičnih vještina koje su navedene u tabeli:

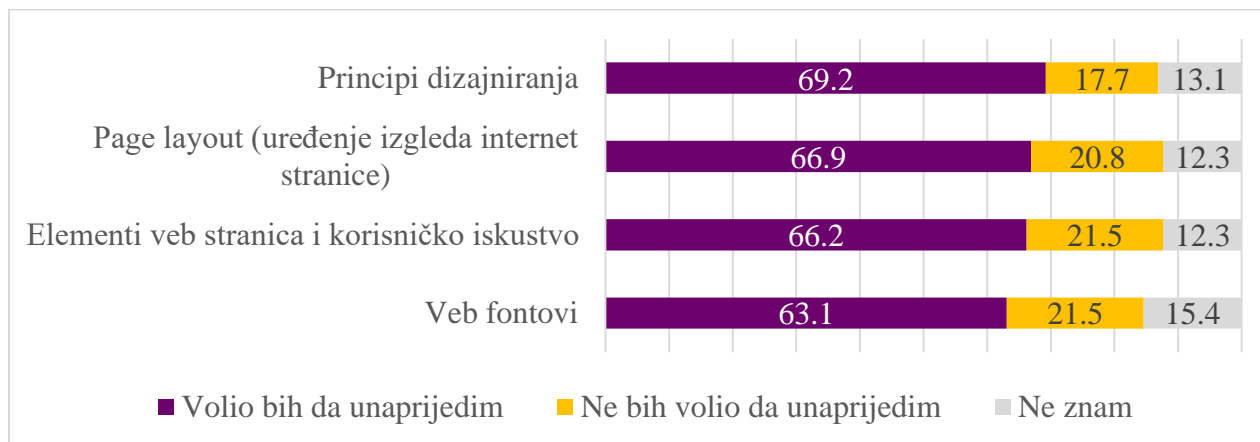
Situaciju sličnu dizajnerskim alatima susrijećemo i kod vještina vezanih za *veb dizajn*. Preko 60% ispitanika ne koristi nijednu od njih, a manje od četvrtine ima prosječan ili viši novi poznavanja datih vještina. Iako ispitanici tvrde da u nešto većoj mjeri poznaju funkcionisanje elemenata veb stranica u odnosu na ostale stavke, razlike nisu značajne.

Grafik 15: Molimo ocijenite svoje trenutno znanje vještina vezanih za veb dizajn koje su navedene u tabeli ispod:

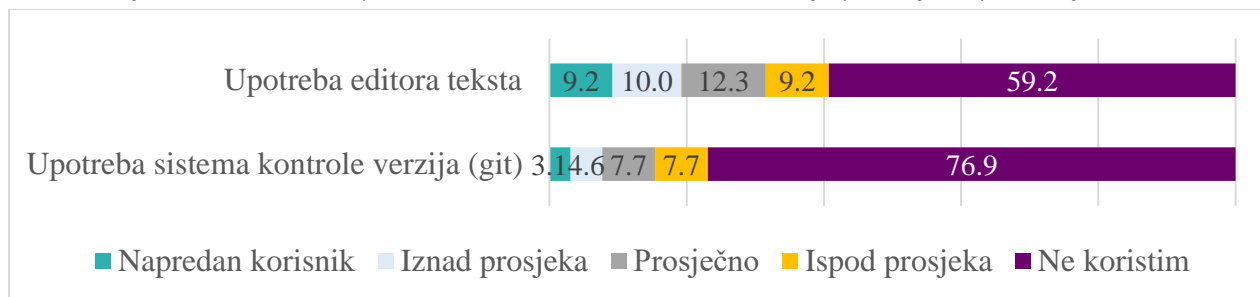
I u pogledu vještina vezanih za veb dizajn između 60.0% i 70.0% ispitanika ukazuje na želju da unaprijedi svoje znanje iz ovih oblasti. Statistički značajne razlike u pogledu pola ili starosti ispitanika ne postoje.

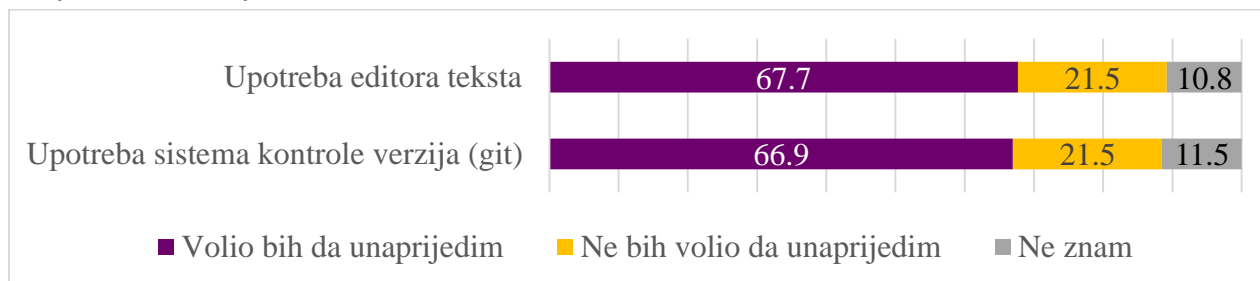
Grafik 16: Molimo ocijenite spremnost za sticanje specifičnih vještina koje su navedene u tabeli:

Kada je riječ o *alatima za programiranje*, postoje značajnije razlike u poznavanju dva karakteristična alata uključena u upitnik. Tako, ispitanici tvrde da znatno češće koriste editore teksta – njih koristi 40.8% ispitanika, dok sisteme kontrole verzija poznaje i upotrebljava tek 23.1%

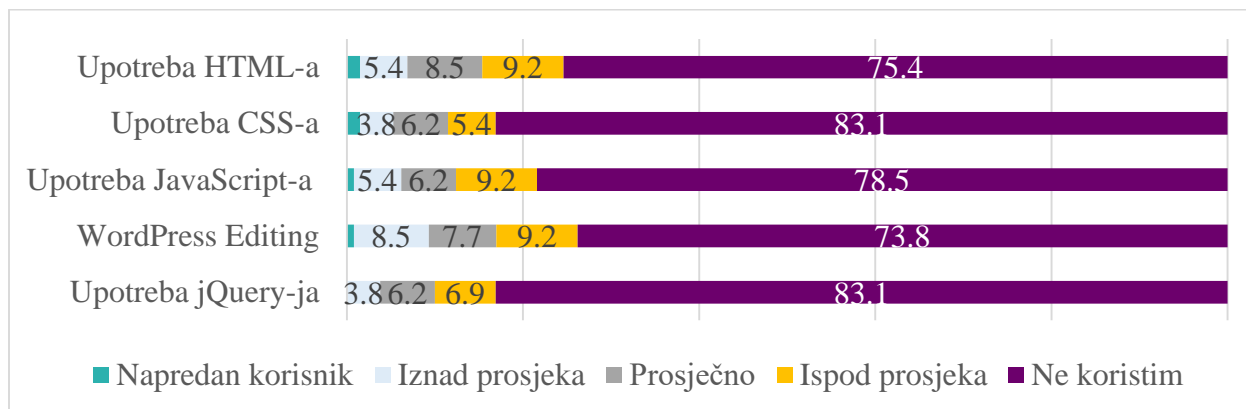
Grafik 17: Molimo ocijenite svoje trenutno znanje alata za programiranje koji su navedeni u tabeli:

Ipak, iako se ovi alati koriste od strane različitog broja ispitanika, ne postoje razlike u pogledu spremnosti da se steknu nova znanja vezana za njih – u oba slučaja, oko 2/3 ispitanika izražava volju da stekne dodatna znanja vezana za ove oblasti, što korespondira i odgovorima u pogledu ranije navedenih vještina.

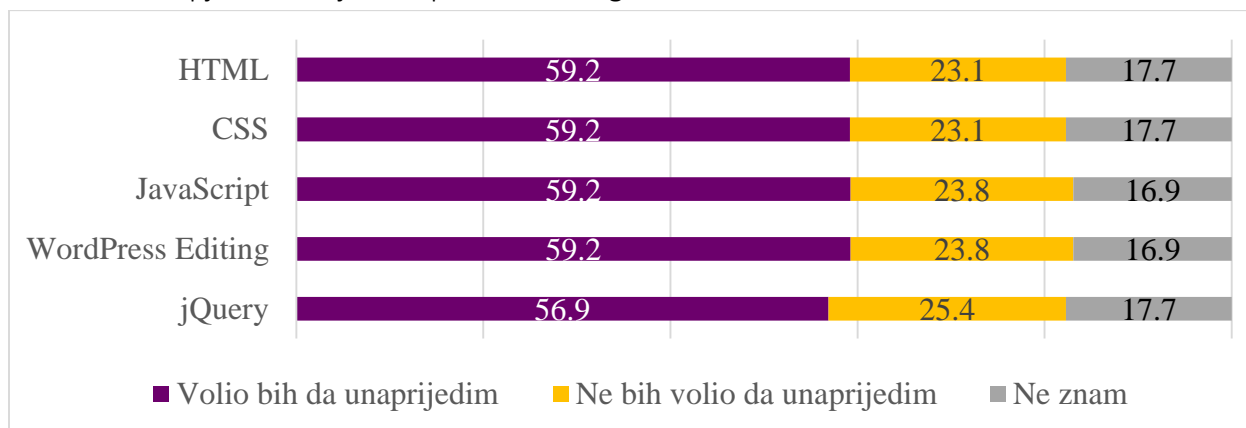
Grafik 18: Molimo ocijenite spremnost za sticanje specifičnih vještina koje su navedene u tabeli:

Sljedeći grafik posvećen je vještinama vezanim za *front end development*. Naime, ove vještine koristi značajno manji broj ispitanika nego što je slučaj sa ranije obrađenim vještinama – najčešće je korišten WordPress, pri čemu čak 73.8% ispitanika tvrdi da ga nije nikada koristilo, a dodatnih 9.2% da ga poznaje ispod prosjeka. Slijedi poznavanje HTML-a koje prijavljuje gotovo istovjetan broj ispitanika, dok je upotreba JavaScript-a, jQuery-ja i CSS-a na nešto nižem nivou.

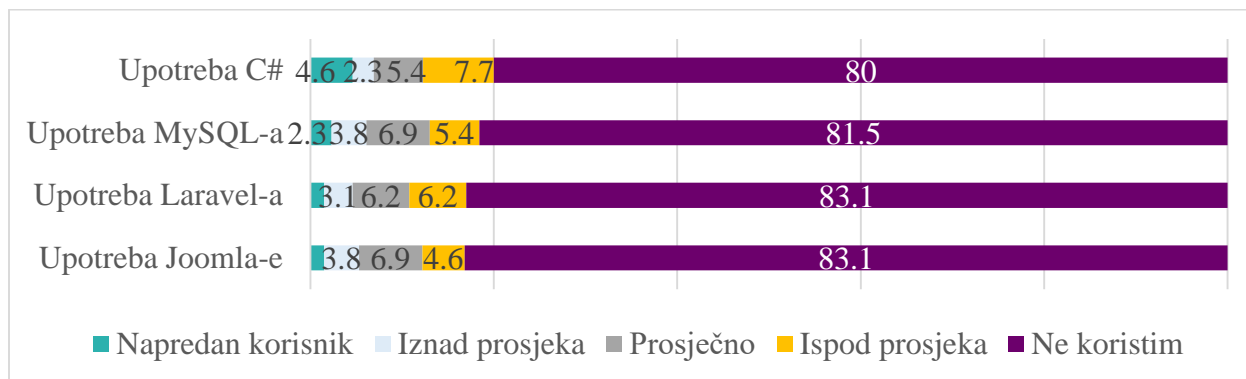
Grafik 19: Molimo ocijenite svoje trenutno znanje vještina vezanih za front end koje su navedene u tabeli:

Kada je riječ o spremnosti za savladavanje novih vještina u ovoj oblasti, i ovdje je situacija nepovoljnija u odnosu na ranije vještine. Konkretno, manje od 3/5 ispitanika je voljno da vrijeme posveti unaprjeđivanju svake od ovih vještina. Kao generalizacija, može se izvući zaključak da što je vještina apstraktnija i manje poznata široj javnosti, to je i spremnost za njeno sticanje na nižem nivou. To se pogotovo primjećuje ukoliko tabelu ispod uporedimo sa spremnošću za sticanjem osnovnih kompjuterskih vještina prikazanih na grafiku br. 12.

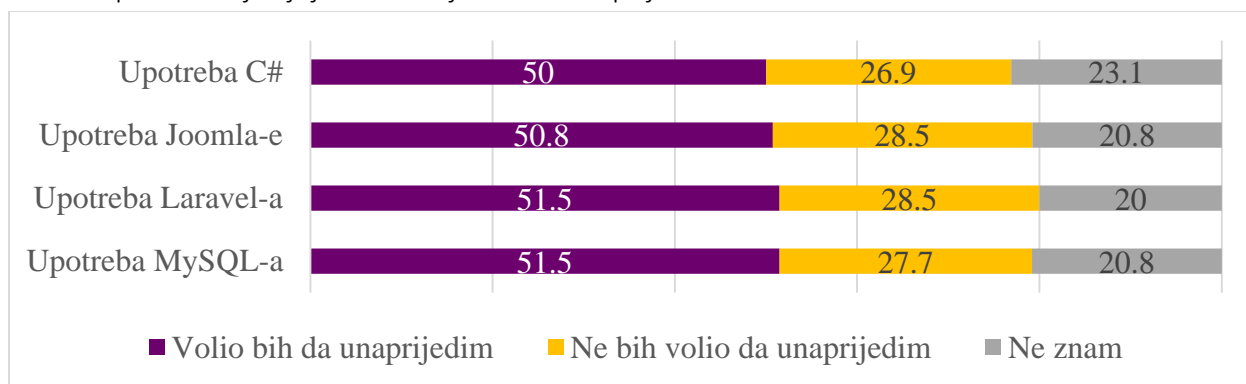
Grafik 20: Molimo ocijenite spremnost za sticanje specifičnih vještina koje su navedene u tabeli:

Nakon front end developmenta, uslijedila su i pitanja za *back end development* vještine. Njihovo poznavanje je za nijasnu slabije čak i od poznavanja front end vještina. Kao potvrda ovog podatka stoji i tvrdnja predstavnice jedne od IT kompanija koje su učestvovala u istraživanju da su upravo back end vještine najdeficitarnije znanje na tržištu. Ipak, s obzirom da je riječ o programiranju, razumljivo je da su kako front end tako i back end slabije korišćeni i manje poznavani od strane ispitanika. Najveći broj ispitanika, njih 20.0%, je koristio C# programski jezik, ali tek 12.3% tvrdi da ga koristi na prosječnom ili višem nivou.

Grafik 21: Molimo ocijenite svoje trenutno znanje vještina vezanih za back end koje su navedene u tabeli:

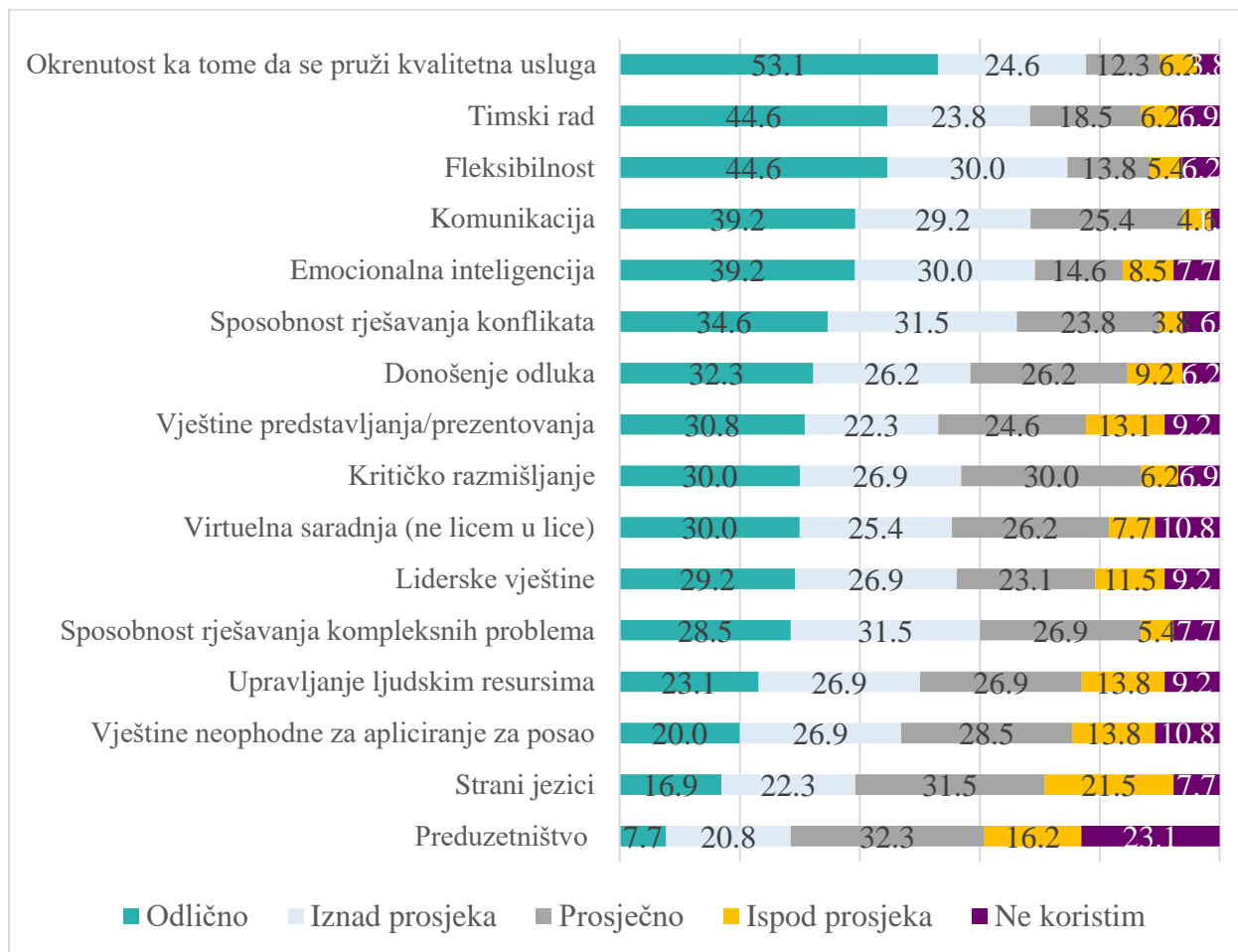
Kada je unaprjeđivanje datih vještina u pitanju, u pogledu back end development vještina primjećujemo najniži nivo spremnosti da se vještine unaprijede – u pogledu svake od vještina oko 50.0% ispitanika izjavljuje da bi voljeli da ih unaprijede.

Grafik 22: Molimo ocijenite spremnost za sticanje specifičnih vještina koje su navedene u tabeli:

Segment vezan za poznavanje vještina završili smo listom tzv. „mekih“ vještina. Očekivano, u pogledu ovih vještina ispitanici samoprijavljaju znatno viši nivo posjedovanih vještina u odnosu na ranije analizirane. Tako, čak 53.1% ispitanika smatra da posjeduje odlično znanje vezano za okrenutost ka tome da se pruži kvalitetna usluga, 44.6% na isti način ocjenjuje svoje vještine vezane za timski rad i fleksibilnost, a 39.2% najboljom ocjenom je označilo svoje komunikacione vještine. Ipak, zabrinjava činjenica da se tri veoma značajne vještine vezane za današnje tržište rada nalaze na začelju – riječ je o vještinama neophodnim za apliciranje za posao poput pisanja biografije ili motivacionog pisma⁶, poznavanja stranih jezika i preduzetničkih vještina. Poseban akcenat na razvijanje preduzetničkih vještina bi mogao doprinijeti većem nivou samoinicijative među mladima, te uz dodatno sticanje vještina kroz neformalno obrazovanje podstaci njihovo zapošljavanje.

⁶ Ovu vještinu kao bitnu istakli smo i prilikom analize podataka vezanih za postojanje velikog broja NEET ispitanika koji se nikada nisu prijavili za posao

Grafik 23: Molimo ocijenite svoje trenutno znanje mekih vještina koje su navedene u tabeli:

Ispitanici pokazuju veoma visoku sklonost za unaprjeđivanje svih „mekih vještina“, pri čemu je bitno primijetiti da je ona viša i u odnosu na ranije predstavljene tehničke vještine. Takođe, i ovdje je prisutna ranije primijećena pravilnost da, što je nivo poznavanja vještine niži, raste i želja za njenim usavršavanjem. Tako, na vrhu liste se nalazi usavršavanje stranih jezika (86.2% ispitanika tvrdi da bi voljelo da unaprijedi svoje znanje u ovoj oblasti), preduzetničkih vještina (83.1%) i upravljanja ljudskim resursima.

Takođe, prvih pet vještina na listi su one koje imaju specifičniju upotrebu, te mogu doprinijeti povećanju kompetitivnosti na tržištu.

Interesantno je da i kod ove grupe vještina ne postoje statistički značajne razlike u pogledu pola i starosti ispitanika osim u pogledu upravljanja ljudskim resursima – ova vještina je važnija starosnoj grupi od 27 do 30 godina u odnosu na one ispitanike koji pripadaju mlađim starosnim grupama. Ovakav rezultat se može objasniti činjenicom da NEET populacija ove starosti za sobom vjerovatno češće već ima iskustvo rada u timu, te u većoj mjeri cijeni vještine vezane za koordinaciju timskog rada.

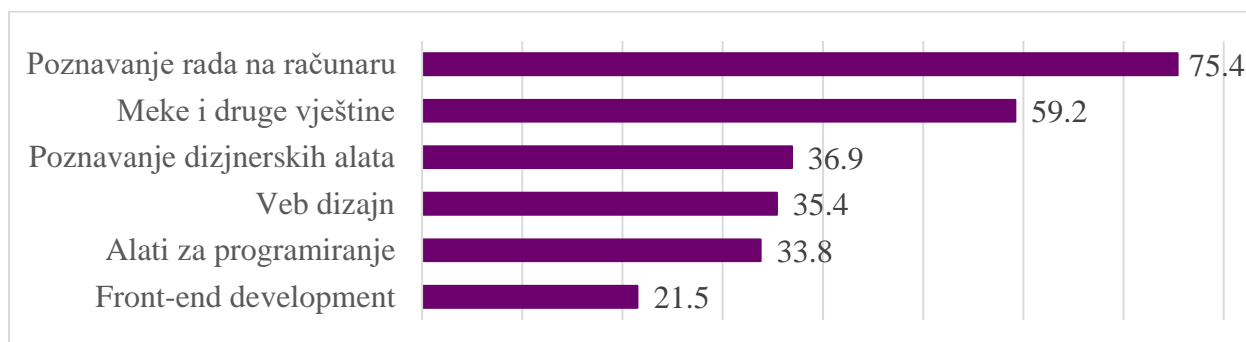

Grafik 24: Molimo ocijenite spremnost za sticanje specifičnih vještina koje su navedene u tabeli:

Nakon pitanja posvećenih poznavanju i volji za unaprjeđivanjem nekoliko grupa vještina, ispitanici su odgovarali na pitanje koje od gore navedenih vještina smatraju najvažnijim za unaprjeđivanje sopstvene konkurentnosti na tržištu. Budući da su imali priliku da pojedinačno vrednuju svaku od vještina, pretpostavka je da su mogli znatno preciznije odgovoriti na ovo pitanje. Samo pitanje je takođe bilo koncipirano kao *multiple choice* pitanje, te je zbir odgovora veći od 100%.

Velika većina (75.4%) rekla je da su kompjuterske vještine ono što bi im najviše trebalo kako bi poboljšali svoju konkurentnost na tržištu rada. Naravno, ovo je bilo za očekivati, jer se profesionalci teško mogu zamisliti, a da ne posjeduju barem prosječan nivo znanja kada je riječ o kompjuterskim vještinama. Vrijedi napomenuti da, što je šira primjena određenog skupa vještina, to je šira i privlačnost da se one nauče. Takođe, odgovor na ovo pitanje ukazuje i na činjenicu da ispitanici najviše vreduju one vještine za koje tvrde da ih već u velikoj mjeri posjeduju.

To potvrđuje i činjenica da je pored kompjuterskih vještina, 59.2% ispitanika izjavilo da su meke vještine ono što može poboljšati njihovu konkurentnost na tržištu rada. Skup vještina koji se smatra najmanje korisnim za poboljšanje konkurentnosti na tržištu rada bio je front end development, sa samo 21.5% ispitanika koji su ga odabrali. Ovakav rezultat može biti i posljedica svijesti da su upravo ove vještine najteže za savladati, ukoliko u obzir uzmemo početni nivo njihovog poznavanja.

Grafik 25: Koje su najvažnije vještine koje biste mogli da naučite kako biste unaprijedili svoju konkurentnost na tržištu rada? (moguće više odgovora)

Većina NEET ispitanika (75.4%) smatra da su kursevi najbolji način za poboljšanje nedostajućih vještina. Na drugom mjestu (51.5%) je manje specifična radna praksa tokom obrazovanja. Značajan nalaz je da samo 30.0% učesnika smatra stažiranje načinom da nauče nedostajuće vještine, jer je to način na koji većina mladih sa fakultetskom diplomom stupa na tržište rada u Crnoj Gori⁷.

Nešto više od četvrtine izabralo je reformu obrazovnog kurikulumu u skladu sa potrebama tržišta, što sugerise da tek manjina smatra da bi srednoškolske i fakultetske programe trebalo prilagoditi tržištu. I na kraju, samo 22.3% je istaklo da ima koristi od kontinuiranog savjetovanja vezanog za karijerne mogućnosti i način pronalaska zaposlenja.

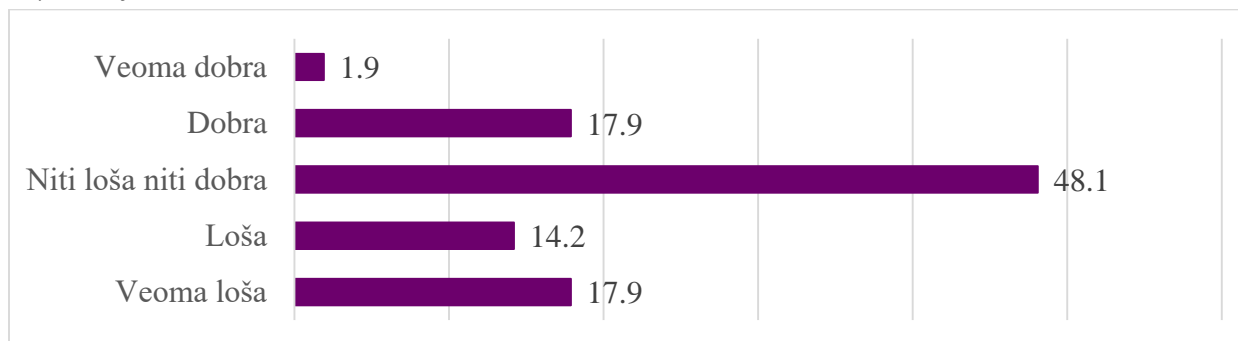

Grafik 26: Na koji način smatrate da je moguće steći vještine koje Vam nedostaju? (moguće više odgovora)

Nadalje, sa ispitanicima koji pripadaju NEET populaciji razgovarali smo i o njihovim iskustvima vezanim za aktivne mjere zapošljavanja prisutne na tržištu rada. Ukupno 46.2% ispitanika izjavilo je da su učestvovali u nekom od programa obuka za unaprjeđenje vještina koji su organizovani u Crnoj Gori. Sagovornike smo pitali i da opišu svoja iskustva sa Zavodom za zapošljavanje Crne Gore. Gotovo petina ispitanika je izjavila da nisu imali kontakt sa ovom institucijom, pri čemu se oni dominantno nalaze u starosnoj grupi do 21 godine. Ovaj podatak se opravdava činjenicom da osobe date starosne dobi vrlo često upisuju fakultet, te dok studiraju nisu zainteresovane za

⁷ Kroz Program stručnog osposobljavanja visokoškolaca koji je finansiran od strane Vlade Crne Gore

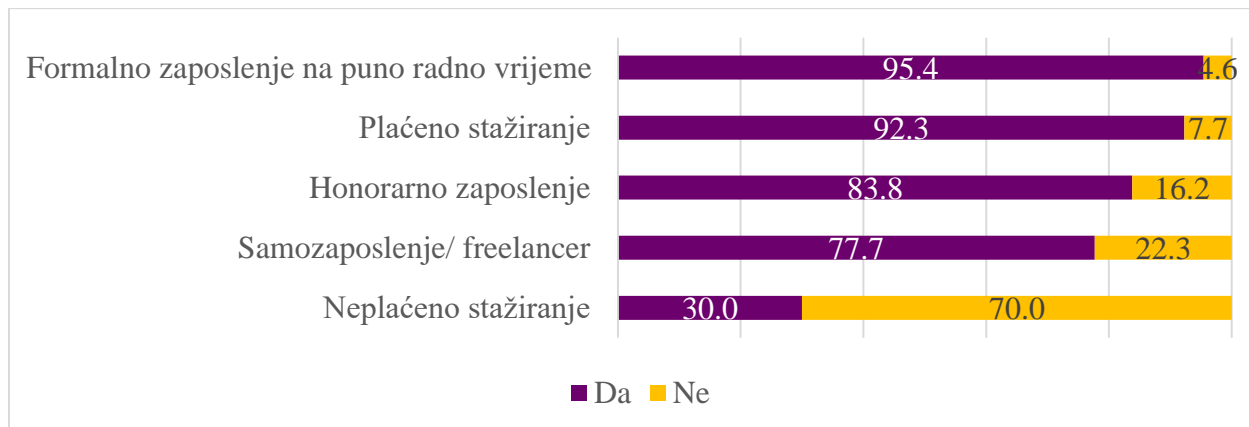
sticanje radnog iskustva. Što je NEET osoba starija, to je veći stepen kontakata sa ZZZ-om. Od ispitanika koji su stupili u kontakt sa ovom institucijom, relativna većina ispitanika od 48.1% ima neutralno iskustvo. Pozitivno iskustvo kumulativno ima 19.8% ispitanika (1.9% veoma dobro i 17.9% dobro), dok 32.1% ispitanika ima loša iskustva (14.2% loša i 17.9% veoma loša). Statistički značajne razlike postoje s obzirom na starosnu dob ispitanika – naime, što je ispitanik stariji to je i veća vjerovatnoća da će iskustvo saradnje sa ZZZ-om ocijeniti kao loše. Obrazloženje se može naći i u činjenici da se Zavod za zapošljavanje često posmatra ne kao institucija koja je posrednik između poslodavca i nezaposlenog, već kao institucija čija je obaveza da nezaposlenoj osobi obezbijedi zaposlenje.

Grafik 27: Da li ste ikada bili u kontaktu sa Zavodom za zapošljavanje Crne Gore i kakva su Vaša iskustva u saradnji sa ovom institucijom?

Upitnik za NEET populaciju zaključili smo pitanjima o karakteru radnog angažmana u kojem bi bili voljni da učestvuju, te o tome da li su voljni da učestvuju u programu „Moja karijera na putu do heroja“ u okviru kojeg bi unaprijedili svoje digitalne i meke vještine i dobili priliku da budu direktno zaposleni u malim i srednjim kompanijama ili IT sektoru.

Očekivano, najveći broj ispitanika bi bio voljan da stekne formalno zaposlenje na puno radno vrijeme – njih 95.4%. Nadalje, najzainteresovaniji su za plaćeno stažiranje (92.3%) i honorarno zaposlenje (83.7%), dok najmanje interesovanje postoji za učešće u programima neplaćenog stažiranja (30.0%).

Grafik 28: Da li biste pristali na angažman koji podrazumijeva:

U pogledu učešća u programu „Moja karijera na putu do heroja“, 56.5% ispitanika iz NEET populacije je odgovorilo da bi učestvovalo u programu, 16.0% je odgovorilo odrično, dok 27.5% ispitanika nije bilo u stanju da se izjasni. Statistički značajne razlike u pogledu pola i starosti ispitanika ne postoje glede ovog pitanja.

Najznačajniji nalazi u okviru ovog poglavlja:

- 40.0% mladih koji pripadaju NEET populaciji obrazlažu da su nezaposleni uslijed nemogućnosti pronalaska odgovarajućeg posla;
- Svega 4.6% njih navodi da nisu zaposleni jer nemaju adekvatne vještine i kvalifikacije;
- 16.9% NEET osoba je odgovorilo da ne može pronaći posao zbog diskriminacije;
- Više od 50.0% ispitanika je nezaposleno duže od jedne godine ili nikada nisu radili, što ukazuje na potencijalni rizik od toga da ostanu u stanju trajne nezaposlenosti;
- 15.4% ispitanika je navelo da se nikada nije prijavilo za posao;
- Najčešći način prijavljivanja za posao za mlade je preko prijatelja ili porodice;
- 65.5% mladih nije učestvovalo u neformalnim programima obrazovanja;
- 71.5% je istaklo da preferira zaposlenje u državnom sektoru;
- Ispitanici su ocijenili da u znatno većoj mjeri poznaju meke vještine u odnosu na tehničke, ali su pokazali i veću spremnost da meke vještine dodatno usavršavaju;
- Velika većina (75.4%) rekla je da su kompjuterske vještine ono što bi im najviše trebalo kako bi poboljšali svoju konkurentnost na tržištu rada;
- 75.4% ispitanika smatra da su kursevi najbolji način za poboljšanje nedostajućih vještina;
- Samo 22.3% njih je istaklo da ima koristi od kontinuiranog savjetovanja vezanog za karijerne mogućnosti i način pronalaska zaposlenja;
- 46.2% ispitanika izjavilo je da su učestvovali u nekom od programa obuka za unaprjeđenje vještina koji su organizovani u Crnoj Gori;
- Najveći broj ispitanika bi bio voljan da stekne formalno zaposlenje na puno radno vrijeme – njih 95.4%;
- 56.5% ispitanika iz NEET populacije je odgovorilo da bi učestvovalo u programu „Moja karijera na putu do heroja“.

IT, mala i srednja preduzeća

U ovom poglavlju predstavimo podatke dobijene kroz upitnik posvećen IT, malim i srednjim preduzećima. Sa predstavnicima tih firmi smo razgovarali o vještinama značajnim za njihovo poslovanje, načinu sticanja datih vještina, te načinu regrutovanja novih zaposlenih.

Na početku poglavlja, predstavimo osnovne podatke vezane za IT kompanije, mala i srednja preduzeća.

- **Pravni status:** % kompanija s obzirom na njihov pravni status (moguće više odgovora)

Društvo sa ograničenom odgovornošću	96.8%
Akcionarsko društvo	3.2%
Start up	3.2%

- **Godina osnivanja:** % kompanija s obzirom na to kada su osnovane

Prije 2000. godine	12.9%
Između 2000. i 2010. godine	22.6%
Nakon 2010. godine	64.5%

- **Mjesto osnivanja:** % kompanija s obzirom na to gdje su osnovane

Podgorica	80.6%
Cetinje	9.7%
Nikšić	3.2%
Mojkovac	3.2%
Pljevlja	3.2%

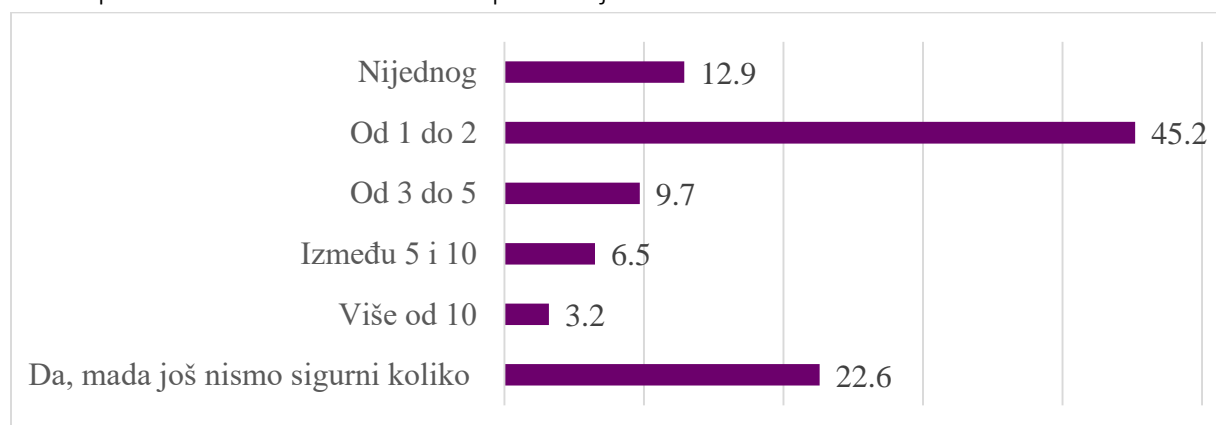
- **Oblast poslovanja:** % kompanija s obzirom na to koja je oblast njihovog poslovanja

IT industrija	74.2%
Informacione i komunikacione tehnologije	12.9%
Trgovina	3.2%
Drugo	9.7%

- **Broj zaposlenih:** % kompanija s obzirom na broj zaposlenih

Manje od 5	35.5%
Od 5 do 10	22.6%
Od 10 do 20	25.8%
Od 20 do 50	6.5%
Više od 50	9.7%

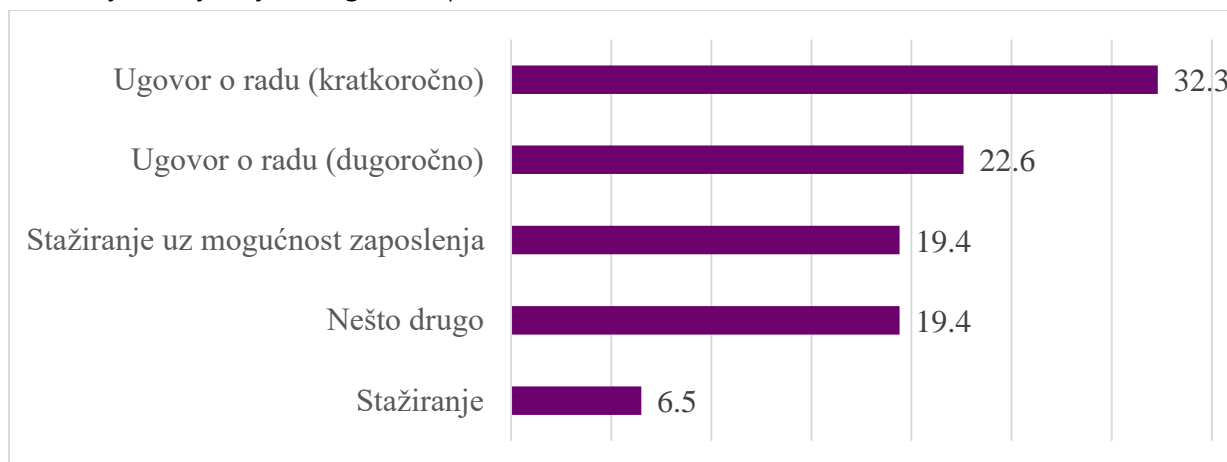
Upitnik namijenjen IT, malim i srednjim preduzećima smo započeli pitanjem o njihovom nastojanju da povećaju broj zaposlenih u narednih 12 mjeseci. Dobili smo podatak da i pored ekonomske recesije izazvane COVID-19 zdravstvenom krizom, kompanije iz IT oblasti posluju uspješno – naime, dominantna većina planira dodatno zapošljavanje, što nije slučaj sa analiziranim malim i srednjim preduzećima. Kada kumulativno posmatramo cijeli uzorak, najveći dio poslodavaca namjerava da zaposli od jedne do dvije osobe – njih 45.2% je odgovorilo na ovaj način. Jedna petina poslodavaca je gotovo sigurna da će u narednoj godini proširiti broj zaposlenih, iako je neizvjesno koliko, dok je 12.9% poslodavaca navelo da neće zaposliti nijednu osobu.

Grafik 29: Da li očekujete da zaposlite nove zaposlene u narednih 12 mjeseci? Ukoliko da, koliko ljudi?

Nadalje, pitali smo one poslodavce koji su odgovorili na pitanje da li su zaposlili nove zaposlene u poslednjih 12 mjeseci, kakva je vrsta angažmana bila u pitanju. Trećina predstavnika kompanija navodi da su ponudili novim zaposlenima ugovor o radu na kratkoročan, određen period- njih

32.3%, dok je 22.6% zaposlilo osobe na dugoročan period. Veoma je mali procenat kompanija koje su obezbijedile stažiranje u okviru svoje kompanije. Kroz učešće u projektu „Moja karijera na putu do heroja“ ovaj broj bi mogao biti povećan.

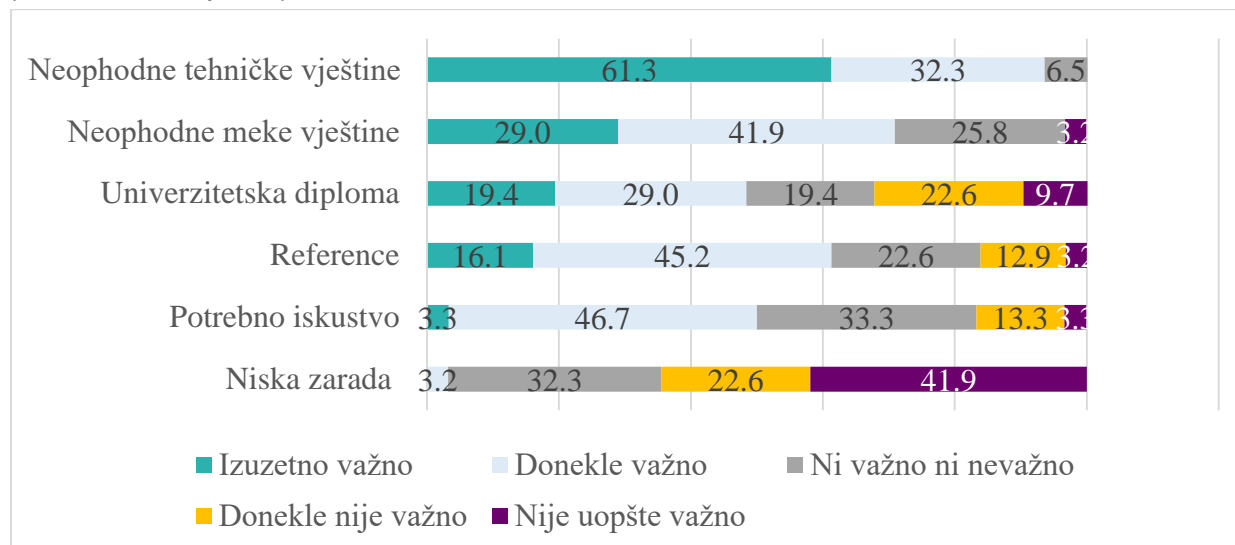
Grafik 30: Ukoliko je Vaša kompanija zaposlila u poslednjih 12 mjeseci nove zaposlene, molimo Vas da navedete vrstu angažovanja?

Naredno pitanje se odnosilo na najučestaliji način regrutovanja novih zaposlenih. Velika većina poslodavaca se oslanja na preporuke prijatelja, kolega ili trenutnih zaposlenih koji su upoznati sa potrebama firme u kojoj rade, a ujedno poznaju i ljude iz svoje struke koji bi bili podobni kandidati. Uočavamo podudaranje u pogledu prvog izbora mladih koji pripadaju NEET populaciji, a koji su naveli da je ovo primarni način u traženju posla. Drugi najučestaliji način regrutovanja novih zaposlenih, iako znatno manje zastupljen, je putem objavljivanja oglasa za posao (33.3%), a zatim putem društvenih mreža – 32.3%. Primjetno je da poslodavci znatno rjeđe traže usluge zavoda za zapošljavanje u odnosu na nezaposlene iz NEET populacije. Ispitanici koji su odabrali “nešto drugo” kao odgovor, najčešće navode kao način regrutovanja objavljivanje obavještenja na sajtu kompanije.

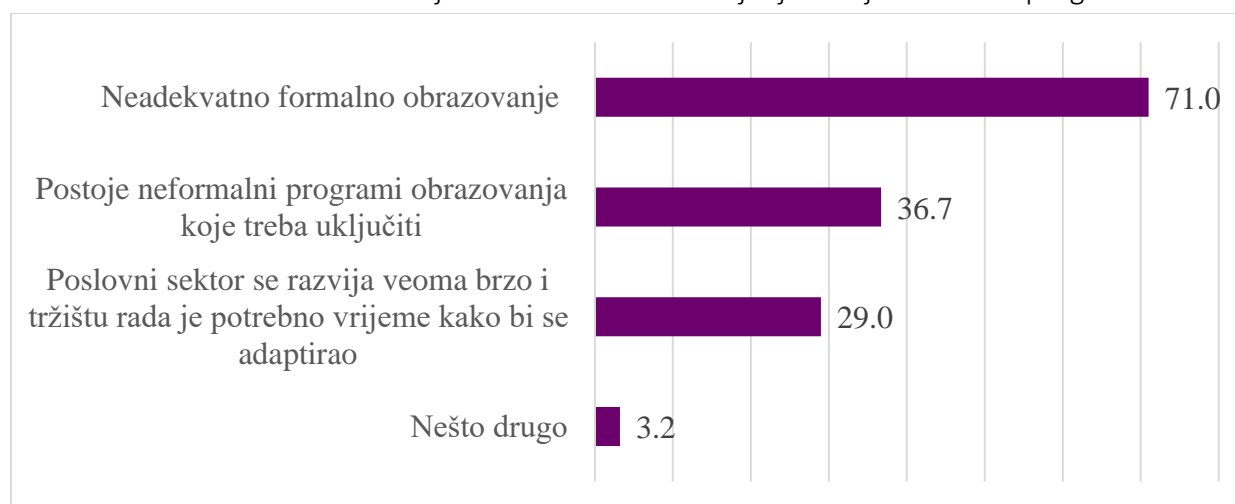
Grafik 31: Kako uobičajno regrutujete ljude?

Kako bi shvatili šta je značajno prilikom selekcije kandidata i potencijalnih zaposlenih, pitali smo predstavnike ove ciljne grupe čemu pridaju važnost. Više od pola predstavnika kompanija je kao prvi odgovor navelo neophodne tehničke vještine, što je očekivano, uzimajući u obzir da skoro tri četvrtine kompanija koje su ispunile upitnik djeluju u IT oblasti, a poslovi u toj sferi zahtijevaju i specifične vještine i znanja. Jedna trećina kompanija je navela da su im meke vještine važne kod zaposlenih. Sa druge strane, niska zarada uopšte nije bitna poslodavcima, te im to nije kriterijum prilikom selekcije zasposlenih.

Grafik 32: Šta je važno za Vašu kompaniju prilikom zapošljavanja potencijalnih kandidata?

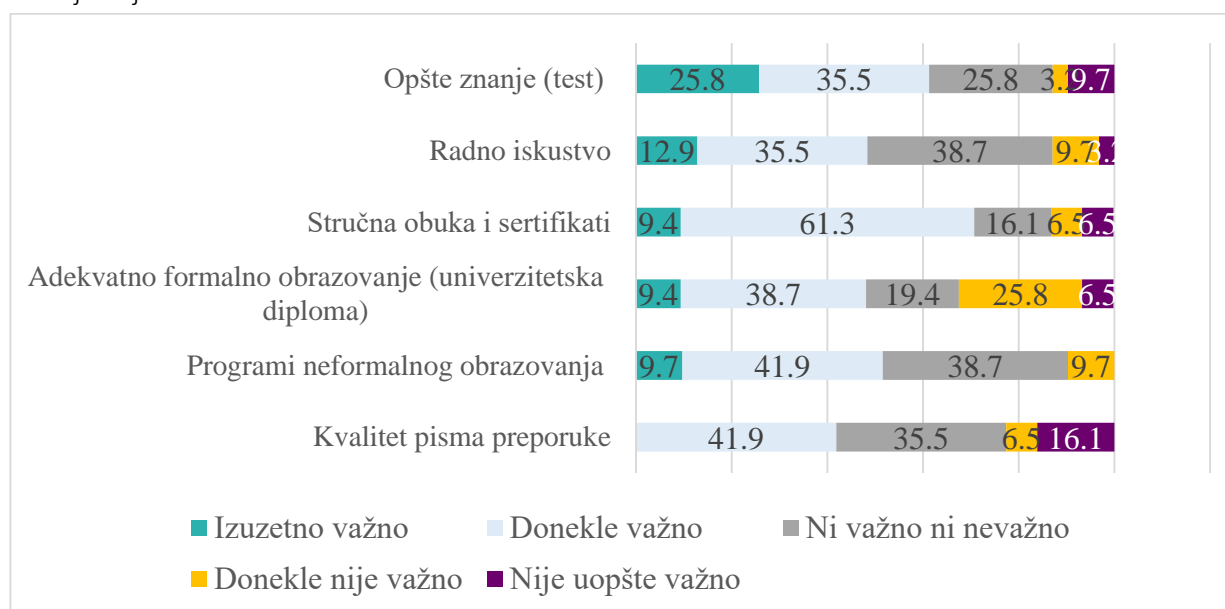
U daljem dijelu izvještaja, predstavimo razloge kojima predstavnici IT, malih i srednjih preduzeća obrazlažu izostanak tih vještina kod potencijalnih kandidata. Ispitanicima su ponuđena tri odgovora, a pitanje je koncipirano kao *multiple choice* pitanje, omogućavajući im da odaberu više odgovora, te da na taj način daju sveobuhvatniji odgovor, zbog čega zbir ovih odgovora prelazi 100%. Čak 71.0% ispitanika je navelo da formalno obrazovanje nije adekvatno, dok se drugi razlog odnosi na neformalno obrazovanje i stav da treba u većoj mjeri uključiti i takve programe.

Grafik 33: Šta je, po Vašem mišljenju, glavni razlog nedostatka takvih vještina?

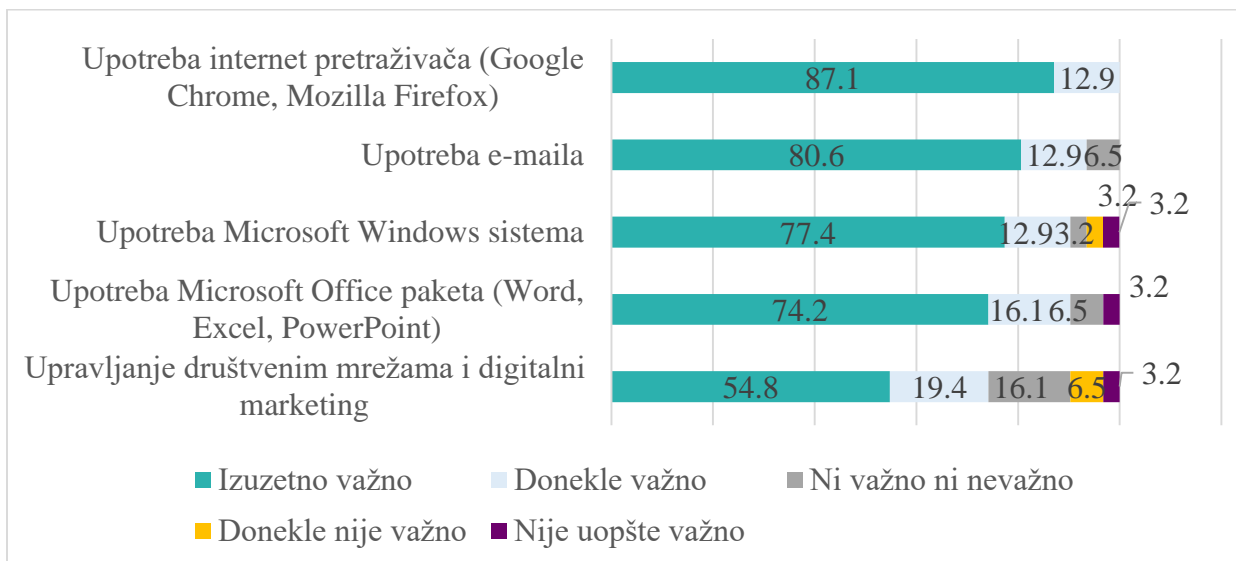
Ovakav stav se kosi sa mišljenjima NEET osoba koje su, vidjeli smo, prednost dale formalnom obrazovanju kao osnovnom uslovu za buduće zaposlenje, dok su neformalni programi obrazovanja nisko cijenjeni sa njihove strane. Detaljnije obrazloženje prikazano je na grafiku u nastavku teksta. Zamolili smo predstavnike kompanija da ocijene važnost ponuđenih kriterijuma prilikom zapošljavanja mladih. Kumulativno, 61.3% ocjenjuje test opšteg znanje kao važan (25.8% smatra da ovo veoma neophodnim, a dodatnih 35.5% donekle neophodnim). Ispitanici najmanje značaja pridaju kvalitetu pisma preporuke.

Dok se formalno obrazovanje nalazi na prvom mjestu kod NEET populacije, zauzima tek četvrto kada je riječ o predstavnicima biznis entiteta. Istovremeno, programi neformalnog obrazovanja se nalaze na trećem mjestu kada je riječ o biznis sektoru, ali ih osobe iz NEET populacije pozicioniraju na šestom mjestu na listi, kao najmanje bitne.

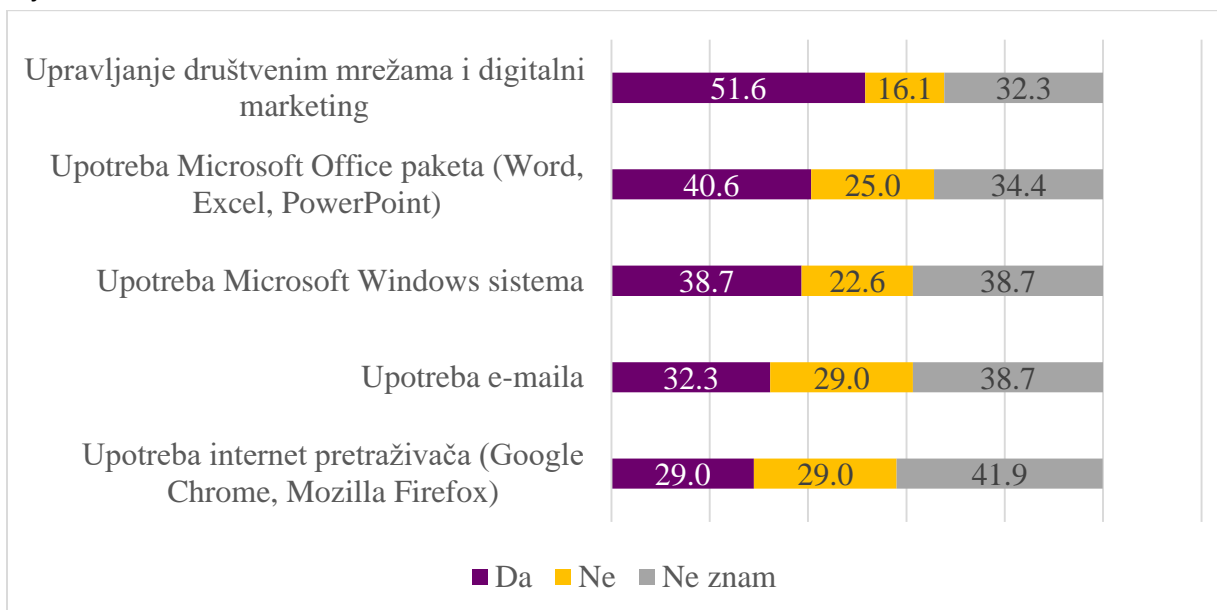
Grafik 34: Molimo Vas da ocijenite sljedeće kriterijume koji su za Vas relevantni prilikom zapošljavanja mladih.

U nastojanju da ispitamo koje konkretne vještine su važne za mapirane kompanije, sastavili smo set vještina, koji je primijenjen i kod NEET populacije, kao i prilikom sprovođenja upitnika za nevladine organizacije. Ovaj dio upitnika smo počeli od kompjuterskih vještina. Upotreba internet pretraživača i e-maila su izuzetno značajne velikoj većini kompanija i nijedna nije navela da joj pomenute vještine nisu bitne, što je i očekivano s obzirom da predstavljaju osnovu profesionalne komunikacije. U nešto manjoj mjeri, ali svakako važno je poznavanje Microsoft Windows sistema, kao i Microsoft Office paketa za poslovanje kompanija uključenih u istraživanje. Uzimajući u obzir podatke koji su predstavljeni u dijelu koji se tiče NEET populacije, uočavamo da tek 19.2% mladih ocjenjuje sebe kao naprednog korisnika, što upućuje da je neophodno usavršavanje većeg broja mladih u ovom pogledu.

Grafik 35: Molimo Vas da ocijenite značaj poznavanja sljedećih kompjuterskih vještina za Vaše poslovanje.

Nadalje, pitali smo predstavnike kompanija da li bi zaposlili osobu koja posjeduje te iste vještine, ali nema radno iskustvo. Više od pola anketiranih je navela da bi zaposlila osobu koja umije da upravlja društvenim mrežama i stručna je u oblasti digitalnog marketinga, dok su najmanje voljni da zaposle osobu koja nema radno iskustvo, a umije da koristi internet pretraživače. To ukazuje na činjenicu da i poslodavci neke od navedenih vještina tretiraju kao bazične, npr. upotrebu internet pretraživača, dok poznavanje onih poput upravljanja društvenim mrežama cijene u značajnijoj mjeri.

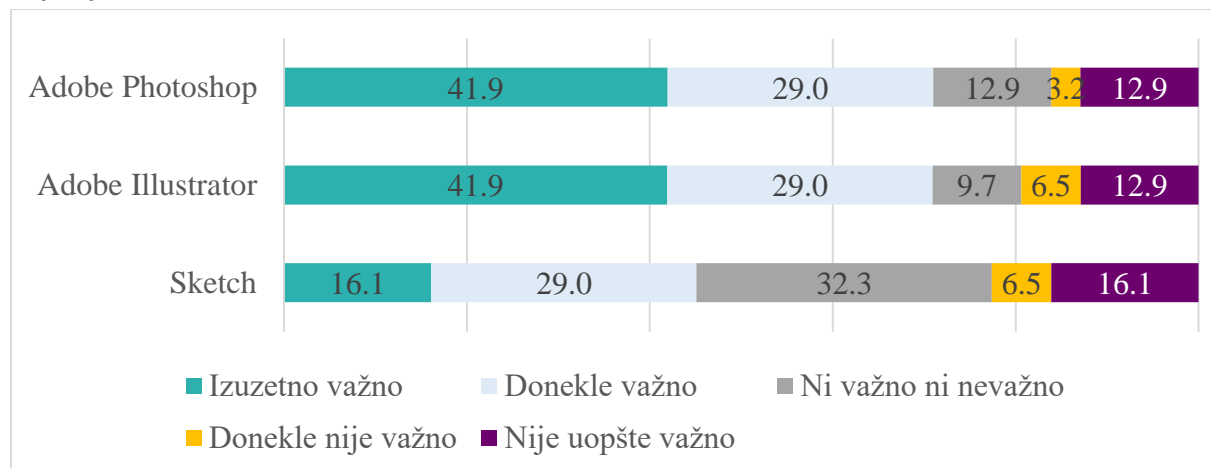

Grafik 36: Da li biste zaposlili osobu koja posjeduje sljedeće kompjuterske vještine ali nema radno iskustvo?

Čak 77.4% predstavnika kompanija koje su obuhvaćene uzorkom su naveli da imaju kapaciteta za pružanje obuke mladima u oblasti kompjuterskih vještina.

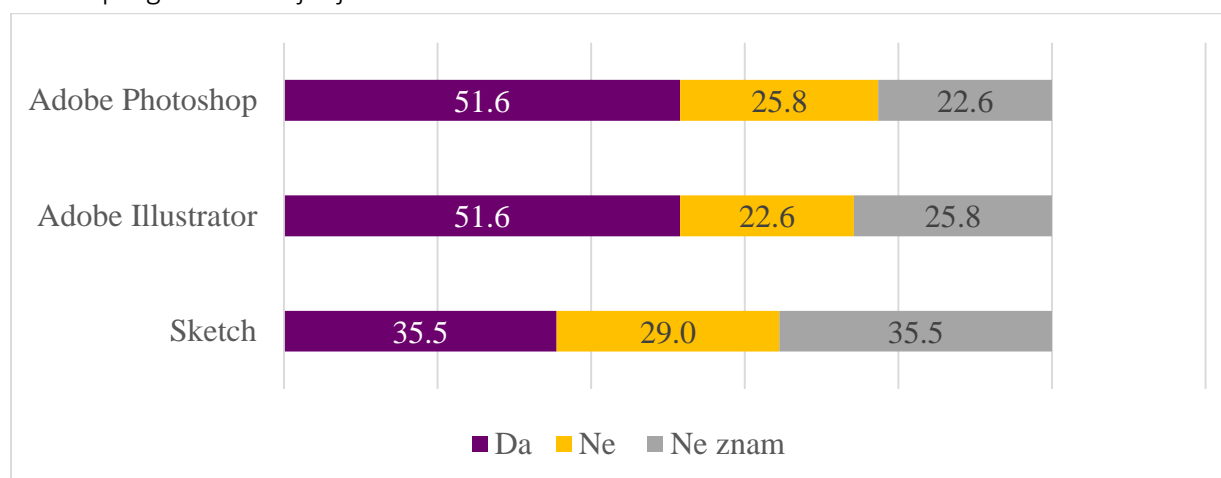
Drugi set vještina se ticao kompjuterskih alata. Dvije petine ispitanika je navelo da su profesionalni alati Adobe Photoshop i Adobe Illustrator izuzetno važni za poslovanje njihove kompanije, dok je za 16.1% njih važan Sketch. Budući da NEET osobe u najvećoj mjeri poznaju Adobe Photoshop,

naglasak bi trebao biti postavljen na izučavanju ove vještine jer je osnova za njeno savladavanje najbolja.

Grafik 37: Molimo Vas da ocijenite značaj poznavanja sljedećih dizajnerskih alata za Vaše poslovanje.

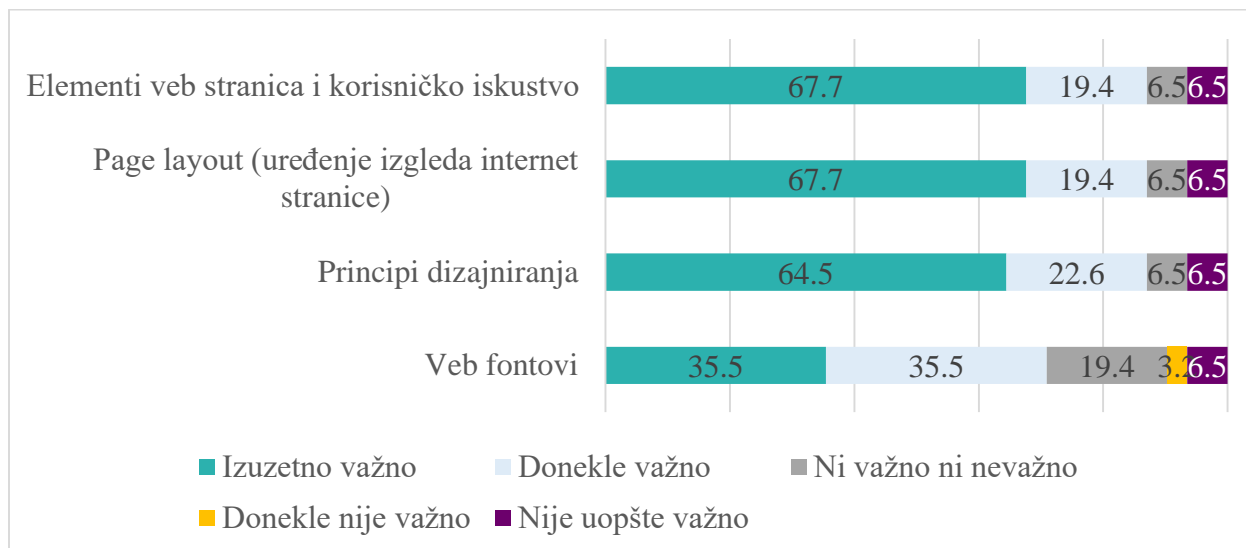
Više od pola ispitanika je navelo da bi zaposlili osobu koja poznaje programe Adobe Photoshop i Adobe Illustrator, a koje nisu imale prethodno iskustvo. Nešto je manji procenat onih koji su odgovorili da bi zaposlili osobu koja koristi program Sketch, njih 35.5%. Iz ovoga je vidljivo da su aplikacije vezane za Adobe program više cijenjene.

Grafik 38: Da li biste zaposlili osobu koja poznaje sljedeće dizajnerske alate ali nema radno iskustvo?

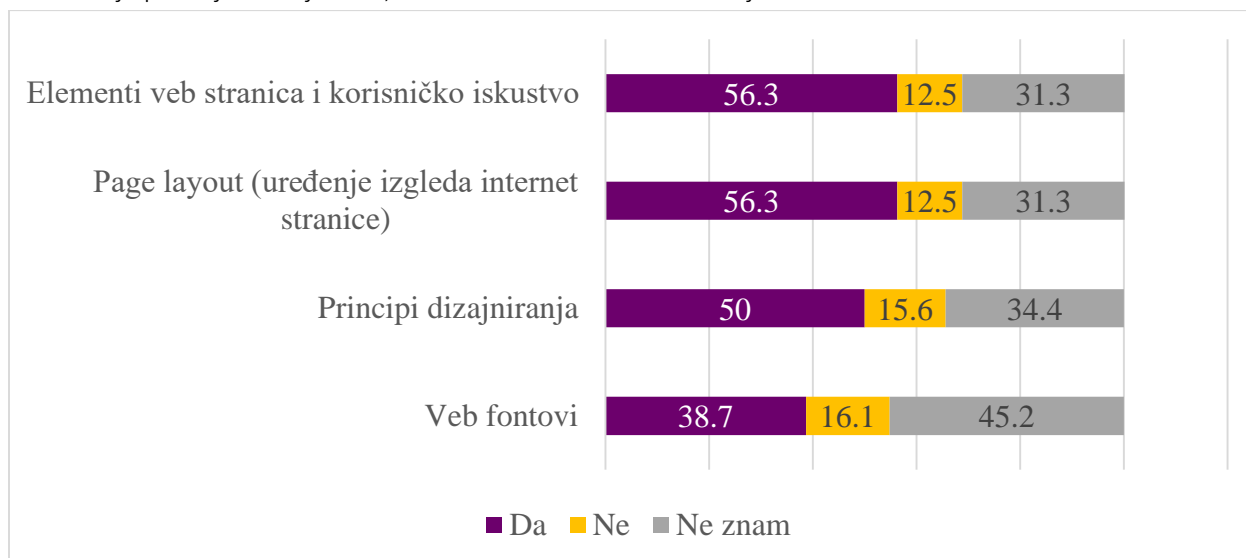
Kada su u pitanju kapaciteti ispitanih kompanija u oblasti dizajnerskih vještina, njih 54.8% navodi da može obezbijediti dodatnu obuku mladima.

U pogledu vještina koje se odnose na veb dizajn, za poslovanje 67.7% kompanija su elementi veb stranica i korisničko iskustvo veoma bitni, a isto važi i za uređenje izgleda internet stranice. Najamne važno je, iz njihovog ugla, poznavanje veb fontova - 35.5% predstavnika biznis entiteta ovu vještinu smatra veoma važnom.

Grafik 39: Molimo Vas da ocijenite značaj poznavanja sljedećih vještina vezanih za veb dizajn za Vaše poslovanje.

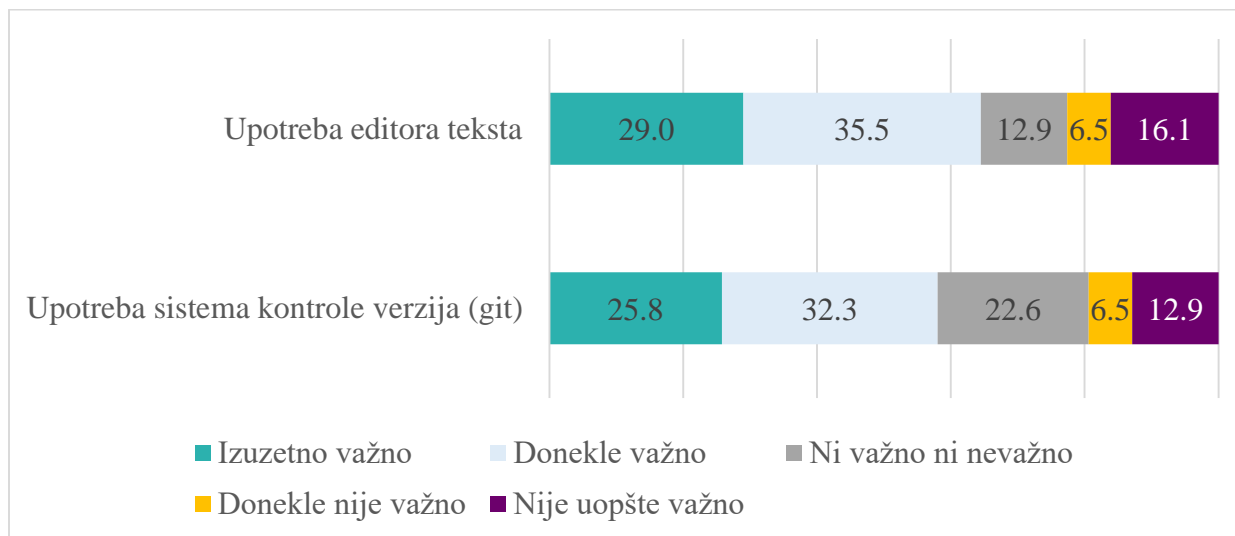
Više od pola predstavnika IT, malih i srednjih preduzeća odgovorilo je da bi zaposlili osobu koja poznaje elemente veb stranica i korisničko iskustvo, kao i uređenje izgleda internet stranice bez radnog iskustva. Čak 45.2% njih je ostalo neopredijeljeno kada je riječ o veb fontovima, navodeći da ne znaju da li bi zaposlili osobu koja poznaje ovu vještinu, a nema radno iskustvo u datoj oblasti.

Grafik 40: Da li biste zaposlili osobu koja poznaje sljedeće vještine vezane za veb dizajn ali nema radno iskustvo?

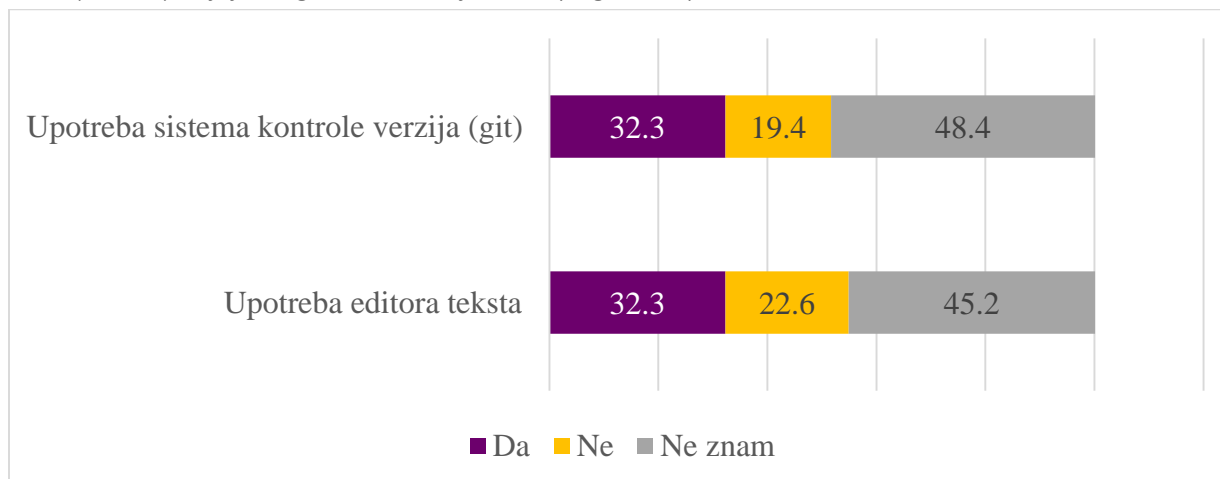
Više od pola, odnosno 61.3% kompanija imaju kapacitete za pružanje dodatne edukacije mladima o vještinama koje se tiču veb dizajna.

Kada su u pitanju alati za programiranje, dobijeni podaci ukazuju da su te vještine u mnogo manjoj mjeri značajne za mapirane kompanije u odnosu na sve ostale koje smo identifikovali i uvrstili u upitnik. Za 29.0% kompanija je upotreba editora teksta izuzetno značajna, dok je upotreba sistema kontrole verzija značajna za poslovanje 25.8% kompanija.

Grafik 41: Molimo Vas da ocijenite značaj poznavanja sljedećih alata za programiranje za Vaše poslovanje.

Karakteristična za ovaj set vještina je neopredijeljenost predstavnika kompanija na pitanje da li bi zaposlili mladu osobu koja poznaje pomenute alate, ali nema radno iskustvo. Polovina njih je odgovorila sa „ne znam“ kada je riječ o upotrebi sistema kontrole verzija, a nešto manji je procenat onih (45.2%) koji je odgovorio istovjetno u pogledu upotrebe editora teksta.

Grafik 42: Da li biste zaposlili osobu koja poznaje sljedeće alate za programiranje ali nema radno iskustvo?

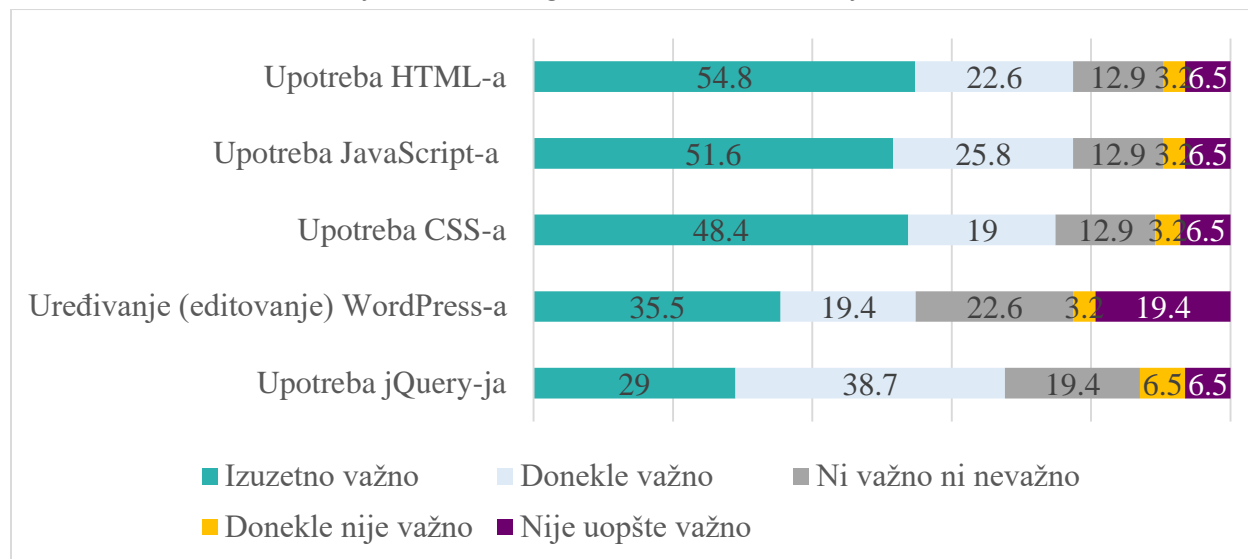
Od kompanija koje su popunile upitnik, 54.8% ima kapacitete za pružanje obuke mladima u navedenoj oblasti.

S obzirom da su IT kompanije bile ciljna grupa, izdvojili smo nekoliko vještina koje se tiču front end development-a i pitali njihove predstavnike koliko su im date vještine značajne za poslovanje. Nešto više od polovine, 54.8% njih je ocijenilo upotrebu HTML-a kao važnu, a 51,6% upotrebu JavaScript-a. Od ponuđenih vještina, najmanje značajna za poslovanje kompanija je upotreba višepatformske JavaScript biblioteke, odnosno jQuery.

Kada ove podatke uporedimo sa onima koje smo dobili od NEET osoba, primjetna je određena doza nepodudaranja – naime, JavaScript i CSS su za predstavnike IT sektora podjednako važni kao i HTML. Istovremeno, prijavljeno poznavanje JavaScript-a i CSS-a među NEET populacijom je znatno niže u odnosu na HTML. Dodatno, NEET osobe tvrde da najbolje poznaju WordPress, ali se

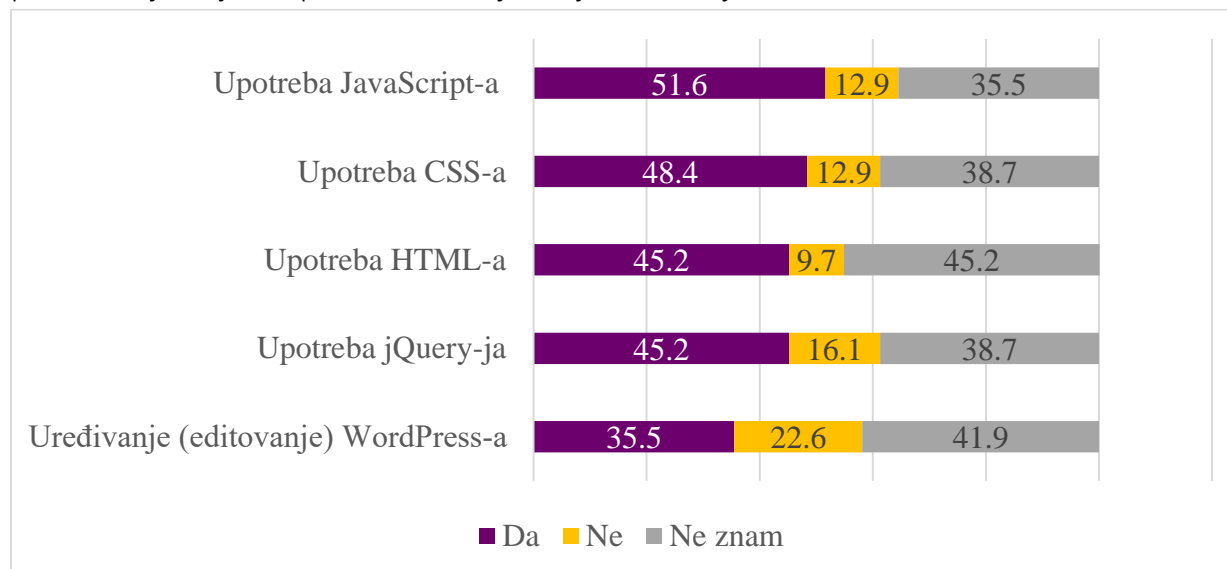

on kumulativno najslabije kotira među biznis entitetima. Upravo visok nivo poznavanja, tj. zasićenost tržišta može biti jedan od razloga za ovakvo vrednovanje od strane biznis sektora.

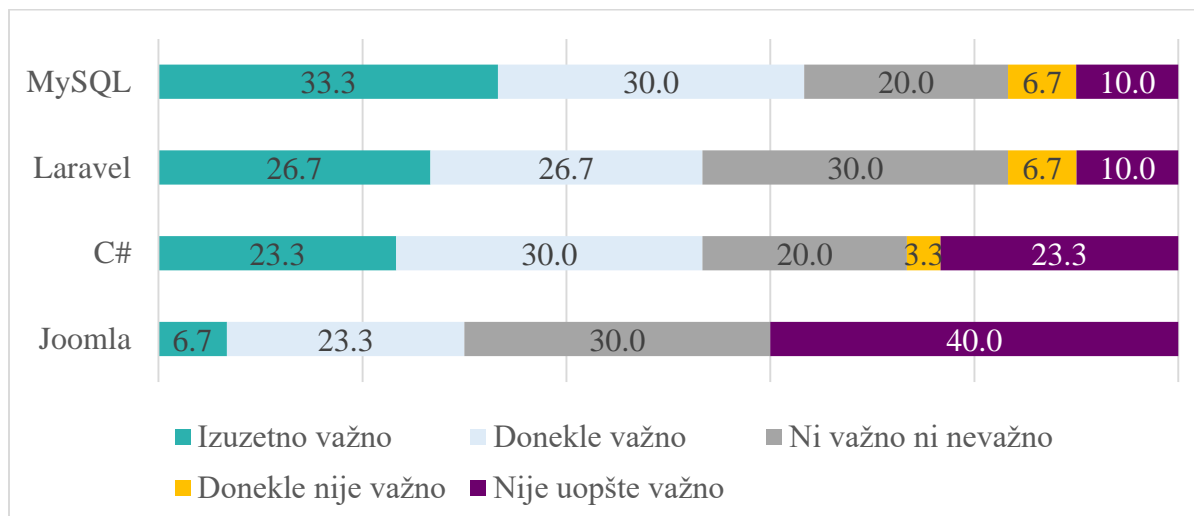
Grafik 43: Molimo Vas da ocijenite značaj poznavanja sljedećih vještina vezanih za front end za Vaše poslovanje.

Iako su prethodno navedene vještine usko specifične i IT kompanijama važne za njihovo djelovanje, ove firme pokazuju visok stepen spremnosti da zaposle mladu osobu koja poznaje programske jezike i posjeduje vještine, a koja nema radno iskustvo. Više od pola njih navodi da bi zaposlilo osobu koja imije da koristi JavaScript, 48.4% je odgovorilo isto kada je u pitanju CSS. Manji je procenat njih koji bi zaposlili osobu koja umije da uređuje WordPress.

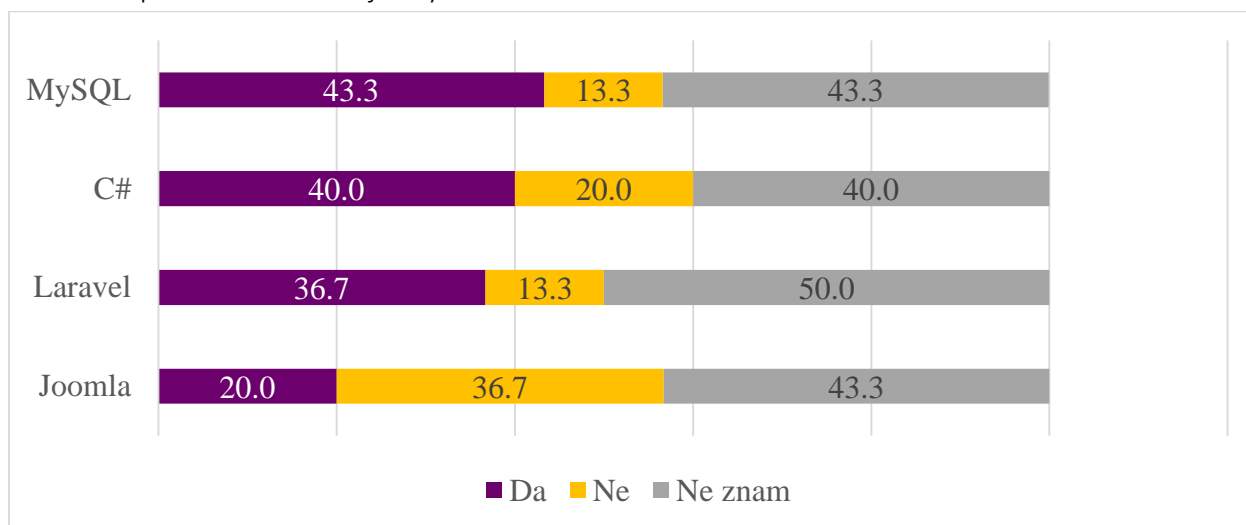
Grafik 44: Da li biste zaposlili osobu koja poznaje sljedeće vještine vezane za front end development ali nema radno iskustvo?

Ukupno 58.1% kompanija ima kapaciteta za pružanje obuke u oblasti front end development-a. U daljem upitniku smo pažnju poklonili back end development-u, te pitali predstavnike kompanija koliko su značajne u poslovanju. Višekorisnički sistem za upravljanje relacionim bazama MySQL je datim kompanijama najznačajniji, što je navelo 33.3% njih, dok je tek 6.7% reklo isto za sistem za upravljanje web sadržajem otvorenog koda, Joomla.

Grafik 45: Molimo Vas da ocijenite značaj poznavanja sljedećih vještina vezanih za back enddevelopment za Vaše poslovanje.

Ukupno 43.3% poslodavaca navodi da bi zaposlilo osobu koja koristi MySQL, dok bi 40.0% poslodavaca zaposlilo osobu koja koristi C#. Najmanji stepen spremnosti pokazuju prema pojedincima koji koriste Joomla-u. Budući da gotovo da i ne postoje razlike u nivou poznavanja datih vještina među NEET populacijom (u sva četiri slučaja je na izuzetno niskom nivou) naglasak bi trebalo posvetiti izučavanju MySQL-a.

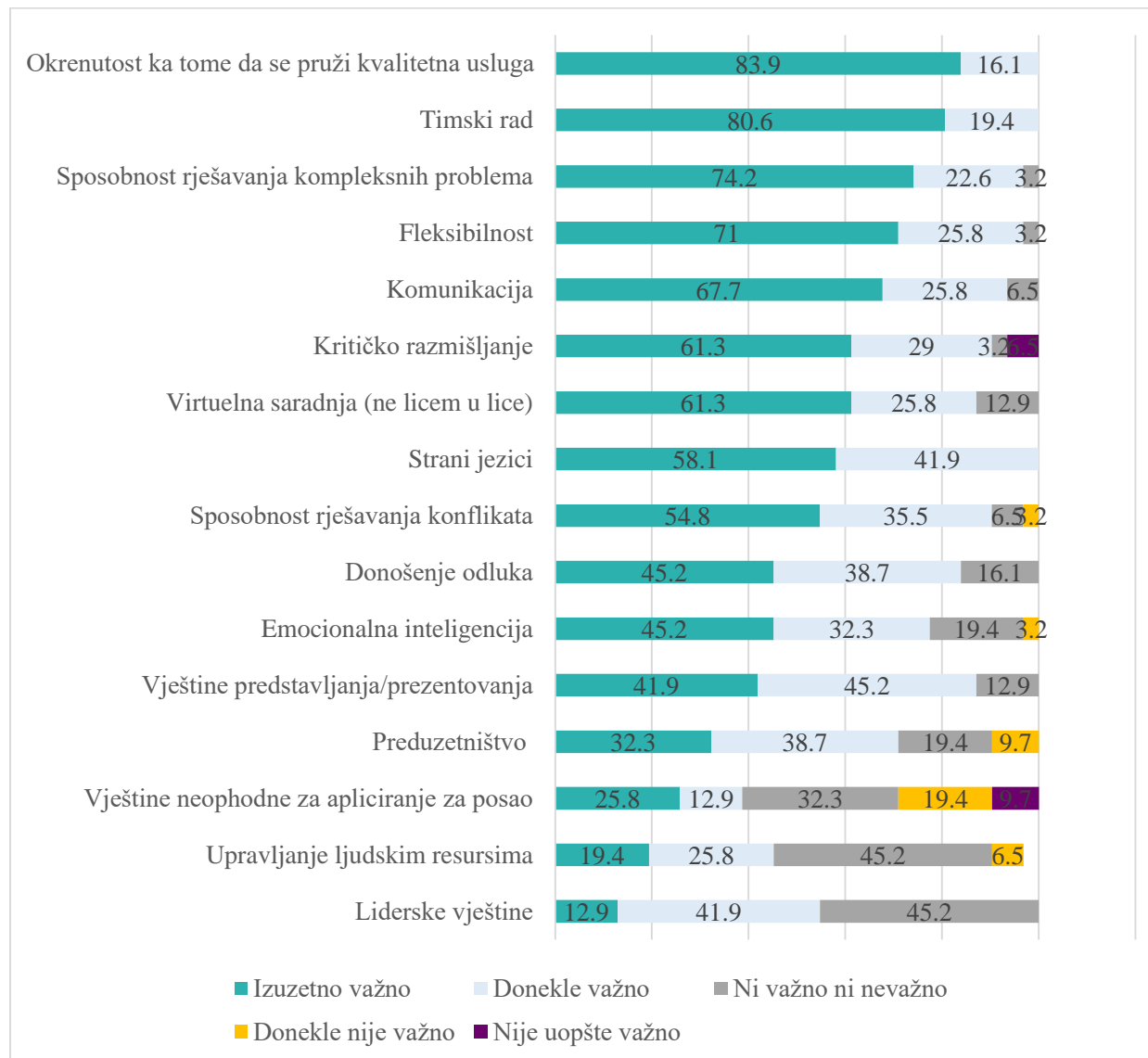
Grafik 46: Da li biste zaposlili osobu koja poznaje sljedeće vještine za back end development ali nema radno iskustvo?

Od kompanija koje su popunile upitnik, 58.1% imaju kapacitete za pružanje dodatne edukacije u oblasti back end development.

Na kraju ovog dijela upitnika, zamolili smo ispitanike da ocijene važnost posjedovanja i poznavanja određenih vještina koje su značajne za profesionalni razvoj i funkcionisanje. Nalazi ukazuju da su ove vještine, s obzirom na činjenicu da su bazične, izuzetno značajne poslodavcima. Kumulativno, svi ispitanici ocjenjuju okrenutost ka tome da se pruži kvalitetna usluga kao važnu vještinu - 83.9% njih ocjenjuje ovo kao izuzetno važno, a dodatno 16.1% kao važno. Interesantno je da je ova vještina od strane NEET osoba prepoznata kao ona koju posjeduju u najvećoj mjeri. Takođe, svi ispitanici iz biznis sektora su saglasni da je prilagođavanje radnom okruženju i saradnja sa timom

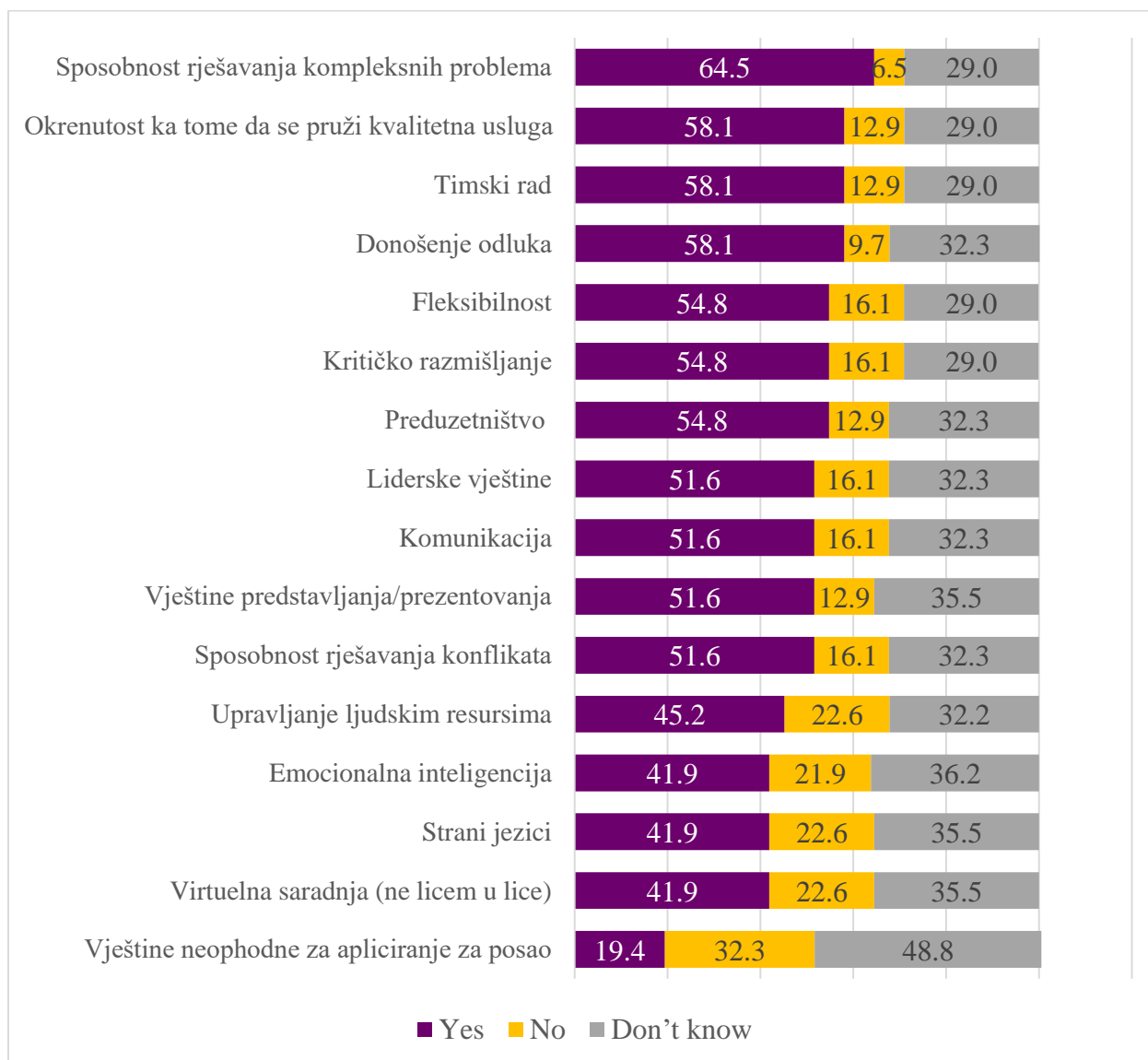
veoma (80.6%) ili donekle (19.4%) značajna. Timski rad, fleksibilnost i komunikaciju obje anketirane grupe vrednuju vrlo visoko.

Istovremeno, neophodno je istaći da one vještine koje su mladi koji pripadaju NEET populaciji ocijenili najniže od svih navedenih mekih vještina, tj. strani jezici i preduzetništvo, od strane predstavnika biznis sektora bivaju vrednovane znatno više.

Grafik 47: Molimo Vas da ocijenite značaj poznavanja sljedećih mekih vještina za Vaše poslovanje.

Čak 64.5% poslodavaca bi zaposlilo osobu koja je vješta u rješavanju kompleksnih problema iako nema radnog iskustva, te je to i vještina koju bi trebalo najčešće promovirati među NEET osobama. 58.1% kompanija bi zaposlilo osobu usmjerenu ka pružanju kvalitetne usluge ili onu koja umije efektivno da radi u timskom okruženju i iskazuje odlučnost u donošenju odluka. Strani jezici, virtualna saradnja i vještine neophodne za apliciranje za posao su nisko vrednovane na ovom grafiku. Ipak, s obzirom na ranije odgovore, to ne znači da nisu bitne – riječ je o tome da samostalno one ne predstavljaju dovoljan razlog da se osoba bez radnog iskustva zaposli. Drugim riječima, predstavljaju dobru (i neophodnu) osnovu, ali ne prave razliku pri izboru.

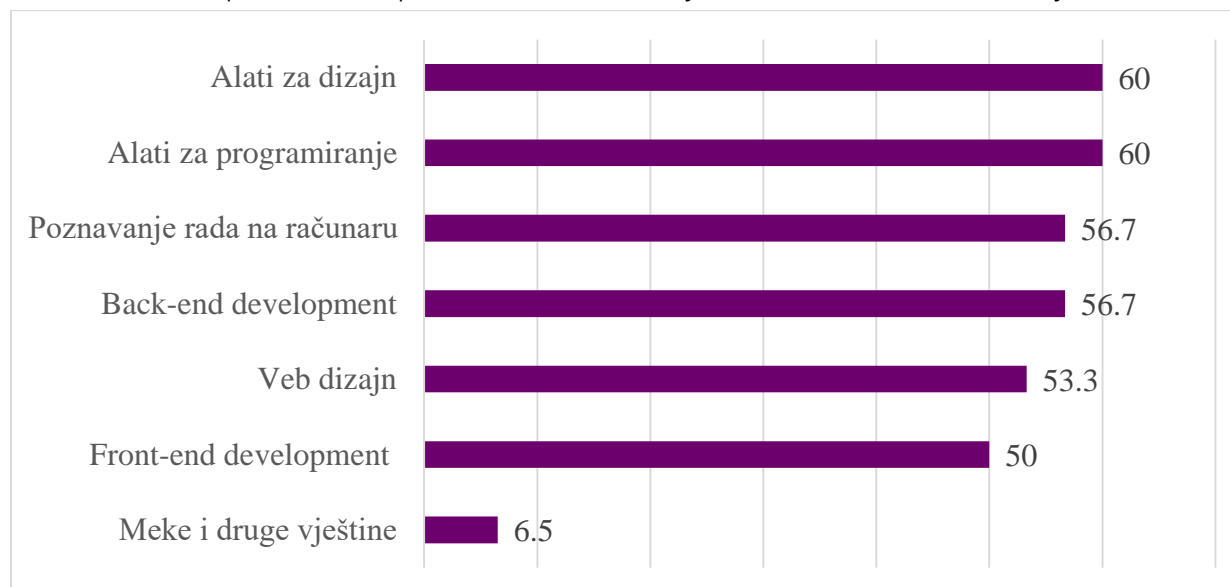
Grafik 48: Molimo Vas da ocijenite značaj poznavanja sljedećih mekih vještina za Vaše poslovanje.

Ukupno 58.1% predstavnika IT, malih i srednjih preduzeća navodi da imaju kapaciteta za sprovođenje obuka koje se tiču mekih vještina.

Ubrzana digitalizacija koja oblikuje svakodnevnicu čovjeka nalaže usvajanje novih vještina koje će mu omogućiti funkcionisanje u društvu, ali i bolju perspektivu na tržištu rada, što bi bilo značajno za mlade koji pripadaju NEET populaciji. Stoga pitali smo predstavnike kompanija da li imaju kapacitete za pružanje online tutorijala u oblasti digitalnih vještina – 66.7% je dalo afirmativan odgovor.

Naredno pitanje se odnosilo na najvažnije kompetencije koje bi mladi koji pripadaju NEET populaciji mogli da povećaju, a što bi rezultiralo boljim pozicioniranjem na tržištu rada. Ispitanicima je ponuđeno sedam odgovora, pri čemu im je pružena mogućnost da izaberu više odgovora. Da su alati za dizajn i programiranje važni za te mlade smatra 60.0% ispitanika, dok njih 56.7% misli da su to back end development i poznavanje rada na računaru. Svega 6.5% poslodavaca smatra da su meke i druge vještine najvažnije kompetencije koje bi NEET osobe trebalo da unaprijede. Razlika u

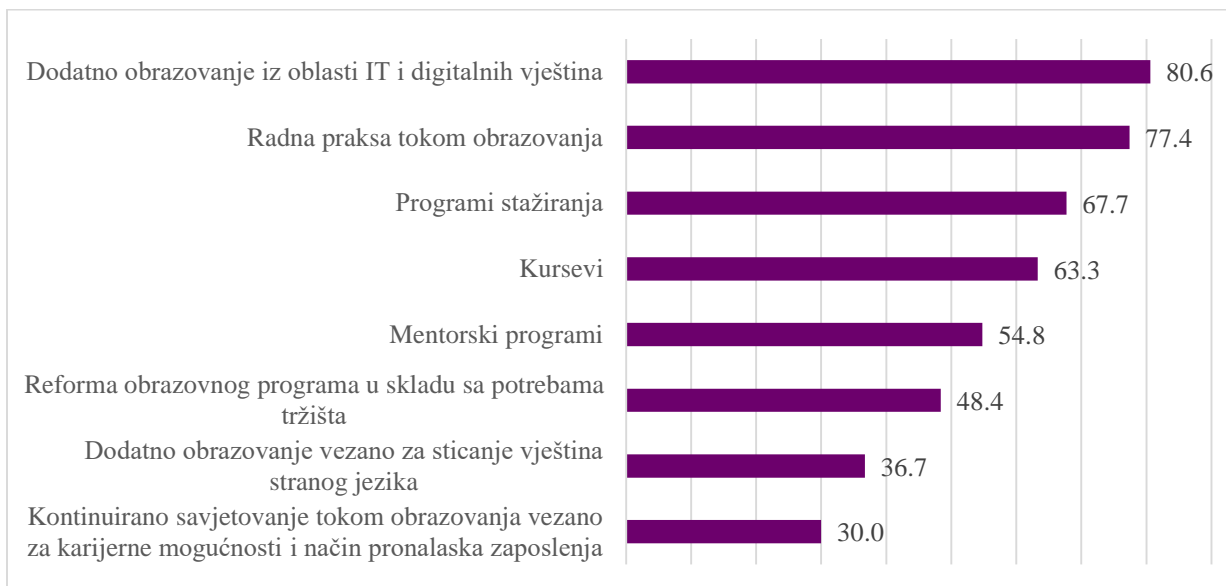
odnosu na stavove NEET populacije je značajna – sve tehničke vještine su vrednovane od strane biznis entiteta, tj. istaklo ih je između 50 i 60% intervjuisanih predstavnika. Među NEET populacijom izuzetno vrednovano je samo poznavanje rada na računaru, dok se ostalim vještinama pridaje znatno manja pažnja. Različita je situacija u pogledu mekih vještina – dok 59.2% mladih tvrdi da njihovo savladavanje može unaprijediti konkurentnost NEET osoba na tržištu, to isto smatra tek 6.5% predstavnika privrednih društava koja su učestvovala u istraživanju.

Grafik 49: Koje su najvažnije kompetencije koje bi NEET osobe mogle da unaprijede, kako bi povećale njihovu konkurentnost na tržištu rada?

Nadalje, pitali smo ispitanike na koji način je moguće steći prethodno pomenute vještine. Najveći broj njih je naveo da je moguće usvojiti ih pohađanjem dodatnog obrazovanja iz oblasti IT i digitalnih vještina- 80.6%. Njih 77.4% smatra da je moguće usvojiti date kompetencije učešćem u radnim praksama tokom obrazovanja, a 67.7% njih navodi programe stažiranja kao adekvatan način za profesionalno napredovanje. Ispitanicima je omogućeno da daju odgovor na otvoreno pitanje, ukoliko smatraju da njihov stav nije definisan predloženim opcijama. Tako, jedan ispitanik ističe značaj neformalnog obrazovanja.

„Ono što je itekako važno za sticanje neophodnih vještina koje će distancirati nezaposlene osobe od onih drugih nezaposlenih jeste odlučnost za neformalnim obrazovanjem i sposobnost rješavanja tehničkih problema.“ (B27)

Grafik 50: Na koji način smatrate da je mogući steći neophodne vještine?

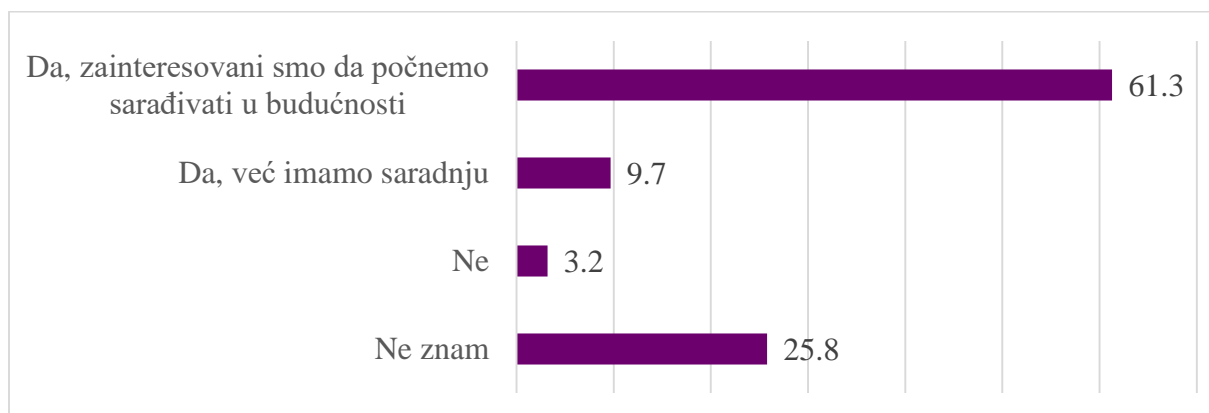
Sljedeće pitanje se odnosilo na pređašnje participiranje datih kompanija u programima koji su imali za cilj unaprjeđenje vještina njihovih zaposlenih – 74.2% je odgovorilo da je učestvovalo u takvom programu.

Najveći broj poslodavaca ističe da bi učestvovali u organizovanju obuka i kurseva u cilju unaprjeđenja vještina zaposlenih – 32.3%. Jedna četvrtina njih bi omogućila neplaćeno stažiranje za mlade, dok bi 9.7% omogućilo plaćeno stažiranje za mlade.

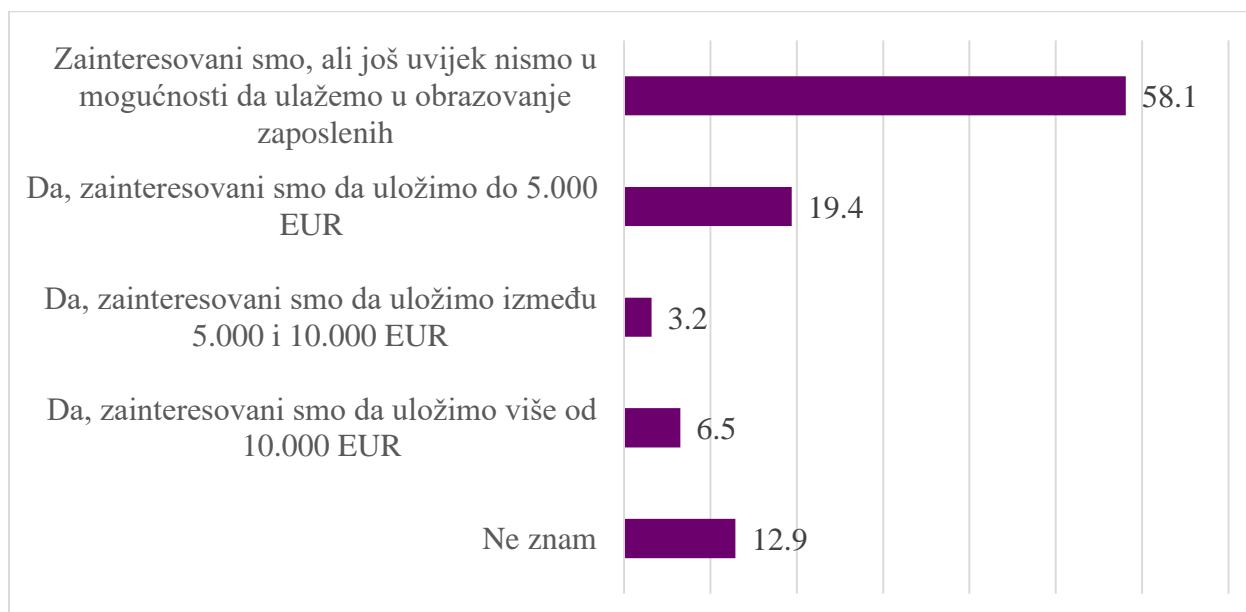
Grafik 51: Da li biste bili spremni da učestvujete u programima usmjerenim na unaprjeđenje vještina zaposlenih?

Nastojali smo da ispitamo u kojoj mjeri bi kompanije bile spremne da sarađuju sa organizacijama civilnog sektora u oblasti neformalnih programa obrazovanja. Najveći broj predstavnika kompanija istakao je da su zainteresovani za saradnju – 61.3%, dok je 9.7% navelo da su već ostvarili neki vid saradnje. Svega 3.2% njih je bilo izričito u stavu da nisu zainteresovani za saradnju sa organizacijama civilnog sektora, dok je iznenađujući broj onih koji nisu sigurni u pogledu ovog pitanja, te su ostali neopredijeljeni.

Grafik 52: Da li ste zainteresovani da saradujete sa organizacijama civilnog sektora u oblasti neformalnih programa obrazovanja?

Na kraju, predstavnike privrednih društava smo pitali da li njihova kompanija ima kapaciteta i volje da na godišnjem nivou investira u obrazovanje i usavršavanje zaposlenih kao dio društvene odgovornosti. Velika većina je odgovorila da je zainteresovana, ali da trenutno nisu u mogućnosti da ulažu u obrazovanje zaposlenih. Sa druge strane, 19.4% je kazalo da su spremni uložiti do 5.000 eura.

Grafik 53: Da li Vaša kompanija želi i ima kapaciteta da investira (godišnje) u obrazovanje i usavršavanje zaposlenih kao dio društvene odgovornosti kompanije?

Najznačajniji nalazi u okviru ovog poglavlja:

- Najveći broj poslodavaca IT, malih i srednjih preduzeća namjerava da zaposli u toku naredne godine do dvije osobe – njih 45.2%;
- 12.9% poslodavaca je navelo da neće zaposliti nijednu osobu;
- 77.4% poslodavaca regrutuje nove zaposlene putem preporuke trenutno zaposlenih, kolega i prijatelja;
- 71.0% ispitanika je navelo da formalno obrazovanje kandidata za zaposlenje nije adekvatno;

- Sva IT, mala i srednja preduzeća su istakla da je upotreba internet pretraživača i e-maila izuzetno ili donekle značajna za njihovo poslovanje;
- Svi ispitanici su saglasni da je prilagođavanje radnom okruženju i saradnja sa timom veoma (80.6%) ili donekle (19.4%) značajna;
- Ukupno tri petine poslodavaca je navelo da su im strani jezici bitni u radnom procesu, dok je svega 16.9% mladih ocijenilo svoje poznavanje stranih jezika kao odlično;
- Najveći broj predstavnika kompanija smatra da je moguće usvojiti neophodne vještine koje oni smatraju ključnim za profesionalni razvoj pohađanjem dodatnog obrazovanja iz oblasti IT i digitalnih vještina- 80.6%;
- 32.3% poslodavaca ističe da bi učestvovali u organizovanju obuka i kurseva u cilju unaprjeđenja vještina zaposlenih – 32.3%;
- Najveći broj predstavnika kompanija je istakao da su zainteresovani za saradnju sa organizacijama civilnog sektora– 61.3%.

Organizacije civilnog društva

U ovom poglavlju predstavimo podatke dobijene kroz upitnik posvećen organizacijama civilnog društva. Sa njihovim predstavnicima razgovarali smo o dosadašnjem iskustvu ovih organizacija u radu sa NEET populacijom, kapacitetima za pružanje obuka NEET populaciji u pogledu određenih tehničkih i „mekih“ vještina te ulozi civilnog društva u podsticanju zapošljavanja mladih.

Na početku poglavlja, predstavimo osnovne podatke vezane za organizacije civilnog društva.

- **Godina osnivanja:** % organizacija s obzirom na to kada su osnovane

Prije 2000. godine	16.8%
Između 2000. i 2010. godine	21.6%
Nakon 2010. godine	61.6%

- **Mjesto osnivanja:** % organizacija s obzirom na to gdje su osnovane

Podgorica	81.0%
Nikšić	4.7%
Danilovgrad	2.4%
Cetinje	2.4%
Kolašin	2.4%
Mojkovac	2.4%
Ulcinj	2.4%
Herceg Novi	2.4%

- **Oblast djelovanja:** % organizacija s obzirom na to koja je oblast njihovog djelovanja

Omladinska politika	31.0%
Obrazovanje	19.0%
Socijalna politika	16.7%
Zapošljavanje mladih	11.9%
IT sektor	4.8%
Drugo	16.7%

- **Tip sprovedenih aktivnosti:** % organizacija s obzirom na to koje aktivnosti sprovode (moguće više odgovora)

Omladinski rad i neformalno obrazovanje	90.5%
Zagovaranje i razvoj politika	45.2%
Istraživanje/analize	40.5%
Karijerno savjetovanje	19.0%
Drugo	14.3%

- **Broj zaposlenih:** % organizacija s obzirom na broj zaposlenih

Manje od 5	52.4%
Od 5 do 10	16.7%
Od 10 do 20	7.1%
Više od 20	7.1%
Nema zaposlenih	16.7%

Upitnik za organizacije civilnog društva počeli smo od pitanja vezanog za to da li su ikada sprovodili program ili projekat vezan za zapošljavanje NEET populacije. I ovo pitanje je građeno uz mogućnost davanja više odgovora. Predstavnici dvije petine organizacija tvrde da se njihove organizacije nisu bavile ovom temom. Od organizacija koje jesu učestvovali u programima vezanim za zapošljavanje NEET populacije, najveći broj njih je omogućavao obuke, kurseve ili mentorstvo. Svaka četvrta organizacija je radila istraživanja ili analize vezane za ovu temu, svaka peta se bavila procjenom potreba NEET osoba, a svaka šesta je radila na *advocacy* projektima ili karijernom savjetovanju.

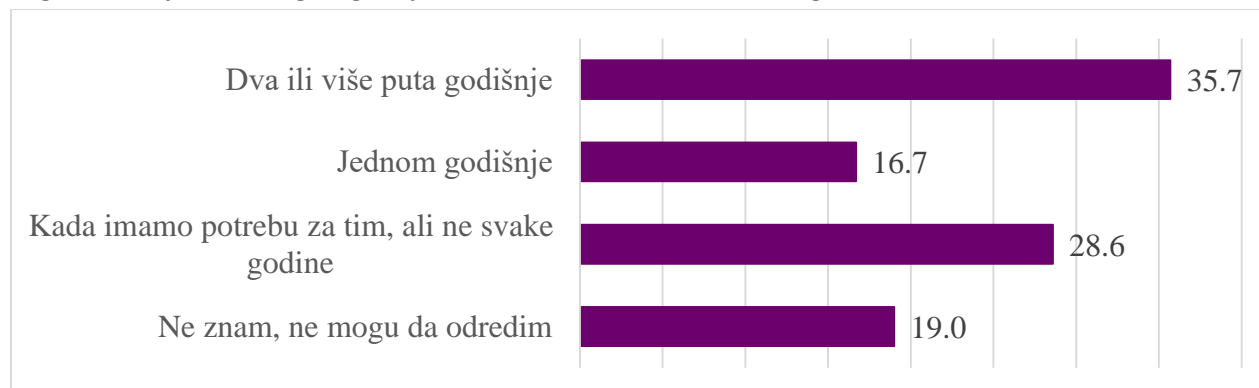

Grafik 54: Jeste li nekada sprovodili program ili projekat u oblasti nezaposlenosti NEET populacije? Kakav vid programa ili projekta je bio posrijedi? (moguće više odgovora)

Organizacije koje su sprovodile projekte posvećene NEET zajednici efikasnost datog projekta/programa ocjenjuju vrlo visoko – dvije trećine organizacija tvrdi da su njihovi projekti sprovedeni donekle uspješno, a preostala trećina svoje djelovanje u ovoj oblasti ocjenjuje veoma uspješnim.

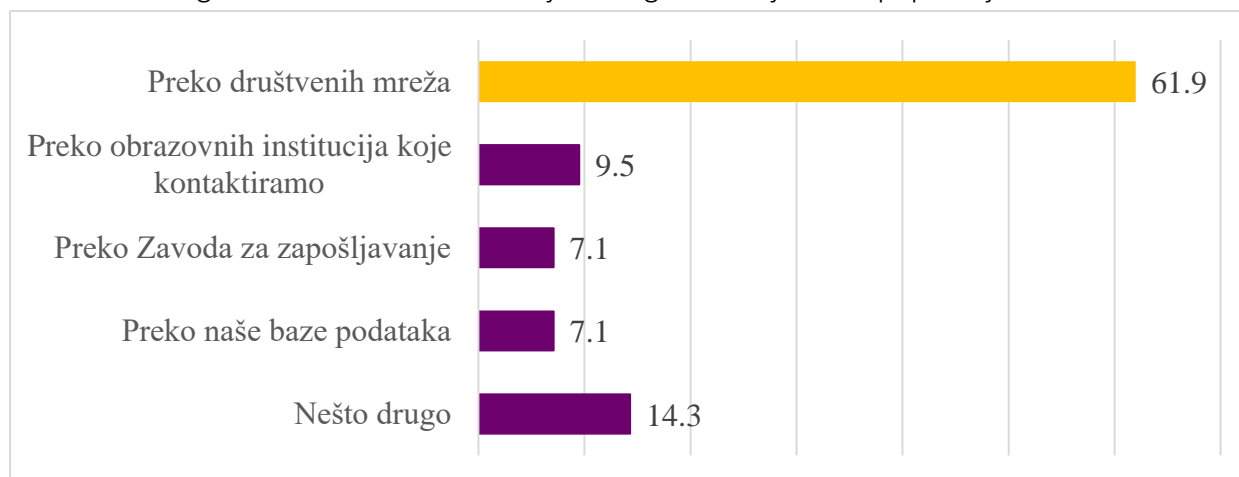
Predstavnici OCD-a koji su učestvovali u istraživanju tvrde da edukativne aktivnosti i seminare posvećene zapošljavanju mladih najčešće organizuju dva ili više puta godišnje – ovakav stav je iznijela trećina organizacija. Nadalje, 16.7% njih ove događaje organizuje barem jednom godišnje,

a gotovo 30% predstavnika tvrdi da se to dešava povremeno, tj. kada organizacija ima potrebu za organizovanjem takvog događaja, ali da se to ne dešava svake godine.

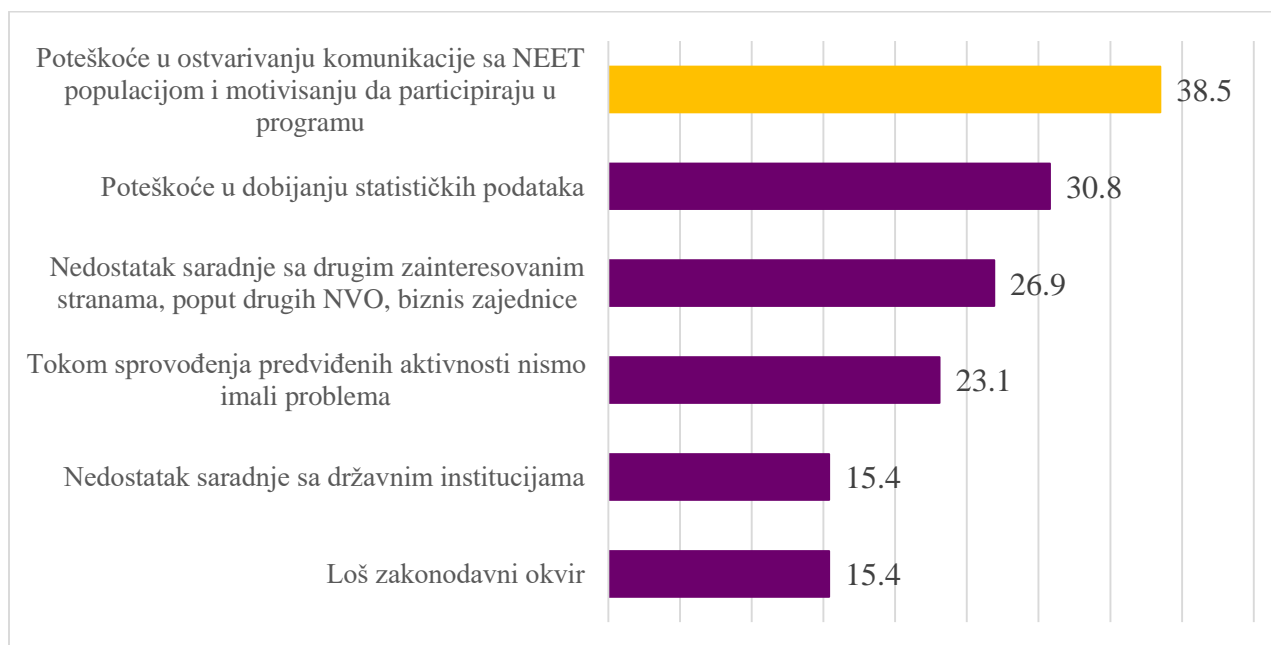
Grafik 55: Koliko često organizujete edukativne aktivnosti/seminare usmjerene na zapošljavanje mladih?

O mogućnosti učešća u njihovim događajima organizacije dominantno informišu putem društvenih mreža – ovo sredstvo koristi njih 61.9%. Znatno manji broj dominantno koristi saradnju sa obrazovnim institucijama koje kontaktira (9.5%), usluge Zavoda za zapošljavanje ili sopstvene baze podataka (oba načina komunikacije odabralo je po 7.1% organizacija). Svaka sedma organizacija označila je opciju „nešto drugo“, navodeći da se radi o kombinaciji gore pomenutih modela komunikacije, te posebno dizajniranim aplikacijama poput „Prilike za mlade“ ili specijalizovanih kanala na društvenoj mreži Slack. I ovdje se ponavlja situacija koju smo već zapazili kod privrednih društava – usluge ZZZ-a se koriste znatno rjeđe nego u slučaju NEET populacije.

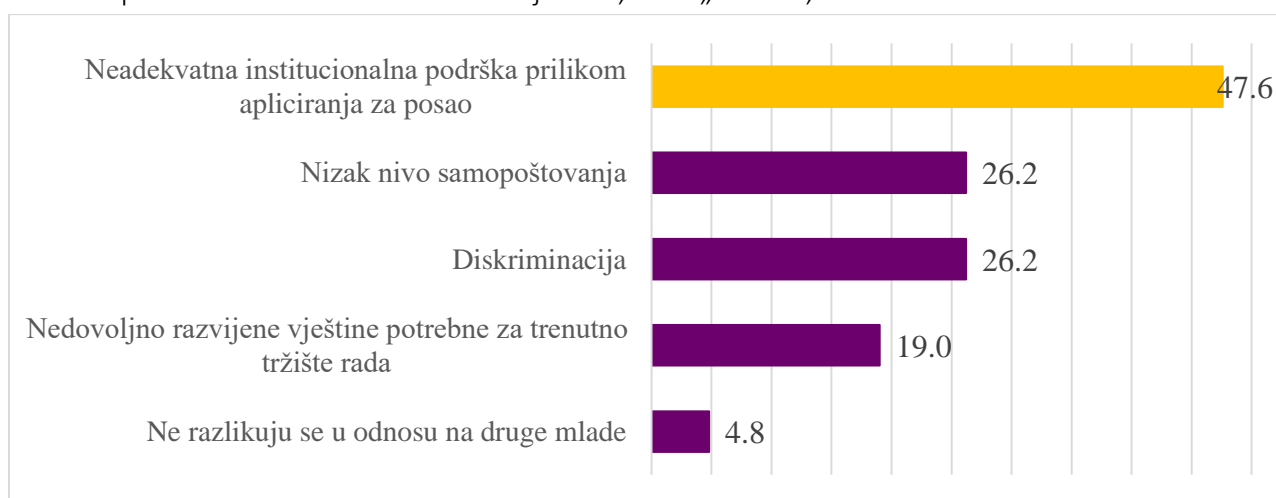
Grafik 56: Na koji način potencijalni kandidati budu upoznati sa mogućnošću da učestvuju u Vašim aktivnostima/seminarima?

Predstavnici civilnog društva su naznačili i poteškoće sa kojima su se susretali tokom implementacije programa u oblasti nezaposlenosti mladih iz NEET populacije. Najčešće se radilo o poteškoćama u ostvarivanju komunikacije i motivisanju mladih da participiraju u projektima – ovaj odgovor označilo je 38.5% ispitanika. Dodatno, svaka treća organizacija istakla je probleme vezane za dobijanje statističkih podataka o NEET populaciji, a svaka četvrta je kao problem istakla nedostatak saradnje sa drugim zainteresovanim stranama poput NVO sektora, biznis zajednice itd.

Grafik 57: Koje ste probleme identifikovali tokom implementacije programa/projekta/obuke u oblasti nezaposlenosti NEET populacije? (moguće više odgovora)

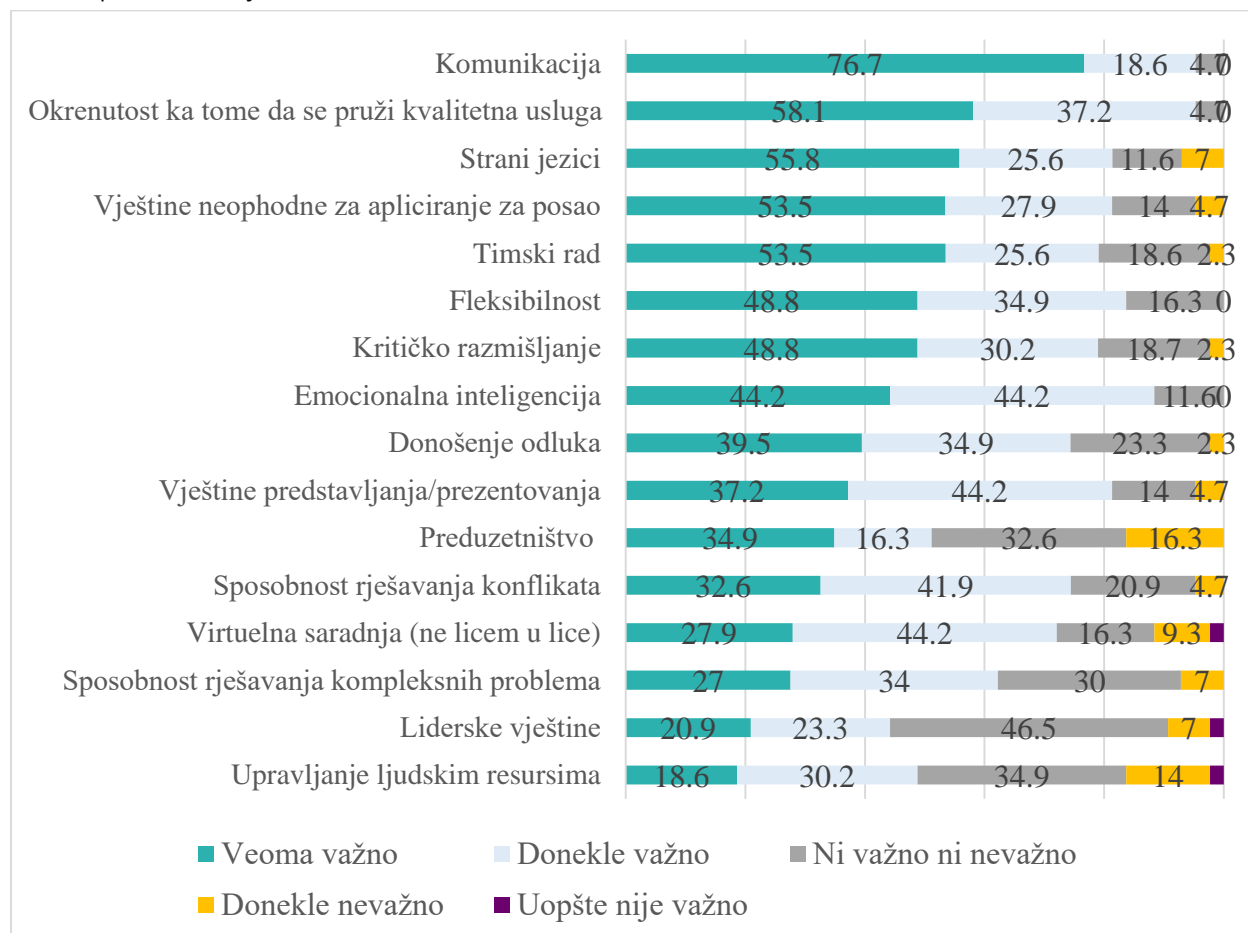
Po mišljenju predstavnika OCD-a, glavni problem sa kojim se NEET populacija susrijeće prilikom stupanja na tržište rada je neadekvatna institucionalna podrška prilikom apliciranja za posao – ovaj odgovor odabralo je gotovo 50% naših sagovornika. Upravo ovdje može biti prepoznat prostor za kreiranje održivog *one stop shop* modela koji bi mogao pomoći u zapošljavanju NEET osoba. Dok je 17% ispitanika iz NEET populacije diskriminaciju vidjelo kao razlog zbog kojeg nisu mogli dobiti posao, 26.2% ispitanika iz OCD-a izjavilo je isto. Ono što takođe vrijedi primijetiti jeste da je samo 19% intervjuisanih organizacija i 5% učesnika iz NEET populacije nedostatak vještina smatralo glavnim problemom prilikom ulaska na tržište rada. Ipak, kao značajan problem se ističe i nizak nivo samopouzdanja NEET osoba koji je odabralo 26.2% predstavnika organizacija civilnog društva, a što se ipak može vezati za nedostatak vještina, kako „mekih“, tako i tehničkih.

Grafik 58: Šta je, po Vašem mišljenju, glavni problem sa kojim se susrijeće NEET populacija prilikom stupanja na tržište rada? (moguće više odgovora)

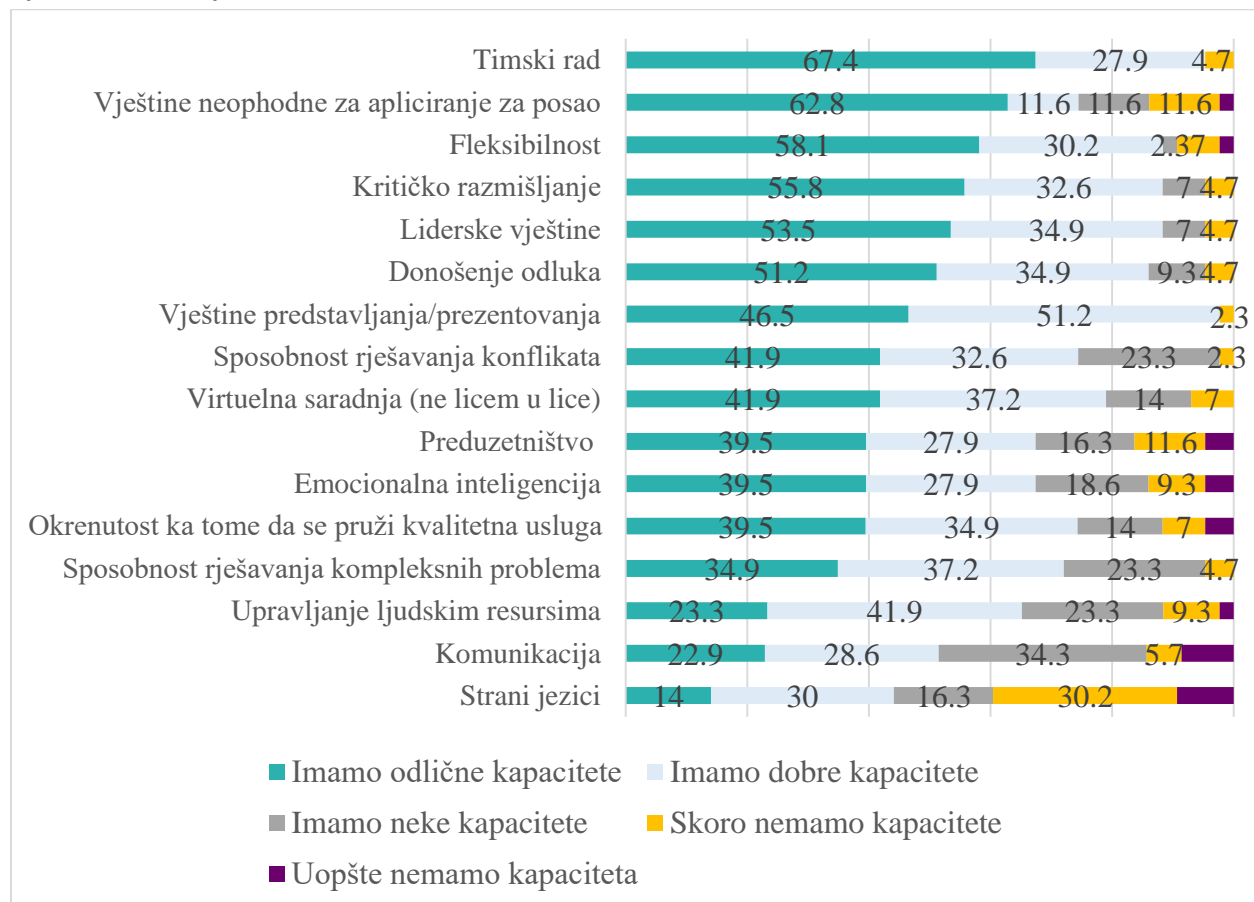
Sa predstavnicima organizacija civilnog društva smo takođe razgovarali o pojedinim vrstama tehničkih i “mekih” vještina koje bi mogle biti potrebne NEET osobama prilikom stupanja na tržište rada. Pitanja su bila usmjerena na specifičan aspekt saradnje iz kojeg OCD posmatraju date vještine – naime, pored važnosti datih vještina za NEET populaciju, razgovarali smo i o tome koliki su kapaciteti OCD da pruže podršku u njihovom sticanju kroz neformalne obrazovne programe. Analizu smo počeli od “mekih” vještina, smatrajući da OCD posjeduju najveću ekspertizu upravo u ovoj oblasti.

Prvo pitanje bilo je vezano za značaj poznavanja određenih mekih vještina. Komunikacija je prepoznata kao najbitnija – nju je kao veoma važnu istaklo 76.7% predstavnika OCD, a visoko su kotirani timski rad i fleksibilnost, što smo već primijetili u odgovorima NEET populacije i predstavnika. Visoko su pozicionirane i okrenutost ka tome da se pruži kvalitetna usluga za koju su pripadnici NEET populacije tvrdili da je posjeduju u većoj mjeri u odnosu na ostale meke vještine. Takođe, među prve četiri vještine ističu se i poznavanje stranih jezika i vještine neophodne za apliciranje za posao. Podsjećanja radi, NEET ispitanici su poznavanje ovih vještina pozicionirali na samom kraju liste. Interesantno je i da predstavnici OCD-a i preduzetništvo lociraju u donji dio tabele potrebnih vještina.

Grafik 59: Molimo Vas da ocijenite značaj poznavanja sljedećih mekih vještina za jačanje konkurentnosti NEET populacije na tržištu rada:

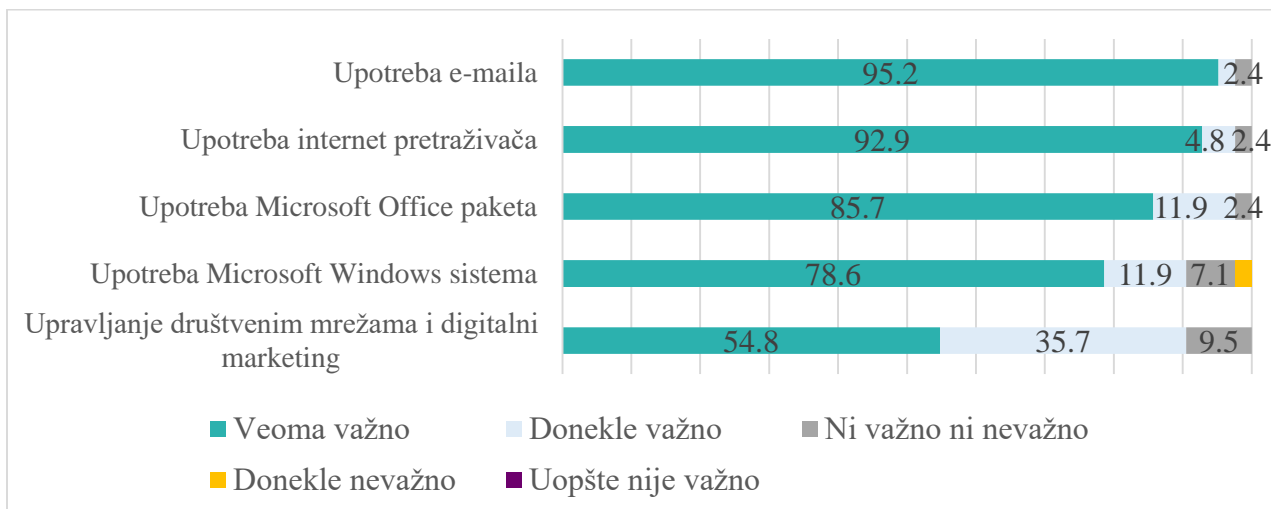
Predstavници OCD-a ocjenjuju da najveće kapacitete za pružanje podrške imaju u oblasti timskog rada – 67.4% tvrdi da ima odlične kapacitete. Slijedi pomoć u izučavanju vještina neophodnih za apliciranje za posao (62.8% tvrdi da ima odlične kapacitete) i fleksibilnosti (58.1%). Interesantno je primijetiti određenu vrstu disbalansa - tri vještine koje su istaknute kao važne za NEET populaciju (komunikacija, okrenutost kao tome da se pruži kvalitetna usluga i učenje stranih jezika) pozicioniraju se u donjem dijelu tabele kada je u pitanju sposobnost OCD da pruže podršku u njihovom sticanju.

Grafik 60: Molimo Vas da ocijenite kapacitete Vaše organizacije da pruži podršku u sticanju vještina navedenih u tabeli kroz omogućavanje neformalnih obrazovnih programa:

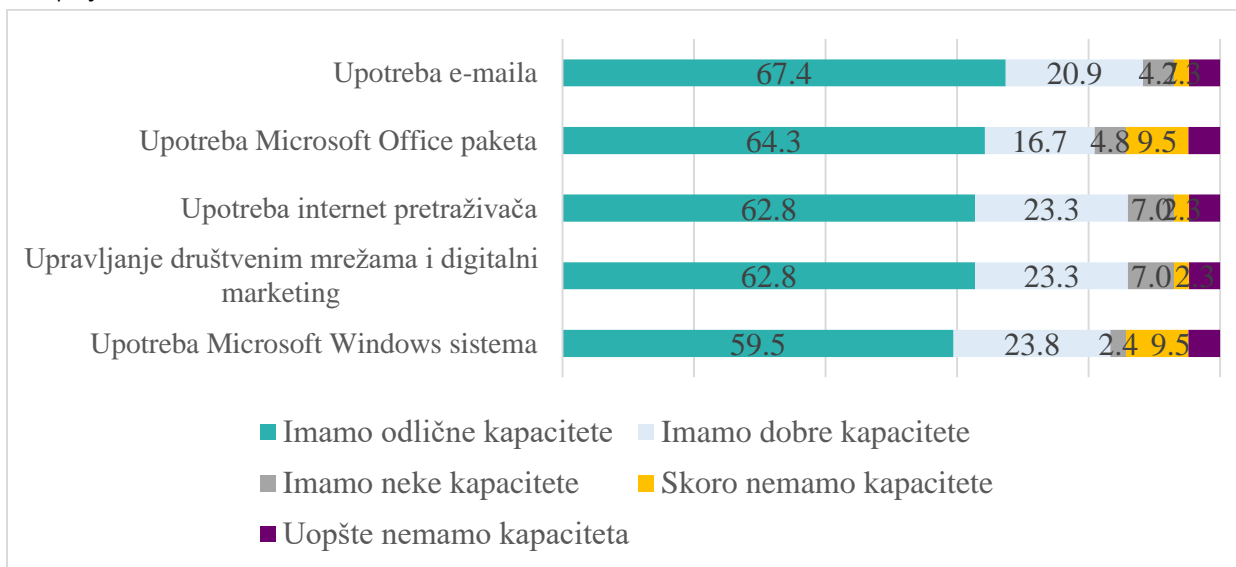
Ostale vještine kojima smo se bavili u prethodnim poglavljima prikazane su već poznatim redoslijedom. Tako, počecemo od kompjuterskih vještina. Zbirno, one su od strane predstavnika OCD-a posmatrane kao značajnije od svih drugih kategorija vještina – o tome govori i izuzetno visok postotak odgovora „veoma važno“ za svako pojedinačnu vještinu.

Najvažnijom predstavnici OCD-a smatraju upotrebu e-maila. Čak 95.2% ispitanika tvrdi da je ova vještina veoma važna, a i pripadnici NEET populacije tvrde da upotrebu e-maila poznaju bolje u odnosu na ostale vještine iz ove grupe. Predstavnicima organizacija civilnog društva dominantno smatraju vrlo važnim i upotrebu internet pretraživača (njih 95.2%), kao i Microsoft office paketa (85.7%)

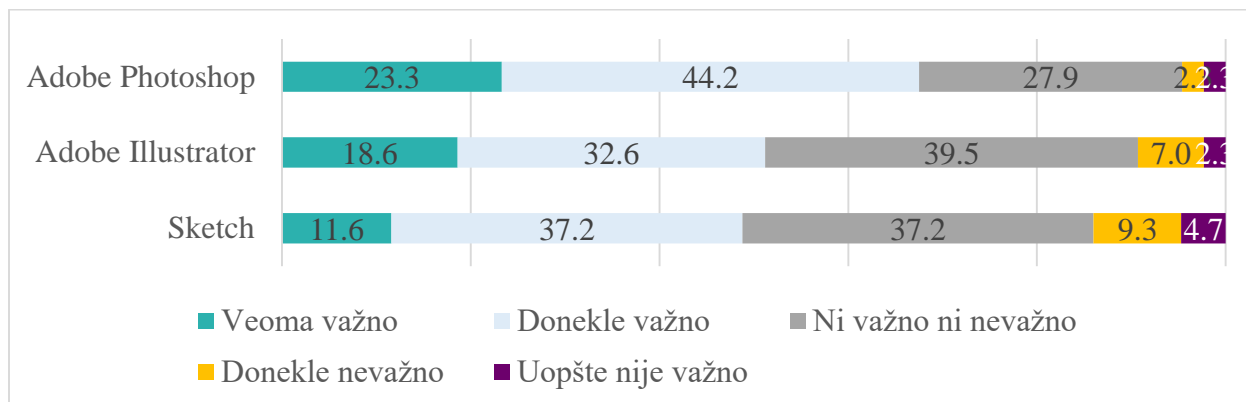
Grafik 61: Molimo Vas da ocijenite značaj poznavanja sljedećih kompjuterskih vještina za jačanje konkurentnosti NEET populacije na tržištu rada:

Kada je riječ o kapacitetima za pružanje neformalnih obrazovnih programa vezanih za usavršavanje ovih vještina, interesanto je da gotovo 2/3 predstavnika organizacija uključenih u istraživanje sopstvene kapacitete ocjenjuje kao odlične. Bitno je da to važi i za upotrebu Microsoft Office paketa, vještinu koju je najveći broj ispitanika iz NEET populacije istakao kao onu koju bi željeli da unaprijede.

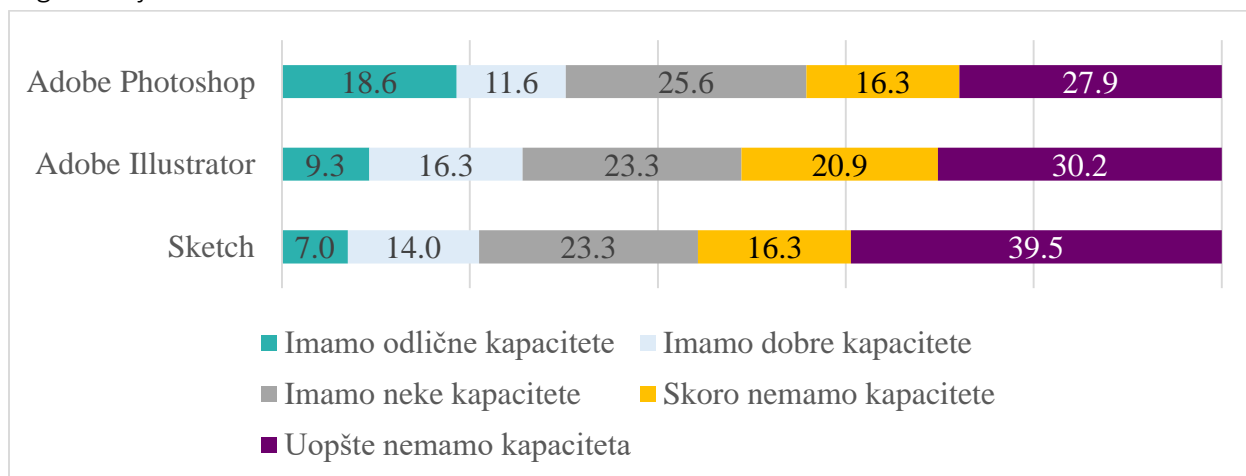
Grafik 62: Molimo Vas da ocijenite kapacitete Vaše organizacije da pruži podršku u sticanju vještina navedenih u tabeli kroz omogućavanje neformalnih obrazovnih programa:

Kod poznavanja određenih dizajnerskih alata primjećujemo opadanje nivoa važnosti koji im daju predstavnici OCD-a. Riječ je o usko stručnim, tehničkim vještinama te je ovakav rezultat i očekivan. Ovladavanje Adobe Photoshop-om predstavnici organizacija civilnog društva smatraju najvažnijom iz ove grupe vještine – kumulativno, poznavanje ove vještine važnim smatra 67.5% ispitanika. Istu vještinu su i mladi iz NEET populacije opisali kao onu koju najčešće upotrebljavaju. Slijede Adobe Illustrator sa 51.2%, a na začelju se nalazi Sketch.

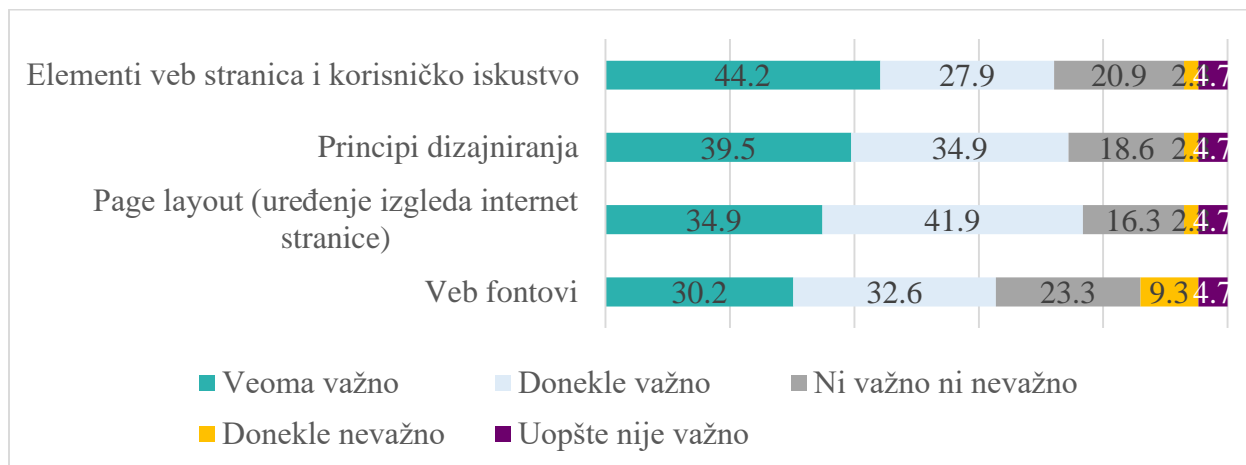
Grafik 63: Molimo Vas da ocijenite značaj poznavanja sljedećih dizajnerskih alata za jačanje konkurentnosti NEET populacije na tržištu rada:

Kada je riječ o kapacitetima OCD-a da pruže podršku za savladavanje ovih vještina, i tu je primjetan pad u odnosu na „meke“ i osnovne kompjuterske vještine. Tako, OCD najveće kapacitete pokazuju vezano za pružanje podrške u usavršavanju Adobe Photoshopa. Ipak, predstavnici tek 30.2% organizacija tvrde da imaju dobre ili odlične kapacitete u pogledu ove vještine. Kapacitete ovog kvaliteta za podršku u usavršavanju Illustratora ima kumulativno 25.6%, a u pogledu Sketcha 21.0% organizacija.

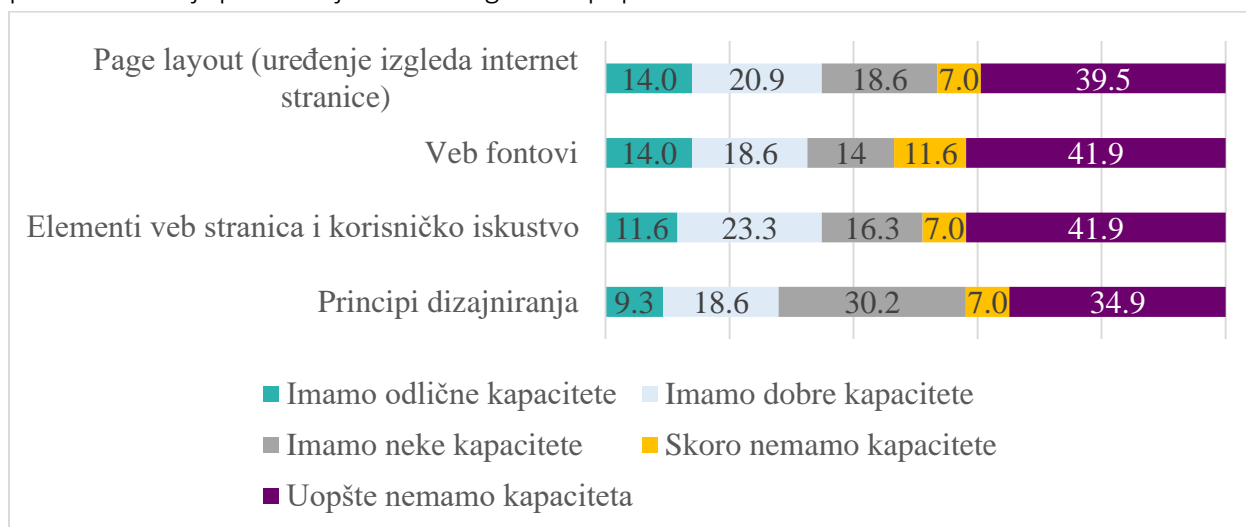
Grafik 64: Molimo Vas da ocijenite kapacitete Vaše organizacije da pruži podršku u sticanju vještina navedenih u tabeli kroz omogućavanje neformalnih obrazovnih programa:

Vještine veb dizajna su po mišljenju predstavnika OCD nešto važnije od poznavanja dizajnerskih alata. Tako npr. 44.2% ispitanika smatra poznavanje elemenata veb stranica i korisničkog iskustva kao veoma važno, a isto u pogledu principa dizajniranja tvrdi 39.5% sagovornika. Sa druge strane, na začelju se nalazi poznavanje veb fontova. Ovo je vještina koju OCD smatraju najmanje važnom, a istovremeno je NEET populacija najmanje spremna da je stekne.

Grafik 65: Molimo Vas da ocijenite značaj poznavanja sljedećih vještina vezanih za veb dizajn za jačanje konkurentnosti NEET populacije na tržištu rada:

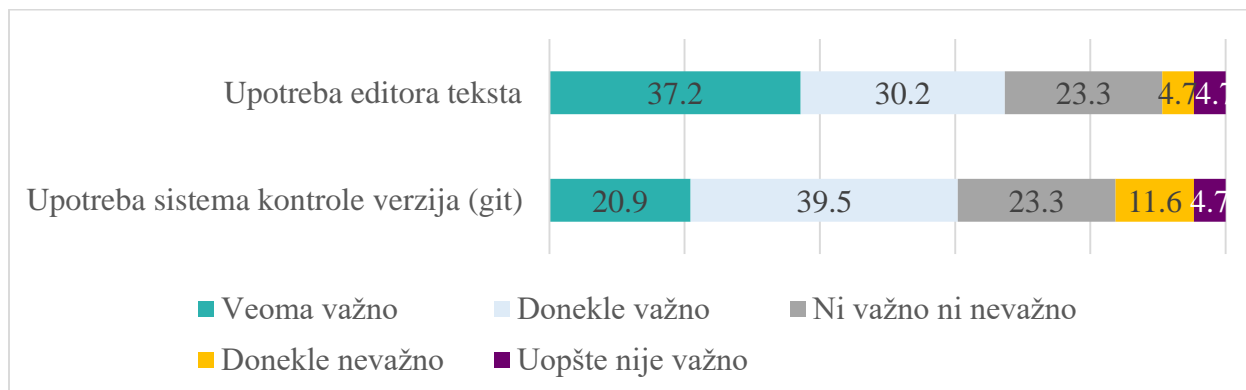
Za unaprjeđenje svake od ovih vještina zainteresovano je bilo između 63 i 70% NEET ispitanika, ali tek oko trećina organizacija tvrdi da posjeduje dobre ili odlične kapacitete za pružanje podrške njihovom usavršavanju. To ukazuje na činjenicu da će pronalazak partnera koji bi mogao pružiti podršku u ovoj specifičnoj oblasti mogao biti popriličan izazov.

Grafik 66: Molimo Vas da ocijenite kapacitete Vaše organizacije da pruži podršku u sticanju vještina navedenih u tabeli kroz omogućavanje neformalnih obrazovnih programa:

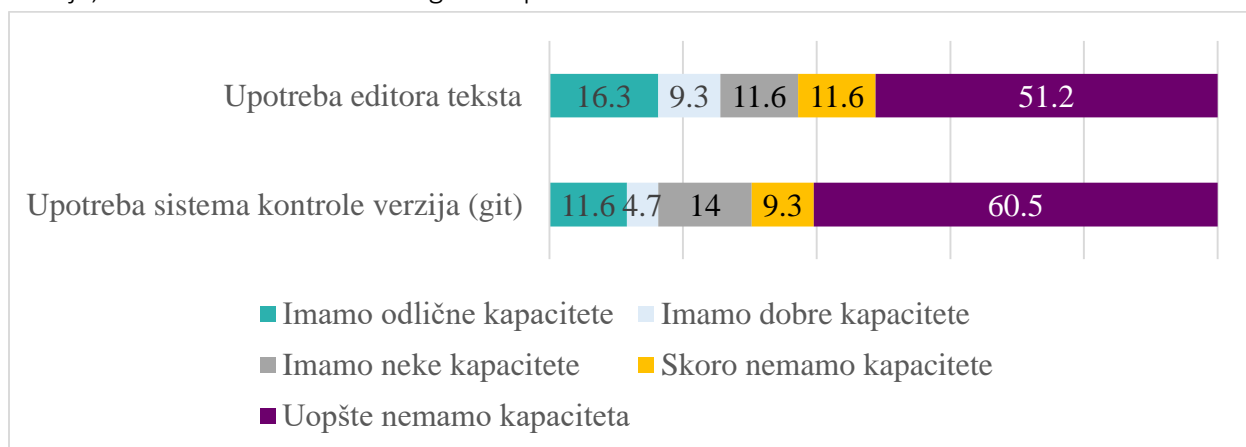
Iako su ispitanici iz NEET populacije iskazali podjednako raspoloženje za usavršavanje oba alata za programiranje, predstavnici organizacija civilnog društva veću važnost pridaju usavršavanju upotrebe editora teksta. Tako, nešto više od 2/3 sagovornika ovu vještinu smatra veoma ili donekle važnom, a u pogledu upotrebe sistema kontrole verzija isto tvrdi oko 60% ispitanika.

Grafik 67: Molimo Vas da ocijenite značaj poznavanja sljedećih alata za programiranje za jačanje konkurentnosti NEET populacije na tržištu rada:

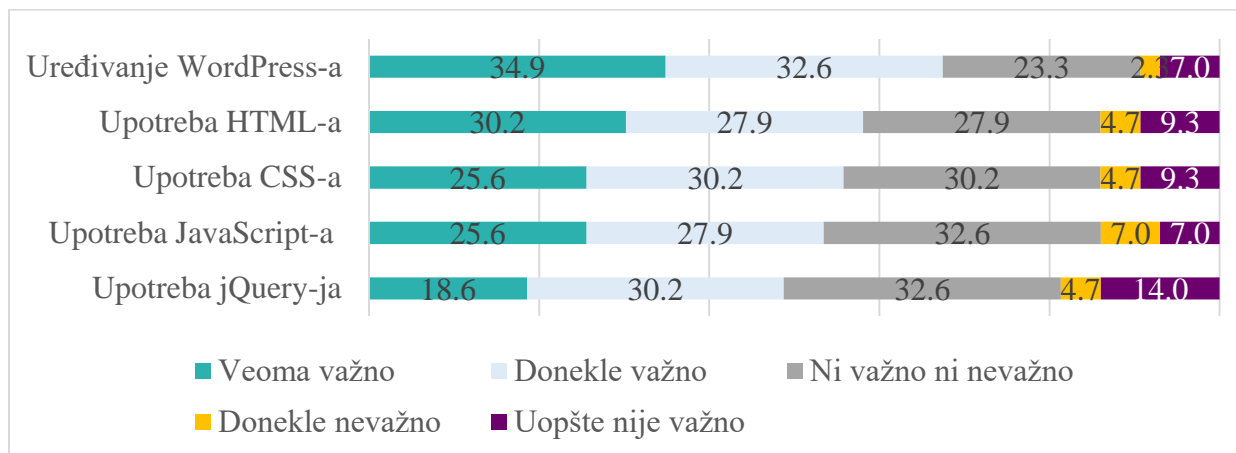
Upitnik je nastavljen pitanjem vezanim za kapacitet OCD-a da pruže obuke iz ove oblasti. Većina predstavnika tvrdi da uopšte nema kapaciteta za pružanje pomoći u usavršavanju ovih vještina. Ipak, svaka deseta organizacija ima odlične kapacitete za pomoć u usavršavanju sistema kontrole verzija, a isto važi za svaku šestu glede upotrebe editora teksta.

Grafik 69: Molimo Vas da ocijenite kapacitete Vaše organizacije da pruži podršku u sticanju vještina navedenih u tabeli kroz omogućavanje neformalnih obrazovnih programa:

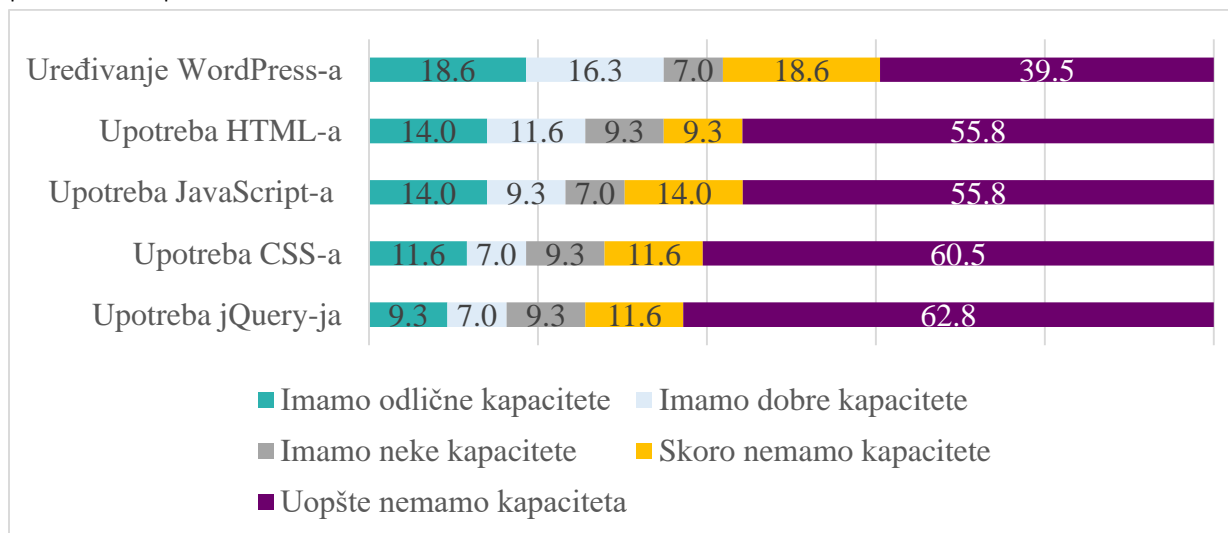
Nadalje, bavili smo se i vještinama vezanim za front end development. Predstavnici OCD-a smatraju upotrebu WordPress-a važnijom u odnosu na ostale – kumulativno, 67.5% njih ovu vještinu smatra veoma ili donekle važnom. Interesatno je da je ovo vještina koju najbolje poznaju i pripadnici NEET populacije, ali je najmanje vrednuju predstavnici IT kompanija i biznis sektora⁸.

⁸ Istovremeno, važno je istaći da iako je najčešće korišćena, i ovu vještinu poznaje relativno mali broj NEET ispitanika - tek 17% NEET ispitanika tvrdi da ovu vještinu koristi na prosječnom ili naprednijem nivou.

Grafik 70: Molimo Vas da ocijenite značaj poznavanja vještina vezanih za front end za jačanje konkurentnosti NEET populacije na tržištu rada:

Kada je mogućnost pružanja podrške u usavršavanju vještina vezanih za front end development, najbolje kapacitete OCD imaju u pogledu uređivanja WordPress-a – kumulativno, predstavnici 34.9% organizacija tvrde da imaju dobre ili odlične kapacitete. Glede upotrebe HTML-a isto tvrdi 25.6% organizacija, JavaScript-a 23.3%, a CSS-a i jQuery-ja manje od petine anketiranih organizacija. Ipak, s obzirom na usko stručnu tematiku, ovakvo stanje ne izgleda negativno kada se posmatra u pravom kontekstu.

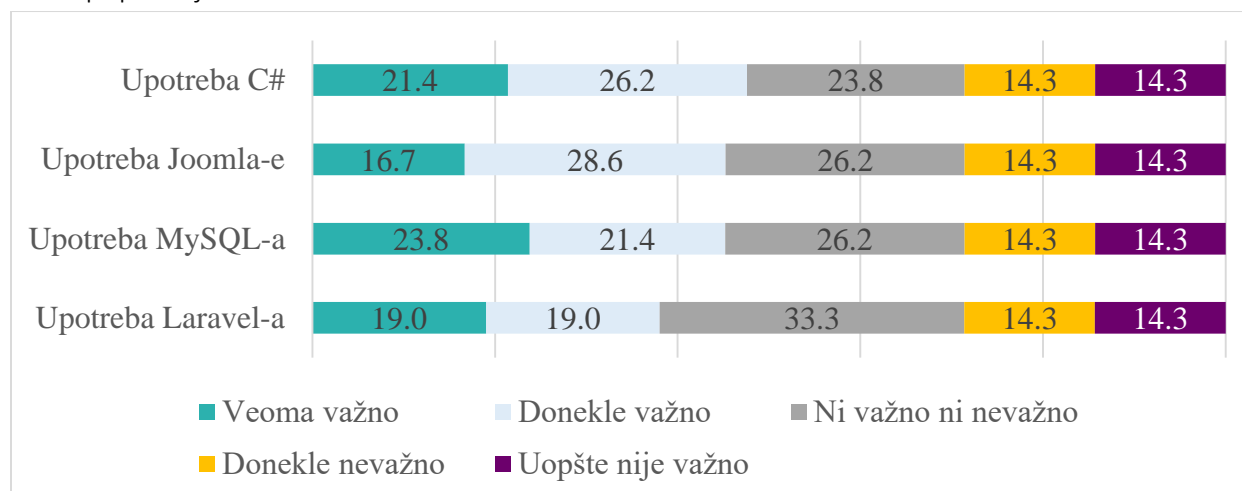

Grafik 71: Molimo Vas da ocijenite kapacitete Vaše organizacije da pruži podršku u sticanju vještina navedenih u tabeli kroz omogućavanje neformalnih obrazovnih programa:

Back end vještine su, pored NEET populacije, i od strane predstavnika OCD-a tretirane kao one koje se po značaju za jačanje konkurentnosti na tržištu nalaze na samom začelju. Razlog za to se vrlo vjerovatno nalazi i u činjenici da se radi o vrlo specifičnom polju u kojem svakako postoji deficit radne snage, te da bi mladi iz NEET populacije prvo trebalo da stave akcenat na savladavanje drugih vještina koje mogu biti šire upotrebljive.

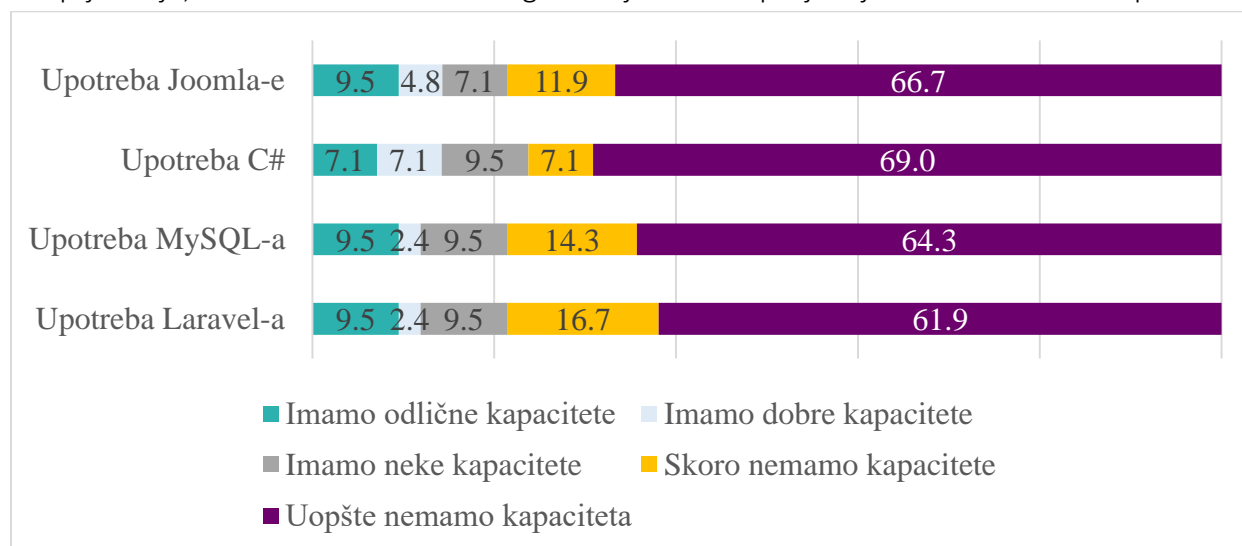
Takon npr., upotrebu C# programskog jezika kao veoma važnu za jačanje konkurentnosti vidi 21.4% predstavnika organizacija civilnog društva, a dodatnih 26.2% je smatra donekle važnom. Joomla i MySQL imaju nešto niži nivo važnosti u očima naših sagovornika, dok upotrebu Laravela

kumulativno 38% predstavnika OCD vidi kao donekle ili veoma važnu za jačanje konkurentnosti NEET populacije na tržištu.

Grafik 72: Molimo Vas da ocijenite značaj poznavanja vještina vezanih za back end za jačanje konkurentnosti NEET populacije na tržištu rada:

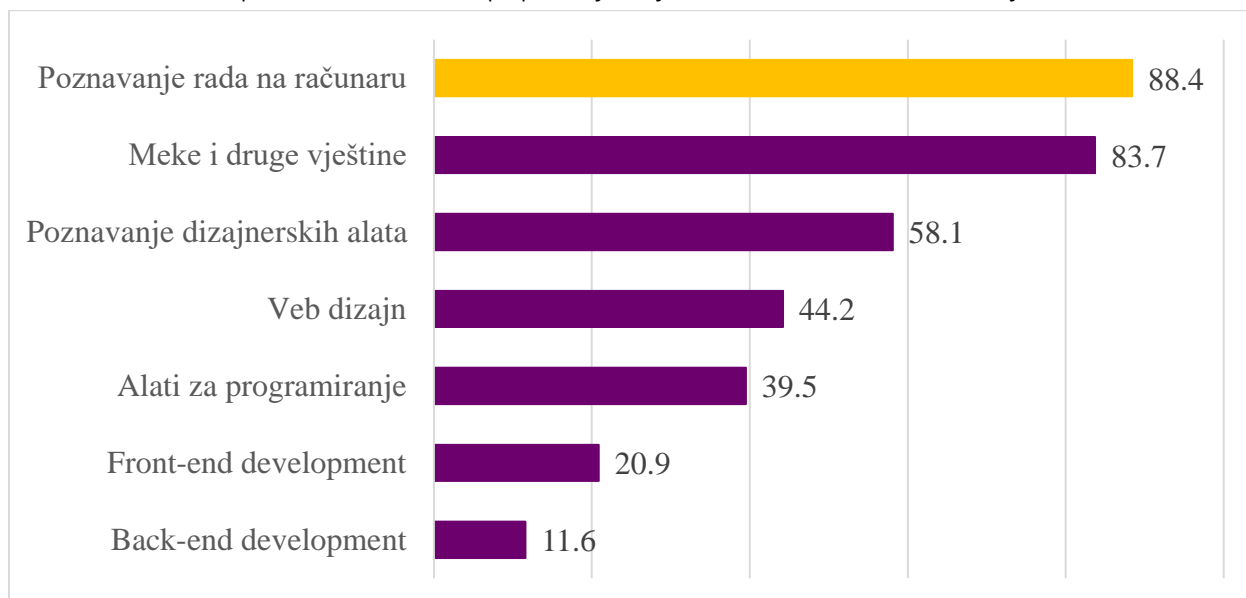
Kada je riječ o kapacitetima za organizovanje usavršavanja back end development vještina, primjetno je da su oni najslabije izraženi upravo u pogledu ovih vještina. U pogledu svih navedenih vještina oko 2/3 organizacija uopšte ne posjeduje kapacitete za pružanje pomoći u njihovom unaprjeđenju, dok između 10% i 15% organizacija tvrdi da posjeduje odlične ili dobre kapacitete.

Grafik 73: Molimo Vas da ocijenite kapacitete Vaše organizacije da pruži podršku u sticanju vještina navedenih u tabeli kroz omogućavanje neformalnih obrazovnih programa:

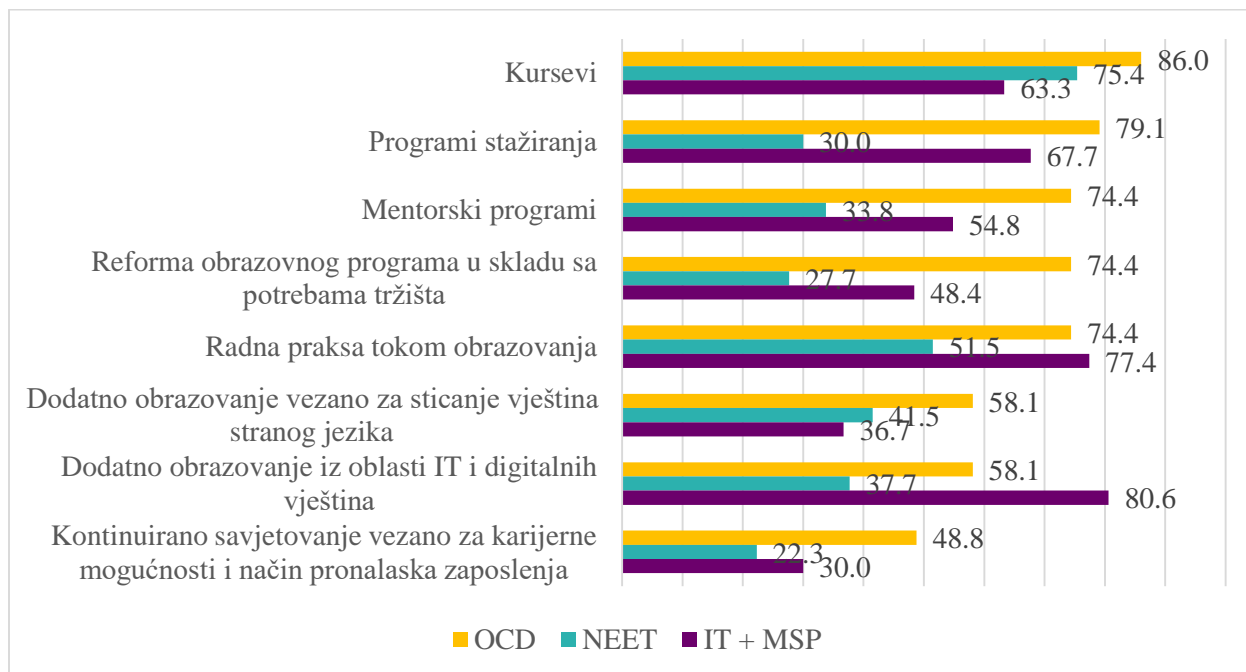
Na kraju dijela upitnika posvećenog tehničkim i “mekim” vještinama, predstavnike OCD smo pitali za mišljenje o tome koje su od analiziranih vještina najznačajnije za NEET populaciju, tj. unaprjeđenje kojih vještina bi doprinijelo povećanju njihove konkurentnosti na tržištu rada. Podsjećanja radi, isto pitanje je postavljeno i ispitanicima iz NEET grupe kao i predstavnicima IT, malih i srednjih preduzeća. Interesantno je da je percepcija ispitanika iz NEET populacije i predstavnika OCD-a zapanjujuće slična. Naime, obje grupe su odabrale kompjuterske vještine kao najvažnije vještine koje mogu poboljšati konkurentnost NEET osoba na tržištu rada, zajedno sa mekim vještinama. Takođe, obje grupe su ostale vještine rangirale po istom redosljedu važnosti.

Jedina primjetna razlika ogleda se u tome da predstavnici OCD-a sve vještine percipiraju kao nešto važnije od samih pripadnika NEET populacije – tako npr, dok 88.4% predstavnika organizacija civilnog društva smatra da je poznavanje rada na računaru kompetencija koju NEET populacija mora unaprijediti, sami ispitanici iz NEET grupe ovu kompetenciju biraju u 75.4% slučajeva. Slična je situacija i sa ostalim kompetencijama – dok meke vještine ističe čak 83.7% predstavnika OCD, isto važi za 59.2% predstavnika NEET populacije koji su učestvovali u istraživanju.

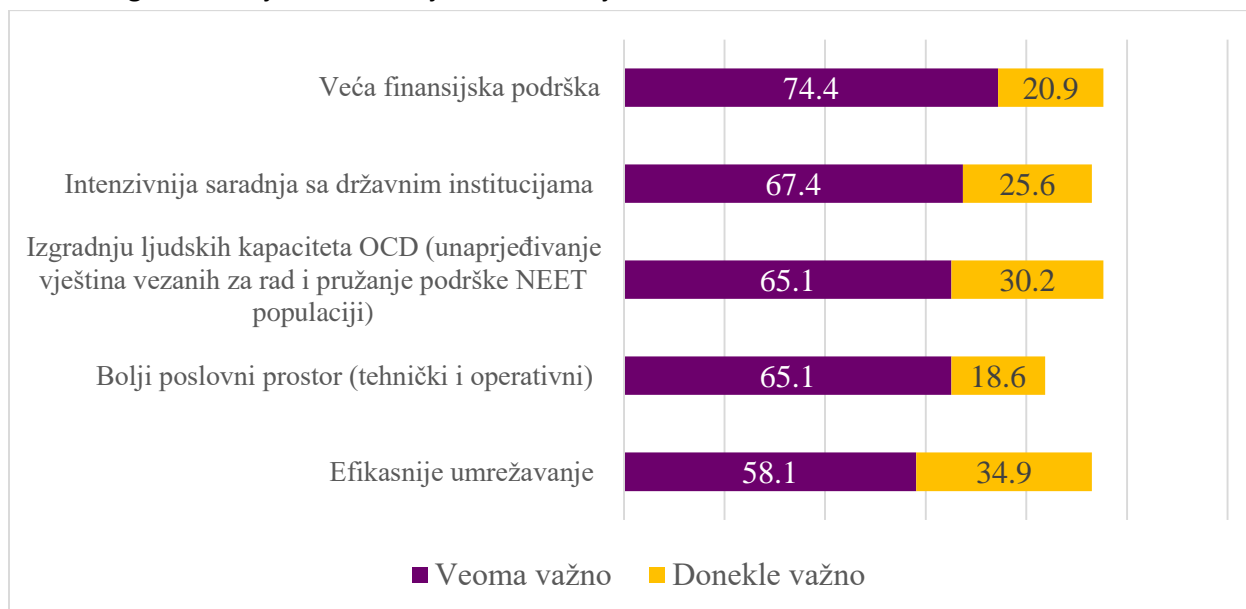
Grafik 74: Koje su najvažnije kompetencije koje bi NEET populacija trebalo da unaprijedi, kako bi poboljšali konkurentnost na tržištu rada? (moguće više odgovora)

Sljedeće pitanje je takođe postavljeno svim ispitivanim grupama. Naime, cilj je bio saznati koji vid sticanja neophodnih vještina svaka od navedenih grupa smatra najneophodnijim za NEET populaciju. Za razliku od prethodnog pitanja, ovdje ne postoji saglasnost između različitih grupa. Dok predstavnici NEET i OCD grupa ističu kurseve, predstavnici IT kompanija i malih i srednjih preduzeća ističu svoji sferu djelovanja – tj. obrazovanje iz oblasti IT i digitalnih vještina. Takođe, vidljivo je da predstavnici organizacija civilnog društva i biznis sektora visoko vrednuju programe stažiranja i mentorski rad, što nije slučaj sa ispitanicima iz NEET populacije. Na kraju, vrijedno je primijetiti da osim kurseva svi drugovi vidovi načina za sticanje vještina u načelu bilježe mnogo niže nivoe saglasnosti među NEET populacijom u odnosu na biznis sektor i organizacije civilnog društva.

Grafik 75: Na koji način bi NEET populacija mogla da stekne neophodne vještine? (moguće više odgovora)

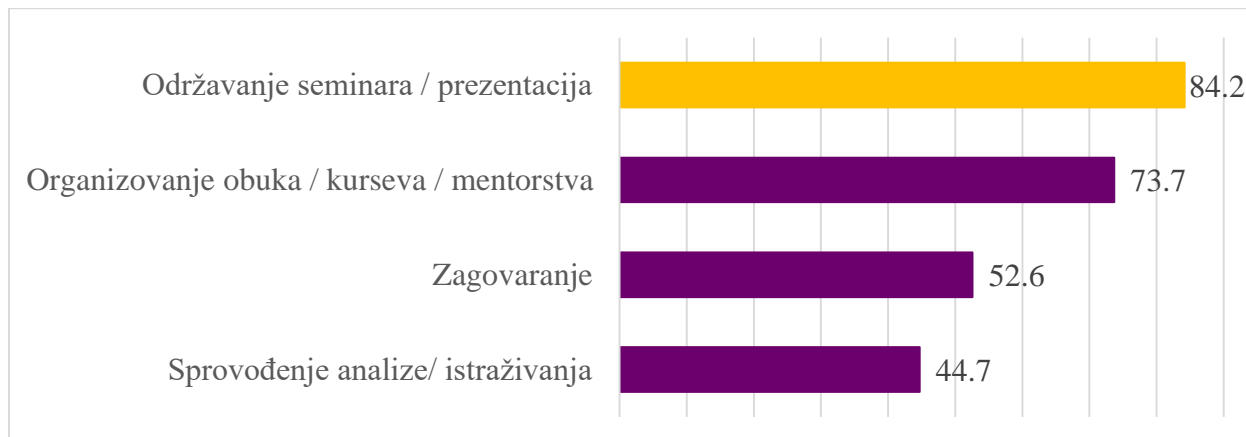
Nadalje, željeli smo da saznamo šta bi, po mišljenju predstavnika organizacija civilnog društva, pomoglo u unaprjeđivanju njihovih kapaciteta u oblasti nezaposlenosti mladih. Veću finansijsku podršku veoma važnom smatra 74.4% predstavnika OCD, dok isto tvrdi 67.4% u pogledu intenzivnije saradnje sa državnim institucijama. Gotovo 2/3 sagovornika veoma važnim smatra dalju izgradnju ljudskih kapaciteta civilnog sektora i bolju opremljenost poslovnog prostora, dok 58.1% naglasak stavlja na efikasnije umrežavanje.

Grafik 76: Šta bi unaprijedilo kapacitete organizacija civilnog društva u oblasti nezaposlenosti mladih? (% odgovora "veoma važno" i "donekle važno")

Nadalje, pitali smo predstavnike organizacija civilnog sektora da li bi željeli da učestvuju u programima koji imaju za cilj unaprjeđenje vještina NEET populacije, a 88.4% organizacija je

odgovorilo potvrdno. Predstavnik organizacija koje su spremne da učestvuju u programima pitali smo koji bi im način saradnje odgovarao. Četiri od pet organizacija voljnih za saradnju istaklo je spremnost da održavaju seminare i prezentacije, gotovo tri od četiri su istakle da bi željele učestvovati u organizaciji obuka i kurseva za NEET osobe, dok bi svaka druga bila zainteresovana da radi na aktivnostima vezanim za promovisanje i zagovaranje te sprovođenje daljih analiza i istraživanja.

Grafik 77: Molimo Vas da označite oblik saradnje u kojem bi Vaša organizacija bila spremna da učestvuje? (moguće više odgovora)

Najznačajniji nalazi u okviru ovog poglavlja:

- Svaka peta organizacija civilnog društva se bavila procjenom potreba NEET osoba;
- Dvije trećine organizacija civilnog društva koje su sprovodile program ili projekat vezan za zapošljavanje NEET populacije tvrdi da su njihovi projekti sprovedeni donekle uspješno, a preostala trećina svoje djelovanje u ovoj oblasti ocjenjuje veoma uspješnim;
- 38.5% ispitanika je kao poteškoću u sprovođenju tih projekata identifikovalo izazov prilikom ostvarivanja komunikacije i motivisanje mladih da participiraju;
- 61.9% informiše mlade o mogućnostima učešća u njihovim događajima putem društvenih mreža;
- 50.0% ispitanika kao glavni problem sa kojim se NEET populacija susrijeće prilikom stupanja na tržište rada navodi neadekvatnu institucionalnu podršku prilikom apliciranja za posao;
- 76.7% predstavnika organizacija civilnog društva prepoznaje komunikaciju kao najbitniju meku vještinu;
- Nevladine organizacije, kao i NEET populacija, smatraju kompjuterske vještine kao najvažnije za unaprjeđenje konkurentnosti NEET osoba na tržištu rada, zajedno sa mekim vještinama;
- Evidentno je da predstavnici organizacija civilnog društva i biznis sektora visoko vrednuju programe stažiranja i mentorski rad;
- 74.4% predstavnika OCD smatra da je veća finansijska podrška veoma važna za unaprjeđivanje njihovih kapaciteta u oblasti nezaposlenosti mladih;
- 88.4% organizacija je navelo da bi željeli da učestvuju u programima koji imaju za cilj unaprjeđenje vještina NEET populacije.

Predstavnicima državne i lokalne administracije

U ovom poglavlju predstavimo nalaze dobijene kroz razgovore sa predstavnicima državne i lokalne administracije. Za razliku od tri prethodna poglavlja izvještaja koja predstavljaju opis podataka dobijenih kroz kvantitativno istraživanje, nalazi u ovom poglavlju predstavljaju stavove, mišljenja, uvjerenja, ocjene i utiske osoba sa kojima smo razgovarali. Ovi lični iskazi nisu nužno u potpunoj mjeri usklađeni sa činjenicama. Opet, svrha ovog dijela istraživanja je da pruži dubinsko znanje ne samo o tome *kako* pripadnici administracije vide određene politike i aspekte društvene zbilje vezane za NEET populaciju, već i *zašto*.

Razgovor sa predstavnicima državne administracije smo počeli od njihove percepcije nezaposlenosti mladih u Crnoj Gori.

Predstavnicima svih institucija su saglasni da je nezaposlenost mladih društveni problem ne samo te populacije, već i cijelog sistema. Osim što izostaje ekonomska sigurnost pojedinaca, nezaposlenost, kao fenomen, ima i ozbiljne implikacije na ukupni društveni razvoj. Zabrinjava nalaz istraživanja koje su nam predstavnici Direktorata za mlade naveli u toku intervjua, a po kome je više od 50% mladih u junu 2020. godine navelo da nisu zaposleni.

„Nezaposlenost stvara nezadovoljstvo, manjak motivacije mladih ljudi, a onda samim tim utiče i na njihovu produktivnost. To se odražava na način što mi, kao društvo i kao država, ne možemo napredovati, ukoliko je velika nezaposlenost mladih ljudi u Crnoj Gori.“ (IDQ1)

„Uradili smo Analizu potreba mladih i u ovogodišnjem izvještaju nezaposlenost mladih je jedan od glavnih problema te kategorije. Istraživanje sprovedeno u junu 2020. ukazuje da je više od 50% ispitanika navelo da nije zaposleno, a uzorak je bio oko 800 ispitanika.“ (IDQ4)

Uzimajući u obzir pojedinačne zahtjeve koje mladi upućuju X (naziv institucije), kao i s obzirom na činjenicu da saradujemo sa omladinskim nevladinim organizacijama koje apostrofiraju to kao prioritetan problem, svakako da je nezaposlenost najveći problem ove kategorije.“ (IDQ4)

Nezaposlenost je znatno izraženija u sjevernom dijelu Crne Gore, u odnosu na centralni i južni region. Razlozi takve diferencijacije, predstavnici državnih institucija obrazlažu na različite načine. Najčešći odgovori se odnose na razvijenost, odnosno nerazvijenost sjevernog regiona, nedostatak mogućnosti za dalje usavršavanje ili zaposlenje, te nedovoljnu teritorijalnu mobilnost.

“U sjevernom regionu je veća ukupna nezaposlenost, pa time i nezaposlenost mladih, najčešće zbog nedovoljnog nivoa obrazovanja, odsustva radnog iskustva ili nedovoljnog broja pohađanih obuka.“ (IDQ3)

„Razlozi veće stope nezaposlenosti na sjeveru su trenutna političko-ekonomska situacija ili sama struktura gradova.“ (IDQ2)

“Većina mladih se seli ili u Glavni grad ili u južni region prevashodno zbog razvijenosti, ekonomske situacije, većeg obima turizma i uslužnih djelatnosti, gdje je najveći dio mladih i zaposlen.“ (IDQ1)

„Posmatrajući širi kontekst regionalnog razvoja, sjever nam je bio i ostao najzastupljeniji. Kada se raspisuju konkursi za NVO, zakonom je predviđeno da je dodatna vrijednost projekta ako se on realizuje na sjeveru. Sjever je najmanje razvijen, a mi iz Ministarstva zaključujemo da budžetka sredstva koja se raspodjeljuju nisu dovoljna za smanjivanje problema zapošljivosti.“ (IDQ4)

Ipak, predstavnici jedne od institucija imaju nešto drugačiji stav. Naime, oni smatraju da je situacija nešto složenija od ranije navedene. Konkretno, iako se južni i centralni region smatraju razvijenijim

pravilnije bi bilo govoriti o natprosječnoj razvijenosti juga i Podgorice. Doduše, i južne opštine su u potencijalnom problemu jer je u njima zapošljavanje mladih izrazito sezonalnog karaktera, tj. povećano je u toku turističke sezone dok opada u toku zimskih mjeseci.

„Vi imate situaciju da Podgorica izvlači prosjek cijeloj centralnoj regiji. Imate opštine poput Cetinja koje su po nivou nezaposlenosti na nivou opština sa sjevera ali se u zbirnoj statistici to „pegla“. Što se juga tiče, ni tu turizam nije rješenje za nezaposlenost mladih. To su najčešće sezonski poslovi na maksimalno 6 mjeseci koji daju privid da osoba radi. Nažalost, oni ne daju sigurnost. Sa sezonskim poslom sigurno niko neće ući u planiranje porodice“ (IDQ5)

Mogućnost da se iskoristi potencijal sjevernog regiona, predstavnici državnih organa vide u podsticajima države usmjerenim ka mladima, ali prevashodno kroz edukaciju o granama i djelatnostima koje nisu u dovoljnoj mjeri zastupljene, a koje pružaju mogućnost zaposlenja. Iako je sagovornik na umu imao grane privrede poput poljoprivrede, turizma i inovativnih grana vezanih za zaštitu životne sredine, tu možemo uključiti i zanimanja vezana za IT sektor u kojem postoji konstantan problem suficita radnih mjesta i nesposobnosti obrazovnog sistema da stvori dovoljan broj kadrova koji se mogu apsorbovati u IT industriju.

“Treba država da je prisutna, da interveniše, kako bi podstakla mlade ljude da se bave nekim granama koje kod nas nisu još uvijek toliko popularne, a jesu neophodne.” (IDQ1)

“Cijeli naš sistem se zasniva na turizmu i poljoprivredi, a vidimo šta se sada desilo zbog epidemije. Nema jake države bez jake mašinske industrije, to je nešto što smo nekada imali. To stvara dodatnu vrijednost. A sad imate situaciju gdje se na Mašinski fakultet upiše po 5 osoba na smjer, a potražnja je ogromna” (IDQ5)

Mjere koje se preduzimaju u cilju smanjenja stope nezaposlenosti mladih, kao i razlozi navedene statistike se ne mogu posmatrati jednodimenzionalno, bez sagledavanja šireg konteksta i razmatranja drugih oblasti. Takođe, pomenute mjere ne mogu dati povoljne rezultate bez sinhronizovanja sa ostalim javnim politikama. Upravo zbog toga smo nastojali ispitati odnos obrazovnog sistema i tražnje na tržištu rada. Sagovornici su potvrdili da postoji neusklađenost formalnog obrazovanja i samog tržišta, kao i hiperprodukcija visokoškolaca koji ne uspijevaju da pronađu zaposlenje.

Nesklad ponude i tražnje na crnogorskom tržištu tema je o kojoj se govori već dugo, a njega ističe i većina sagovornika.

“Nesklad je u pozitivnoj korelaciji sa dugoročnom nezaposlenošću, udružena je i sa siromaštvom, društvenom izolacijom koja vodi ka socijalnoj isključenosti. Potrebno je da sistem formalnog obrazovanja ima sluh za potrebe tržišta. Svjedoci smo da je primat kvantiteta nad kvalitetom doprinio ubrzanom rastu broja školovanih ljudi i diplomaca, što ima za posljedicu veći broj nezaposlenih.” (IDQ1)

„Proizvodimo više kadra koji nije usklađen sa potrebama tržišta. Imamo i magistre nauka koji su nezaposleni. Ja vjerujem da je u pitanju politika koja se vodi, kada je u pitanju formalno obrazovanje mladih, što bi, po mom mišljenju, trebalo da se promijeni.“ (IDQ4)

Nadalje, naročito značajno za unaprjeđenje ličnih kompetencija mladih, a samim tim i za povećanje mogućnosti zaposlenja sagovornici ističu neformalno obrazovanje. Promjene tržišta koje se dešavaju uslijed različitih društvenih okolnosti nalažu usvajanje novih vještina koje nisu uvijek dio obrazovnog kurikulumu.

„Tržište rada se sve brže mijenja i u kontinuitetu ima zahtjeve za novim znanjima i vještinama. U tom smislu sistem formalnog obrazovanja ne može brzo i u potpunosti da isprati sve brže promjene i zahtjeve na tržištu rada.“ (IDQ3)

„Formalno obrazovanje ne predstavlja toliki problem i uzrok nezaposlenosti mladih, koliko predstavlja neformalno koje nije toliko pristupačno i nije uvijek prilagođeno mladima ili besplatno.“ (IDQ2)

“Ulaganje u neformalno obrazovanje je ključno a ujedno je i podstrek za njihovo dalje usavršavanje i samo zapošljavanje na kraju. Što kvalitetnije neformalno obrazovanje u kombinaciji sa formalnim, direktno će se odraziti i na njihovo bolje pozicioniranje na tržištu rada.“ (IDQ1)

„Najveći je problem u mentalitetu, to su sve roditelji krivi. Oni uče dijete da je najbitnije da stekne diplomu i da će posao biti siguran. A najgori je problem što nije tako. Diplomom treba shvatiti samo kao preduslov – bez nje nema ulaska na tržišnu utakmicu. Ali tek od onoga šta znaš zavisi hoćeš li se probiti. Mi smo i kod nas imali situaciju da ljudi dođu sa fakultetom, a ne umiju da koriste skener. I dešava se da neće da nauče ili da pitaju jer im je to ispod nivoa, a onda daju sekretarici da im ona skenira.“ (IDQ5)

Takođe, sagovornici uviđaju i problem nominalne prekvalifikovanosti kadra koja vrlo često svoj odraz ne nalazi u vještinama koje dati kada posjeduje.

„Imate primjer i u institucijama onih koji su mladi, a koji obično ne rade na onim radnim mjestima za koja su kvalifikovana. Vjerujem da svi ti koji su prekvalifikovani, a obavljaju neke poslove za koje se traže niži kvalifikacioni stepen obrazovanja, prihvataju te poslove jer je to njihova potreba.“ (IDQ4)

Nominalna prekvalifikovanost, pored nezadovoljstva uslovima rada, može dovesti i do povećanja broja osoba koje pripadaju NEET populaciji te povećati broj onih koji prerastaju u grupu trajno nezaposlenih. Predstavnici jedne od institucija to obrazlažu nasljedeci način:

„Mlada osoba završi fakultet i onda čeka posao u struci. Ne dobije ga jer nema nikakvih dodatnih vještina – ne zna jezike, nije se specijalizovala u nekoj oblasti itd. Ali kada dođe kod nas, kaže „A neću ja to da radim, ja sam završio fakultet“. Tako prođe dvije-tri godine dok se prizove pameti i onda i posao konobara ili uslužnog radnika postane prihvatljiv. Ali ti si izgubio 4-5 godina na fakultet, pa još 2-3 dok si čekao posao i onda se probudiš sa 27-28 godina i tada nalaziš prvi posao što je sa stanovišta vještina koje posjeduješ za dalje napredovanje porazno. A da ne govorimo tek o stvaranju porodice itd.“ (IDQ5)

Ovom zaključku u prilog može ići i podatak prokupljen kroz anketno istraživanje sa NEET populacijom – naime, 40% ispitanika izjavilo je da nije zaposleno jer ne može naći odgovarajući posao.

Uviđajući značaj neformalnog obrazovanja, Kancelarija za mlade na nivou Glavnog grada i Direktorat za mlade pri Ministarstvu sporta i mladih poseban značaj pridaju obukama i seminarima koje mladima obezbjeđuju širi spektar vještina. U kontekstu visokog obrazovanja, sagovornici su saglasni da obrazovne institucije nisu uskladile upisnu politiku potrebama tržišta rada. Takođe, navode potrebu sveobuhvatne analize tržišta koja će ukazati na suficitarna zanimanja, a samim tim i umanjiti stopu nezaposlenosti.

Takođe, ističe se i značaj evidentiranja NEET populacije, budući da je do njih teško doprijeti. Stoga, sagovornici ističu da je njihovo evidentiranje *conditio sine qua non* daljeg uključivanja ove populacije u aktivne mjere zapošljavanja.

Kako bi utvrdili u kojoj mjeri su institucije, koje smo mapirali kao ključne za pitanja mladih, upoznate sa potrebama i problemima NEET populacije, dalja pitanja su se odnosila na sprovedene aktivnosti koje su uključivale upravo tu populaciju. Konkretno, Direktorat za mlade je tek ove godine realizovanjem sektorske analize prepoznao NEET populaciju kao ciljnu grupu. Iako ne ostvaruje neposrednu saradnju sa NEET osobama, Direktorat finansira projekte nevladinih organizacija, te tako će u narednoj godini dio sredstava koja se obezbjeđuju za javne konkurse za finansiranje nevladinih organizacija biti usmjeren na, između ostalog, projekte koji adresiraju pitanja te populacije. Takođe, predstavnici ostalih institucija sa kojima smo razgovarali tvrde da

sprovode aktivnosti koje najčešće nisu isključivo usmjerene na NEET populaciju, ali obuhvataju i nju.

„U izvještaju o realizaciji Akcionog plana za sprovođenje Strategije za mlade 2017-2021, našli smo da, neke aktivnosti koje su se odnosile na mapiranje i aktivaciju te populacije nisu realizovane. Ne govorim o aktivnostima za koje je X (naziv institucije) bilo nadležno, već neke druge institucije. Ne znam koji su razlozi zbog kojih te aktivnosti nisu realizovane, ali tom sektorskom analizom smo prepoznali tu potrebu. Pretpostavljam da ćemo javnim konkursom za finansiranje NVO naredne godine imati kao jedan od ciljeva i finansiranje projekata koji su usmjereni ka pružanju podrške NEET populaciji. NEET populacija nije naša direktna ciljna grupa, ali indirektno, posredstvom finansiranja nevladinih organizacija, želimo da pospješimo i te projekte koji imaju u fokusu tu populaciju.“ (IDQ4)

„Imamo određene programe kao što su Otvoreni dani nauke kojima omogućavamo mladima da se usavršavaju. Odnosno mladi koji trenutno i nisu u procesu obrazovanja, ali hoće da se bave naukom. Imamo različite programe, ali ako je to direktno povezano sa inovacijama, naukom.“ (IDQ1)

Predstavnici većine institucija ističu da oni nisu u mogućnosti da organizuju obuke ili neke druge vidove usavršavanja NEET populacije iz razloga što su njihove nadležnosti striktno određene zakonom i podzakonskim aktima. Ono što većina njih može da radi (a čime se u okviru svojih djelatnosti zaista i bavi) je koordinacija ili nadzor nad obukama koje sprovode drugi entiteti.

Usljed gore navedenih ograničenja, samo su dvije od pet institucija saradivale sa predstavnicima biznis sektora, prije svega IT kompanija i malih i srednjih preduzeća.

„Imamo programe i konkretne konkurse i grant šeme. Veliki je odziv IT sektora. U okviru IT sektora, kao što znamo, rade uglavnom mladi ljudi a među njima i dosta onih koji možda nisu završili formalno obrazovanje, ali su stekli određena znanja kroz praktično iskustvo. Tim mladim ljudima je omogućeno da se uključe u naše programe, ako posjeduju određena znanja, a privredni sektor to prepoznava. Imamo kolaborativni program za dodjelu inovativnih grantova, programi koji imaju za cilj da ostvare saradnju između privrede, nauke i akademije, a potom i između privrednih društava. Krajnji cilj je neka inovacija. Sa druge strane, imamo podsticajne mjere za start up-ove koje uglavnom započinju mladi ljudi koji imaju određene ideje, a trenutno nisu zaposleni.“ (IDQ1)

„Radimo sa firmama, sa Unijom poslodavaca i Privrednom komorom. Na dnevnom nivou imamo interesovanje malih i srednjih preduzeća koja traže određeni profil zaposlenih, nakon čega mi radimo selekciju osoba sa Zavoda koje odgovaraju profilu i upućujemo jedne na druge. Radimo i kurseve za nezaposlene, npr. informatike, ali problem je trenutno što je mali broj privrednih društava koji imaju licencirano osoblje za takve obuke. Znači, po novom zakonu, da bi izdali nezaposlenoj osobi validan certifikat da je završila neku obuku, lice koje vrši obuke mora imati licencu. To je procedura u koju firme ne žele da ulaze.“ (IDQ5)

Kada je u pitanju saradnja sa NVO sektorom, ona je već znatno opširnija. Predstavnici institucija sa kojima smo razgovarali tvrde da njihove ustanove u velikom mjeri pomažu djelovanje civilnog sektora kroz dodjelu grantova za sprovođenje aktivnosti koje između ostalog imaju uticaj i na NEET populaciju.

„Imamo uspješnu saradnju sa civilnim sektorom, kako u okviru programa za naučno-istraživačku djelatnost, tako i kroz promociju i Otvorene dane nauke. Cilj je da se mladi ljudi obrazuju, edukuju u prioritetnim oblastima koje je Crna Gora prepoznala kao prosperitetne oblasti – poljoprivreda, energija, energetika, turizam, bezbjednost hrane i IT sektor. U tim oblastima sufinansiramo programe NVO koje bi vršile određene edukacije mladih ljudi u tim oblastima, a da ih usmjere da započnu svoj biznis ili kako da se udružuju i osnivaju svoje kompanije ili dalje usmjere svoje obrazovanje.“ (IDQ1)

„U novembru sa X (naziv NVO) organizujemo Sajam preduzetničkih ideja, gdje smo tradicionalno partneri. Podržavamo NVO finansijski i logistički, kao i idejama.“ (IDQ2)

„U bazi imamo oko stotinu pravih, omladinskih organizacija. Trudimo se da kroz konkurs podržimo što više omladinskih organizacija koja se bave promocijom i razvojem preduzetništva mladih.“ (IDQ4)

Dio sagovornika smatra da bi organizacije civilnog društva trebale biti aktivnije u pružanju podrške NEET populaciji. OCD se posmatraju kao most između državnih institucija koje su opterećene administracijom i ciljne populacije, te se kao idealno rješenje navodi da OCD budu neka vrsta „glasnogovornika“ državnih institucija, tj. da one zahvaljujući svojoj *grassroot* organizaciji i ekspertizi mogu na znatno lakši način identifikovati i doprijeti do grupa kojima je pomoć potrebna.

„Ja ministarstva u tom kontekstu posmatram kao ključni izvor podrške u smislu finansiranja i institucionalne podrške, ali kada govorimo o direktnom radu sa tom populacijom, mislim da bi bilo poželjno da se uključe oni koji imaju neposredniju komunikaciju. Često se dešava da NVO sa kojima sarađujemo budu produžena ruka ministarstva, u smislu da nam obezbjeđuju na terenu sve ono što mi nismo u mogućnosti da pokrijemo iz kancelarija.“ (IDQ4)

Sve organizacije su u skladu sa svojim nadležnostima na neki način učestvovala u projektima koji su direktno ili indirektno targetirali NEET populaciju. Tako npr. Ministarstvo nauke obezbjeđuje mogućnost učešća u okviru sopstvenih projekata mladima koji nisu u procesu obrazovanja i nisu zaposleni. Jedini uslov je da mlada osoba ima određeno usmjerenje, tj. da posjeduje određene vještine u konkretnim oblastima. Kancelarija za mlade na nivou Glavnog grada organizovala je različite vrste edukativnih seminara koji nisu bili isključivo posvećeni NEET populaciji, ali su je uključivali, dok je Ministarstvo rada i socijalnog staranja u saradnji sa Međunarodnom organizacijom rada započelo program specijalno namijenjen NEET populaciji. U februaru 2020. godine su organizovane obuke za mlade iz NEET populacije, ali je usljed epidemije koju je izazvao COVID-19 projekat obustavljen. Kada je o Direktoratu za mlade pri Ministarstvu sporta i mladih riječ, tek je 2020. godine NEET populacija prepoznata kao ciljna grupa, te će sredstva namijenjena radu sa ovom populacijom kao zasebna stavka biti uključena u budžet Direktorata za narednu godinu.

Kada je riječ o statistici vezanoj za uključenost NEET populacije u gore navedene aktivnosti, predstavnici institucija saopštavaju da se u najvećem broju slučajeva ne vodi zasebna statistika za NEET populaciju, već generalno za nezaposlene osobe, te stoga ne raspolažu konkretnim ciframa. Nalazi dubinskih intervjua ukazuju da su niska motivacija, nedostatak kvalifikacija⁹, nizak nivo obrazovanja i informisanosti primarni problemi sa kojima se NEET populacija susrijeće prilikom stupanja na tržište rada.

„Neinformisanost je najveći problem, naročito iz radnog prava. Nisu u dovoljnoj mjeri upućeni šta su njihova prava, kome da se obrate. Primjetan je izostanak njihove samoinicijative za daljim obrazovanjem.“ (IDQ2)

„Da ne sjede skršenih ruku, već da sami budu pokretači svojih života. Zbog njihove nedovoljne pripremljenosti, potrebno je da ih usmjeravamo i pripremimo za tržište rada tokom obrazovanja. Takođe, posrijedi su neke individualne karakteristike, nedovoljno neinteresovanje, nedovoljno obrazovanje.“ (IDQ1)

“Smatram da je njihova najveća barijera strah i nepoznanica, kao i nezainteresovanost. Takođe, veliki problem predstavlja pismenost mladih, koji nisu dovoljno obrazovani i samim tim nisu dovoljno informisani

⁹ Nedostatak kvalifikacija kao razlog za nezaposlenost ističe tek 4.6% anketiranih pripadnika NEET populacije

o onome što rade državne institucije. Smatram da ih treba motivisati dodatno, u čemu vidim značajnu ulogu medijatora, koji bi osigurali veći stepen njihove zainteresovanosti, participacije. Vjerujem da bi sistem medijatorske podrške dao dobre rezultate.” (IDQ4)

Sagovornici ukazuju i na razliku u pristupu i motivaciji između osoba sa visokim i srednjim obrazovanjem koje su nezaposlene.

„Visokoškolci su teški za rad – vrlo samopouzdati nakon završetka fakulteta, misle da sve znaju, pa i ne koriste usluge Zavoda za zapošljavanje, a Zavod radi samo sa osobama koje su prijavljene na Zavod. Sa druge strane, nezaposlene osobe sa srednjom školom su suprotnost – mladi, sposobni, zainteresovani“ (IDQ5)

Kao prvi korak u premošćavanju pomenutih prepreka, sagovornici navode da je neophodno identifikovati mlade koji pripadaju toj grupi. U tom pogledu organizacije civilnog sektora mogu dati značajan doprinos, s obzirom na to da realizuju projekte koji se neposredno fokusiraju na NEET populaciju i u direktnoj su komunikaciji sa njima.

„Najprije ih treba prepoznati, zatim evidentirati, uključiti u sistem obrazovanja i obuke i nakon toga ih uključiti u sistem tržišta rada.“ (IDQ3)

„Potrebno je identifikovati NEET populaciju, a u tom procesu NVO sektor ima ključnu ulogu. Mogu pokrenuti neke inicijative koje će povećati interesovanje mladih ljudi.“ (IDQ1)

Dodatno, sagovornici ističu i to da je prekvalifikacija slabo zastupljena u Crnoj Gori, što utiče na rigidnost ponude na tržištu rada i slabiju moć njene transformacije te dodatno smanjuje mogućnost zaposlenja.

„Glavni problem je taj što je u Crnoj Gori vrlo malo zastupljena prekvalifikacija. Smatram da ti mladi ljudi treba da se edukuju, da uče strane jezike, da vide šta ih interesuje u životu i da ta interesovanja pretvaraju u neku vrstu kreativnosti i produktivnosti.“ (IDQ1)

„Po našem mišljenju, NEET populaciju treba dodatno motivisati kako bi bili aktivniji u traženju zaposlenja ili kako bi bili spremni prekvalifikovati se radi zaposlenja na slobodnim radnim mjestima.“ (IDQ3)

Nadalje, ispitanici ističu i nefleksibilnost samog sistema zapošljavanja kao problem te slabo razvijenu privredu koja ne uspijeva da apsorbuje kadar koji se školuje.

„Bolonjski sistem je u znatnoj mjeri uticao na to, jer su tim obaveznim prisustvom i bodovanjem predavanja ukinuti ti neki kratki, part time poslovi. Toga više nema i vi imate da posle 4 godine teorije, teorije, teorije neko bude totalno odvojen od tržišta rada, nije imao ni minimum uslova da se aktivira i stekne neke dodatne vještine dok uči. A i mladi neće da rade pored studija, čak i kad se pruži šansa. Volontiranje, kratki staž. Tek kad završe studije, shvate.“ (IDQ5)

„Ogroman broj kadra se proizvodi npr. u društvenim naukama, ali je takođe istina da se taj kadar najviše i traži. Samo, problem je u tome što je tu nužno poznavati i dodatne vještine – jezike, rad na kompjuteru itd., a tome mladi ne posvećuju pažnju.“ (IDQ5)

Strateška dokumenta koja predviđaju sprovođenje aktivnosti koje uključuju NEET populaciju posjeduju Ministarstvo rada i socijalnog staranja i Zavod za zapošljavanje. Tako, Akcioni plan zapošljavanja i razvoja ljudskih resursa Ministarstva rada za 2020. godinu predviđa i jednu aktivnost koja uključuje NEET populaciju – naime, radi se o mapiranju i aktivaciji mladih od 15 do 29 godina koji nisu zaposleni, niti u sistemu obrazovanja ili obuka. Indikator uspješnosti ove aktivnosti cijeniće se brojem lica iz NEET kategorije koja su prepoznata i registrovana na evidenciji Zavoda za zapošljavanje.

U pogledu monitoringa i evaluacije implementiranih aktivnosti, većina institucija ima već razrađene mehanizme, koji često podrazumijevaju i dvostepenu, međunarodnu evaluaciju

sprovedenu od strane iskusnih evaluatora, što je slučaj kod Ministarstva nauke. Takođe, i druge institucije posjeduju svoje specifične sisteme.

„Sve što je u domenu monitoringa i izvještavanja o realizovanim projektima podnosimo kroz, već unaprijed pripremljene obrasce za izvještavanje Ministarstvu javne uprave. Šaljemo godišnje, zbirne izvještaje o realizaciji implementiranih projekata. Vodimo statistiku o tome koliko projekata i u kom iznosu je podržano, na šta su usmjereni, šta su rezultati projekata, šta su očekivani. Monitoring na terenu ne sprovodimo, posjećujemo događaje tih nevladinih organizacija, učestvujemo na njihovim okruglim stolovima, konferencijama, treninzima, ali monitoring izostaje, kada su u pitanju terenske posjete.“ (IDQ4)

Ipak, predstavnici institucija često negoduju da se izvještaji vezani za evaluacije često posmatraju paušalno i van konteksta, te da zbog toga trpe nezaslužene kritike na svoj rad.

„Dođu nam ljudi iz inostranstva i objasnim im da smo na primjer u kategoriji teško zapošljivih lica zaposlili 10% polaznika i oni kažu „pa to je čudo“ jer se i sami bave time, znaju koji su problemi i imaju mogućnost poređenja. A onda neko kod nas izvuče taj podatak, da ga u novine i onda kažu „pa oni ništa ne rade, zaposlili tek 10%.“ (IDQ5)

Kada je riječ o budućim projektima, dio njih predviđen je strateškim aktima institucija sa čijim smo predstavnicima razgovarali. Svakako najveća i najmasovnija aktivnost je Program stručnog osposobljavanja visokoškolaca kojim koordiniraju Zavod za zapošljavanje i Uprava za kadrove. Ovim programom je na godišnjem nivou obuhvaćeno između 3000 i 4000 hiljade svršenih visokoškolaca koji ranije nisu imali priliku da nađu zaposlenje u struci. Sredinom septembra 2020. godine raspisan je konkurs za devetu generaciju polaznika programa. Pored ovog, ZZZ aktivno radi i na drugim programima manjeg obima poput „Posao sjeveru“, „Zapošljavanje za mlade“ i „Program stop sivoj ekonomiji“ koji podstiču sticanje novih vještina i uključivanje mladih NEET osoba na tržište rada.

Pored toga, Ministarstvo rada i socijalnog staranja takođe sprovodi niz aktivnosti koji su predviđeni Strategijom za mlade 2017-2021, koja je strateški dokument Ministarstva sporta i mladih. Strategija je propraćena jednogodišnjim Akcionim planovima koji bliže opisuju planirane aktivnosti, a u aktivnosti usmjerene ka mladima koji su nezaposleni (ne samo ka NEET osobama) spadaju:

- Informisanje mladih u cilju olakšanog pristupa tržištu rada;
- Pružanje podrške mladima u traženju zaposlenja;
- Edukacija poslodavaca o koristima zapošljavanja mladih i okviru za zapošljavanje mladih lica sa invaliditetom;
- Informisanje mladih o mogućnostima za zapošljavanje putem organizovanja sajmova na temu zapošljavanja.

Jedna od sagovornica ističe da je najveći nedostatak dosadašnjih projekata vezanih za omladinske politike vezan za nedostatak sinhronizacije institucija, te da bi upravo ovom problemu trebalo posvetiti pažnju prilikom kreiranja budućih aktivnosti.

“Nedostatak te politike (omladinske politike) predstavlja izostanak sinhronizovanih aktivnosti. Akcije koje se primjenjuju moraju biti sinhronizovane. Ministarstvo sporta i mladih, kao spona između svih tih politika za mlade, trebalo bi da bude više uvezano sa drugim ministarstvima koja konkretnije rade na sprovođenju tih programa podrške. Mislim da su programi neformalnog obrazovanja za NEET populaciju koji pružaju NVO najveće dostignuće.” (IDQ4)

Razgovor sa predstavnicima institucija smo zaključili pitanjem o tome da li su upoznati sa određenim inovativnim programima zapošljavanja koji se primjenjuju u praksi drugih država. Samo su predstavnici dvije institucije bili u stanju da detaljnije opišu politike za koje su čuli.

„Poznato mi je da je 2015. godine postojali programi EU za NEET populacije u okviru kojih su postojale garancije za mlade, omogućavajući im da dobiju kvalitetnu ponudu radnih mjesta ili da im se omogući nastavak obrazovanja u određenom periodu od kad postanu nezaposleni ili napuste formalno obrazovanje. Ti programi su imali određeni učinak, pa su implementirani na nacionalnom nivou u okviru država članica, a mislim da je Evropska komisija pokrenula i neku napredniju inicijativu i značajnija ulaganja.“ (IDQ1)

Takođe, jedan od sagovornika istakao je i austrijski model po kojem funkcioniše sistem zapošljavanja.

„Prije 17-18 godina smo počeli kopirati slovenski model, koji su oni iskopirali od Austrije i Njemačke. Postavka samog sistema je sjajna, ali je problem u finansijama. Njima je budžet milijardu i 400 miliona eura, pri čemu sada pumpaju pare u sistem jer dolazi kriza. Nama je budžet 5 miliona i vjerovatno će biti smanjen zbog krize. To je sistem koji je posvećen osobi, usmjeren na prekvalifikacije, da osoba što prije počne da radi i ne opterećuje državni budžet. Kod njih je npr. osoba koja se vodi kao teško zapošljiva svaka koja je nezaposlena više od 90 dana, što je kod nas nezamislivo“ (IDQ5)

Na kraju, pitali smo ih i za preporuke u procesu kreiranja efikasnog modela zapošljavanja mladih koji bi bio održiv u budućnosti. Predstavnici institucija koji su čuli za ovaj model smatraju da bi *one stop shop* model zapošljavanja mogao biti dobar način funkcionisanja sistema zapošljavanja kada je Crna Gora u pitanju.

„Model saradnje institucija, servisa podrške, nevladinih organizacija i krajnjih korisnika je najefikasniji model. Trebalo bi fokus pažnje usmjeriti ka tom modelu. Vjerujem da bi takav model bio primjenjiv u Crnoj Gori. Uz intezivniju saradnju, vjerujem da bi taj model bio uspješniji. U Srbiji se sprovodi Fabrika socijalnog preduzetništva, a da su mladi u fokusu tog projekta. Nisam sigurna ko sprovodi projekat, ali smatram da je to vrlo sličan model koji bi trebalo zastupljeniji i u našoj praksi, odnosno model saradnje institucija, nevladinih organizacija ili biznis centara. Imamo dobre modele biznis inkubatora, što je razvijenije u regionu nego kod nas. Uspjeh tih modela je multisektorski pristup. Bez multisektorske saradnje ne možemo očekivati dobru i kvalitetnu saradnju, pogotovo kad se radi o NEET populaciji.“ (IDQ4)

„Model one stop shop predstavlja sinergijski model koji uključuje povezivanje ključnih aktera i formiranje zajedničkog tijela koje će biti usmjereno ka savjetovanju mladih, a to bi bilo najbolje uraditi dok su u procesu obrazovanja, naročito u toku srednje škole. Da postoje agencije koje će davati konkretne savjete mladima, gdje je moguće usmjeriti obrazovanje, koje su to oblasti u kojima je tržište rada deficitarno, koje su to karijere koje nisu dovoljno zastupljene, a omogućavaju zaposlenje. Smatram da takav model jeste moguć, treba vremena i iziskuje napor, ali moramo početi odnekud i potrebno je pokrenuti inicijativu. To ne iziskuje velike finansije i mislim da može biti sufinansiran iz nekih EU fondova ili ambasada. Najveći izazov je podstaći ljude iz obrazovnog sistema i državnih institucija. Treba im ukazati na benefite takvog jednog modela.“ (IDQ1)

Najvažniji nalazi u ovoj tematskoj cjelini su sljedeći:

- Nezaposlenost mladih posmatra se kao problem ne samo mlade populacije, već cijelog društvenog sistema;
- Slika koja govori o nerazvijenom sjeveru i razvijenom centralnom i južnom regionu je pojednostavljena. Statistički gledamo, ukoliko izuzmemo Podgoricu, centralni region se s obzirom na životni standard ne razlikuje u velikoj mjeri u odnosu na sjeverne opštine. Sa druge strane, opštine na jugu karakteriše visoka sezonalnost zapošljavanja koja zavisi od turističke sezone, što takođe predstavlja nepovoljnu situaciju;

- Na nezaposlenosti NEET populacije utiču dvije vrste faktora – sistemski i subjektivni. U sistemske spadaju nesklad ponude i tražnje na crnogorskom tržištu rada, nominalna prekvalifikovanost kadra te nemogućnost privrede da apsorbuje kadar koji stupa na tržište rada. Subjektivni su niska motivacija, nedostatak kvalifikacija, nizak nivo obrazovanja i informisanosti;
- Evidentiranje NEET populacije i njihovo mapiranje je *condition sine qua non* u procesu unaprjeđenja njihovih kompetencija;
- Rješenje nezaposlenosti NEET populacije se ogleda u promociji neformalnog obrazovanja. Diploma treba samo da omogući pristup tržištu rada, dok su vještine stečene kroz neformalno obrazovanje ono što razdvaja mlade koji su se zaposlili od onih koji su i dalje nezaposleni;
- Institucije sa čijim smo predstavnicima razgovarali imaju razvijenu saradnju sa organizacijama civilnog društva. Ipak, ovu saradnju treba i dalje produbljivati i usmjeravati na aktivnosti usmjerene na zapošljavanje NEET osoba. OCD bi, koristeći svoju ekspertizu i poznavanje lokalne sredine, trebale biti most između institucija i NEET populacije;
- Institucije prepoznaju *one stop shop* model kao format koji može podstaći zapošljivost mladih iz NEET populacije.

Sinteza nalaza i preporuke

Na kraju prethodnih tematskih cjelina predstavljeni su nalazi za svaku od njih ponaosob. U ovom poglavlju, sprovedena je komparacija rezultata glavnih nalaza dobijenih od strane tri glavne grupe obuhvaćene istraživanjem.

Ispitanici koji spadaju u NEET populaciju su kao jedan od najčešćih razloga njihove nezaposlenosti naveli nemogućnost pronalaska odgovarajućeg posla ili su naglasili da bi radije stažirali uz mogućnost da se zaposle. Posebno je značajna činjenica da je veoma mali broj onih koji smatraju da nisu kvalifikovani, odnosno da nemaju adekvatne vještine neophodne za zaposlenje. Dakle, prema navedenom, NEET osobe tvrde da razlozi njihovog statusa nisu nedostatak kvalifikacija i informisanosti, već da uslijed nesklada ponude i tražnje na tržištu rada ne uspijevaju pronaći posao. Takođe, mali broj predstavnika organizacija civilnog društva smatra da je glavni problem prilikom ulaska mladih na tržište rada nedostatak vještina i potrebnih kvalifikacija.

Značajan je nalaz da svega 5,4% mladih ne želi da radi. Sa druge strane, veliki broj predstavnika IT, malih i srednjih preduzeća smatra da formalno obrazovanje mladih nije adekvatno. Kada su u pitanju organizacije civilnog društva koje su sprovodile programe ili projekte u čijem je fokusu bilo zapošljavanje NEET populacije, predstavnici su istakli da ostvarivanje komunikacije i nedostatak motivacije NEET osoba da učestvuju u datim projektima predstavljaju glavne poteškoće prilikom njihove implemetacije. Prema njihovom mišljenju, najčešći izazov sa kojim se mladi susreću prilikom stupanja na tržište rada je neadekvatna institucionalna podrška. Predstavnici OCD-a su se složili sa tvrdnjom NEET populacije po pitanju diskriminacije kao jednog od glavnih razloga za trenutnu stopu nezaposlenosti.

Predstavnici OCD-a dijele stavove sa predstavnicima kompanija po pitanju nedostataka „mekih“ i tehničkih vještina, odnosno 26,2% predstavnika organizacija civilnog društva kao značajan problem ističe nizak nivo samopouzdanja mladih, dok predstavnici IT, malih i srednjih preduzeća navode tehničke i meke vještine kao najvažnije prilikom selekcije kandidata potencijalnih zaposlenih.

Ispitanici iz NEET populacije su kao jedan od razloga nezaposlenosti naveli i nedostatak radnog iskustva, sa čim su se složili i predstavnici biznis sektora, gdje je 50.0% njih navelo da im je značajno iskustvo prilikom odluke o zapošljavanju.

Predstavnici lokalnih i državnih institucija su se složili da po pitanju nezaposlenosti NEET populacije utiču i sistemski i subjektivni faktori, odnosno sa jedne strane u razloge ubrajaju nesklad ponude i tražnje tržišta rada, prekvalifikovanost kadra i nemogućnost privrede da apsorbuje kadar koji stupa na tržište rada, dok sa druge strane navode neke subjektivne faktore poput nedostatka kvalifikacija, niskog nivoa obrazovanja, niskog stepena motivacije i sl.

Kada su u pitanju načini prijavljivanja mladih za posao, pripadnici NEET populacije u najvećem broju slučajeva navode da to rade preko prijatelja i porodice ili korišćenjem usluga Zavoda za zapošljavanje. Takođe najveći broj predstavnika IT, malih i srednjih preduzeća prilikom regrutovanja novih zaposlenih se oslanja na preporuke prijatelja, kolega ili trenutno zaposlenih koji najbolje mogu zaključiti koji bi kandidati bili podobni za potrebe firme. Kao drugi najučestaliji način regrutovanja novih zaposlenih, navodi se i objavljivanje oglasa za posao i društvene mreže, što se ujedno odnosi i na ispitanike NEET populacije, gdje 33% njih navodi društvene mreže kao način prijavljivanja za posao. Primjetno je da predstavnici biznis sektora i OCD-a u svojim aktivnostima

rjeđe koriste usluge Zavoda za zapošljavanje, dok su osobe iz NEET populacije u znatno većoj mjeri usmjerene na ovu instituciju.

Kao predviđene kriterijume koje moraju posjedovati prilikom zapošljavanja, predstavnici NEET populacije su u najvećoj mjeri istakli formalno obrazovanje, stručnu obuku i sertifikate. Predstavnici biznis sektora kao glavne kriterijume prilikom zapošljavanja mladih navode test opšteg znanja, radno iskustvo, stručnu obuku i sertifikate. Primjetno je da NEET osobe naglasak stavljaju na formalno obrazovanje, dok biznis sektor mnogo veću pažnju posvećuje neformalno stečenim vještinama i konstantnom usavršavanju.

Kako je već navedeno, centralni dio upitnika za sve tri grupe ispitanika se odnosio na određene tehničke i „meke“ vještine koje su značajne za konkurentnost na tržištu rada. Između tri grupe ispitanika postoje određene razlike. Dok kod redosljeda vještina s obzirom na njihovu važnost postoji potpuno preklapanje kada su u pitanju NEET osobe i organizacije civilnog društva, predstavnici biznis sektora imaju drugačiji stav. Naime, velika većina mladih se složila da su kompjuterske i meke vještine najneophodnije kako bi poboljšali svoju konkurentnost na tržištu rada. Skup vještina koji se smatra najmanje korisnim među NEET osobama bio je front end development, sa samo 21.5% ispitanika koji su ga odabrali. Sa druge strane predstavnici kompanija u najvažnije kompetencije ubrajaju alate za dizajn i programiranje, kao i back end development i poznavanje rada na računaru. Za razliku od mladih i predstavnika civilnog društva, tek 6.5% predstavnika biznis sektora smatra poznavanje mekih vještina bitnim za povećanje konkurentnosti na tržištu, dok prednost daju tehničkim vještinama, pogotovo onim vezanim za programiranje.

Kod NEET osoba je primijećena i jedna vrsta pravilnosti – što je grupa vještina usko vezana za programiranje i IT, spremnost da se usavršava je niža. Ipak, to ne važi za bazične vještine poput kompjuterskih i mekih vještina – budući da mladi prepoznaju njihovu važnost za sve oblasti poslovanja, primjetno je da što je nivo poznavanja neke vještine iz ove dvije grupe niži, raste i želja za njenim usavršavanjem.

Prva od analiziranih grupa vještina odnosila se na **kompjuterske vještine**, za koje najveći broj NEET osoba navodi da su napredni korisnici, naročito u pogledu upotrebe e-maila, zatim slijedi upotreba internet pretraživača, dok znatno manji broj njih Microsoft Office paket koristi na naprednom nivou. Ono što je značajno napomenuti je da su predstavnici biznis sektora sve ove vještine naveli kao izuzetno važne i neophodne za većinu poslova u kompanijama koje predstavljaju, pa bi tako bilo poželjno poraditi na sticanju dodatnih vještina mladih po pitanju korišćenja Microsoft Office paketa na naprednom nivou.

Kada su u pitanju predstavnici OCD-a, kompjuterska vještina koju oni smatraju najvažnijom je upotreba e-maila, što je ujedno i vještina koju NEET populacija u najvećoj mjeri posjeduje. Takođe važnim smatraju i upotrebu internet pretraživača i poznavanje Microsoft office paketa, koje NEET populacija u najmanjoj mjeri poznaje kada su u pitanju kompjuterske vještine. Kada govorimo o kapacitetima za pružanje neformalnih obrazovnih programa vezanih za usavršavanje ovih vještina, ispitanici OCD-a ocjenjuju da su oni odlični, što uključuje i upotrebu Microsoft Office paketa.

Kada govorimo o **dizajnerskim alatima**, ispitanici NEET populacije ih značajno manje koriste, pa tako svega 25.5% ispitanika tvrdi da Adobe Photoshop koristi na prosječnom ili naprednijem nivou, dok čak više od 70.0% ispitanika ne koristi programe poput Sketcha i Adobe Illustratora. Istovremeno, nalazi istraživanja ukazuju da bi najveći broj ispitanika bio voljan da poveća svoj nivo znanja u pogledu korišćenja sva tri programa. Najveći broj ispitanika biznis sektora je naveo je da su profesionalni alati Adobe Photoshop i Adobe Illustrator izuzetno važni za poslovanje njihove

kompanije, dok manji broj njih navodi Sketch. Više od polovine ispitanih kompanija tvrdi da imaju kapaciteta za obezbjeđivanje dodatne obuke mladih u oblasti dizajnerskih vještina. Sa druge strane, predstavnici OCD-a dizajnerske alate smatraju manje značajnim budući da se radi o usko stručnim vještinama. Adobe Photoshop smatraju najvažnijom iz ove grupe vještina, a ona se najčešće upotrebljava i od strane NEET populacije. Takođe navode da za pružanje obuka vezanih za usavršavanje Adobe Photoshopa imaju više kapaciteta nego što je to slučaj sa ostalim alatima iz ove grupe.

Najveći broj ispitanika NEET populacije ne koristi nijednu od vještina vezanih za **veb dizajn**, ali ipak između 60% i 70% njih navodi da imaju aspiraciju da unaprijede svoje znanje iz ovih oblasti. Sa druge strane, više od polovine predstavnika kompanija navodi da imaju kapacitete za pružanje dodatne edukacije mladima o vještinama koje se tiču veb dizajna. Predstavnici OCD-a smatraju vještine veb dizajna bitnijim u odnosu na poznavanje dizajnerskih alata. Od ponuđenih vještina poznavanje fontova smatraju najmanje značajnom, dok su mladi takođe u najmanjoj mjeri spremni da steknu dodatna znanja po pitanju ove vještine. Iako su mladi bili poprilično zainteresovani za unaprjeđenje vještina vezanih za veb dizajn, predstavnici OCD-a u maloj mjeri imaju kapacitete za pružanje podrške u njihovom usavršavanju.

Kada su u pitanju **alati za programiranje** mladi znatno češće koriste editore teksta u odnosu na sisteme kontrola verzija. Ipak, iako je jedna grupa alata značajno češće korišćena, ispitanici su naveli u gotovo jednakoj mjeri da su spremni da steknu nova znanja vezano za obje grupe ovih alata. Dok su sa jedne strane mladi spremni za sticanje novih vještina u ovoj oblasti, pokazalo se da ih predstavnici kompanija ocjenjuju kao manje značajne u odnosu na sve ostale. Većina poslodavaca je ostala neopredeljena kada je u pitanju spremnost da zaposle mlade koji poznaju ove alate, ali ne posjeduju radno iskustvo. Predstavnici OCD-a smatraju da je važnije usavršavanje upotrebe editora teksta što i mladi češće koriste u odnosu na sisteme kontrole verzija, ali ipak većina predstavnika tvrdi da uopšte nema kapaciteta za pružanje pomoći u usavršavanju ovih vještina.

Vještine vezane za **front end development** koristi značajno manji broj predstavnika NEET populacije nego što je to slučaj sa prethodnim, pa tako svaki od ponuđenih programa nije nikada koristilo između 70% i 85% ispitanika. Takođe primjetna je i znatno manja zainteresovanost za sticanje dodatnih vještina u ovoj oblasti nego što je to slučaj sa drugim programima. Od ponuđenih vještina i mladi i predstavnici OCD-a smatraju upotrebu WordPress-a važnijom u odnosu na ostale. To može proisticati i iz činjenice da upravo u pogledu ove vještine mladi navode najveći stepen znanja, a OCD najveću mogućnost podrške u pogledu usavršavanja. Sa druge strane, poznavanje WordPress-a je znatno manje vrednovano od strane predstavnika biznis sektora koji primat daju HTML-u, JavaScript-u i CSS-u.

Poznavanje **back end development** vještina je najmanje zastupljeno kod mladih. Istovremeno, ovo je praćeno najnižim nivoom spremnosti da se date vještine unaprijede. Međutim veliki broj predstavnika kompanija smatra ove vještine značajnim i više od polovine njih ima kapaciteta za pružanje obuke u ovoj oblasti. S tim u vezi, poželjno je podstaći mlade da se više motivišu za unaprjeđenje znanja u ovim programima. Ipak i predstavnici OCD-a kao i mladi tretiraju ove vještine kao manje značajne u odnosu na ostale. Pretpostavka je da su razlozi isti kao i ranije – nepoznavanje materije kada su NEET osobe u pitanju i slabi kapaciteti za dodatno usavršavanje ovih vještina kada je riječ o organizacijama civilnog društva.

Kada su u pitanju tzv. „*meke*“ vještine ispitanici iz NEET populacije u znatno većoj mjeri tvrde da ih posjeduju nego što je to slučaj sa prethodno navedenim grupama tehničkih vještina. Najveći broj njih posjeduje znanje u pogledu okrenutosti ka tome da se pruži kvalitetna usluga, timskog rada, fleksibilnosti i komunikacionih vještina. Ipak ono što je posebno zabrinjavajuće jeste činjenica da mladi najmanje poznaju vještine poput pisanja biografije ili motivacionog pisma, a one su neophodne prilikom apliciranja za posao. Istovremeno, mladi nisku ocjenu daju i sopstvenom poznavanju stranih jezika i preduzetničkih vještina. Sa druge strane, predstavnici NEET populacije pokazuju zainteresovanost za dodatno usavršavanje svih mekih vještina, čak i u većoj mjeri nego što je to slučaj sa prethodno navedenim tehničkim vještinama. Kada su u pitanju predstavnici kompanija, oni su takođe kao i pripadnici NEET populacije ocijenili izuzetno važnom „mekom“ vještinom okrenutost ka tome da se pruži kvalitetna usluga. Ipak vještine koje su pripadnici NEET populacije ocijenili najniže, u koje spadaju strani jezici i preduzetništvo, predstavnici kompanija naglašavaju kao značajne, pa bi bilo poželjno raditi na njihovom daljem unapređenju, budući da su i mladi izrazili želju za dodatne obuke. I predstavnici OCD su okrenutost ka tome da se pruži kvalitetna usluga naveli veoma značajnom vještinom, što se poklapa i sa mišljenjem kompanija i sa tvrdnjom mladih da ovu vještinu u najvećoj mjeri i posjeduju. Ipak vještine koje se odnose na poznavanje stranih jezika i apliciranja za posao se kod mladih nalaze na samom kraju liste, dok su ih predstavnici OCD naveli među četiri najznačajnije. Interesantno da je kod pripadnika OCD-a preduzetništvo svrstano među poslednjim na listi, što nije slučaj sa prioritetima predstavnika kompanija. Predstavnici OCD-a najveće kapacitete za pružanje podrške u savladavanju mekih vještina imaju u oblasti timskog rada i vještina koje se odnose na apliciranje za posao. Najmanju podršku mogu pružiti upravo u onim vještinama koje NEET populacija smatra najznačajnijim, a to su komunikacija, okrenutost ka tome da se pruži kvalitetna usluga i učenje stranih jezika.

Kada su u pitanju najbolji načini za poboljšanje vještina predstavnici NEET i OCD grupe ističu kurseve, dok sa druge strane predstavnici kompanija navode obrazovanje iz oblasti IT i digitalnih vještina. Osim toga predstavnici OCD i biznis sektora ističu programe stažiranja i mentorski rad kao načine za profesionalno napredovanje, što nije slučaj kada su u pitanju NEET osobe.

U pogledu potencijalne saradnje vezane za one stop shop model, spremnost za saradnju pokazuje većina u svakoj od anketiranih grupa – dok bi natpolovična većina NEET populacije učestvovala u projektu „Moja karijera na putu do heroja“, predstavnici 61.3% organizacija tvrde da bi sarađivali sa organizacijama civilnog društva u organizovanju neformalnih obrazovnih programa, a 88.4% OCD-a tvrdi da bi željeli da učestvuju u programima koji imaju za cilj unaprjeđenje vještina NEET populacije. Na kraju, ne treba zanemariti ni pozitivan stav institucija države – one prepoznaju *one stop shop* model kao format koji može podstaći zapošljivost mladih iz NEET populacije. Kroz unaprjeđenu saradnju sa Zavodom za zapošljavanje na koji je usmjeren veliki broj mladih iz NEET populacije, ekspertizu i poznavanje lokalnih prilika koje posjeduju organizacije civilnog društva, te *know how* koji mogu pružiti IT kompanije, ovaj model bi se mogao pokazati kao uspješno rješenje problema nezapošljivosti mladih.

Uzevši u obzir nalaze opisane u samom istraživanju, te osvrt na njih predstavljen u ovom poglavlju, projektni tim ističe sljedeće **preporuke**:

- Budući da se kao glavni kriterijumi prilikom selekcije kandidata potencijalnih zaposlenih u najvećoj mjeri vrednuju poznavanje tehničkih i mekih vještina, potrebno je obezbijediti obuke koje će unaprijediti upravo te vještine;
- Iako postoji određeni, ranije opisani nivo disonance u stavovima između tri anketirane grupe kada je značaj pojedinih grupa vještina u pitanju, sve tri grupe su saglasne oko toga da kompjuterske vještine moraju imati primat;
- Od kompjuterskih vještina ističe se rad u Microsoft Office paketu – poslodavci ih smatraju veoma značajnim, a NEET populacija u najmanjoj mjeri poznaje ovu vještinu kada je u pitanju grupa kompjuterskih vještina. U prilog usavršavanju u ovoj oblasti ide i motivisanost mladih za dodatno usavršavanje po ovom pitanju, kao i velika dostupnost kapaciteta za pružanje neformalnih obrazovnih programa;
- Pored kompjuterskih vještina, usavršavanja vezana za meke vještine bi trebala biti u fokusu one stop shop modela – iako ih predstavnici IT sektora smatraju najmanje bitnim, 3 su razloga za stavljanje akcenta na njihovo usavršavanje:
  - NEET populacija ih smatra bitnim za povećanje sopstvene konkurentnosti,
  - OCD imaju dobre kapacitete da pruže pomoć u usavršavanju ovih vještina,
  - Poznavanje ovih vještina značajno je za sve poslovne djelatnosti.
- Od mekih vještina, NEET populacija najmanje poznaje vještine poput pisanja biografije, motivacionog pisma, poznavanja stranih jezika i preduzetničkih vještina, a kada govorimo o „mekim“ vještinama upravo se te vještine nalaze među ključnim vještinama za pronalaženje zaposlenja, stoga bi bilo poželjno pružiti dodatnu podršku mladima za njihovo usavršavanje. Istovremeno, usavršavanje ovih vještina bi smanjilo broj NEET populacije koja se uopšte ne prijavljuje na posao, a koji iznosi 15.4% anketiranih;
- Kada su ostale grupe vještina u pitanju, posebnu pažnju bi trebalo obratiti na profesionalne alate Adobe Photoshop i Adobe Illustrator, budući da su oni veoma značajni za poslodavce a ujedno postoje i realni kapaciteti za njihovo usavršavanje;
- Uslijed postojanja velike zainteresovanosti mladih za usavršavanje po pitanju veb dizajna preporučuje se pronalazak partnera koji bi mogao pružiti podršku u ovoj specifičnoj oblasti;
- Budući da se back end development vještine smatraju značajnim za poslodavce, a ujedno se nude i kapaciteti za njihovo usavršavanje, poželjno je podstaći mlade da teže unaprjeđenju znanja po ovom pitanju, jer je većina njih nezainteresovana za ovu oblast;
- Kroz obuke, mladima treba promovisati značaj neformalnog obrazovanja, pa čak i u sopstvenoj režiji – dok predstavnici državnih institucija smatraju da je nedostatak neformalnog obrazovanja ključni prediktor nezaposlenosti, a predstavnici biznis sektora i OCD-a ističu njegovu važnost, to nije slučaj sa NEET osobama. Diploma vezana za formalno obrazovanje treba samo da omogući pristup tržištu rada, dok su vještine stečene kroz neformalno obrazovanje ono što razdvaja mlade koji su se zaposlili od onih koji su i dalje nezaposleni;

Annex

IT, mala i srednja preduzeća

Br.	Naziv kompanije
1	BILD Studio
2	Orion Telekom
3	S&T Crna Gora
4	VAGAR
5	Codingo
6	Infocom
7	Oykos Development
8	Inovaciono preduzetnički centar Tehnopolis
9	Studio 081
10	K - inženjering
11	Represent Communications
12	PLC Morača AD
13	OM3GA Solutions
14	Interactive
15	THEM Mojkovac
16	Navira IT Solutions

Br.	Naziv kompanije
17	MG Soft
18	Fleka
19	Logate
20	Montex Elektronika
21	Bizcore
22	Tau Systems
23	TeleGroup
24	Business Integration and Business intelligence
25	New Page
26	Infinity Marketing
27	QQRIQ d.o.o.
28	Amplitudo
29	Infocet
30	Uhura Solutions
31	Media Solution

Organizacije civilnog društva

Br.	Naziv kompanije
1	NVO COSMO
2	NVO Aktivna zona
3	Crnogorsko udruženje studenata političkih nauka (MAPSS)
4	NVU Zinak
5	NVO SAFRA
6	NVO ALFA Centar
7	NVO Juventas
8	NVO Novi Horizont
9	NVO CAZAS
10	NVO Centar za razvoj preduzetničkog društva
11	Udruženje hendikepiranih "Srce"
12	Unija poslodavaca Crne Gore
13	Centar za javne politike
14	NVO 35mm
15	NVO Novi razvoj
16	Institut za preduzetništvo i ekonomski razvoj
17	NVO Centar za omladinsku edukaciju
18	NVO SUPER
19	NVO Klasterska inicijativa
20	Adamas
21	Organizacija crnogorskih studenata u inostranstvu OCSI

Br.	Naziv kompanije
22	Unija srednjoškolaca Crne Gore
23	Mladiinfo Montenegro
24	Agencija za lokalnu demokratiju Nikšić
25	NVU Roditelji
26	NVO Propeler
27	Udruženje pedagoga Crne Gore
28	NVO Centar za ženska prava
29	Centar za mlade Proactive
30	Unija mladih preduzetnika Crne Gore
31	Asocijacija za demokratski prosperitet – Zid
32	NVU EgoKult
33	NVO ADRA
34	NVO Ekivalent
35	Romska organizacija mladih "Phiren Amenca"
36	Savez izviđača Crne Gore
37	Evropska asocijacija za parvo i finansije
38	NVO Ruka ruci
39	NVO Omladinski servis
40	Prona
41	Dev Club Montenegro
42	Udruženje mladih sa hendikepom Crne Gore